



# **Ekologia** w gospodarstwach agroturystycznych





**Ekologia**  
w gospodarstwach agroturystycznych

Wsparcie udzielone przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię poprzez dofinansowanie ze środków Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego i środków budżetu Rzeczypospolitej Polskiej w ramach Funduszu dla Organizacji Pozarządowych.

copyright © by:  
Lokalna Organizacja Turystyczna  
„Brama na Bagna”, 2009

ISBN: 978-83-929329-1-8

konsultacja i korekta:  
Piotr Znaniecki

fotografie: M. Górka, oprócz:  
M. Wróblewska (strony 36-39), E. Wiśniewski  
(strony 82, 105, 107, 111, 112, 114, 119)

**EKO**  
PRESS

projekt i skład:  
Agencja Wydawniczo-Edytorska EkoPress  
Andrzej A. Poskrobko, tel. 0601 311 838

druk:  
Zakład Poligraficzny ARES s.c.

wydrukowano na papierze Cyclus Print  
(certyfikaty ekologiczne: Blue Angel,  
Nordic Swan, NAPM, EU Eco-label)



*Projekt dofinansowany ze środków Programu Operacyjnego  
Fundusz Inicjatyw Obywatelskich*

WOJEWÓDZTWO PODLASKIE



*Zrealizowano przy wsparciu finansowym  
Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podlaskiego w Białymstoku*

BRAMA NA BAGNA



stań świat wydaje się lepszy

wydawca:  
Lokalna Organizacja Turystyczna „Brama na Bagna”  
Strękowa Góra 24, 16-075 Zawady  
[www.bramanabagna.pl](http://www.bramanabagna.pl)

# **Ekologia** w gospodarstwach agroturystycznych

Małgorzata  
**Górska**

Małgorzata  
**Wróblewska**

Eugeniusz  
**Wiśniewski**



5	Co ma ekologia do agroturystyki?
9	Certyfikacja gospodarstw ekoagroturystycznych
21	Ochrona różnorodności biologicznej na wsi
44	Ochrona środowiska na wsi
67	Dotacje dla rolników chroniących środowisko, krajobraz i bioróżnorodność
77	Szczegółowy opis pakietów
85	Podstawowe wymagania na potrzeby programu rolnośrodowiskowego 2007-2013
99	Ekologiczna metoda produkcji rolniczej
123	Wymagania prawne ochrony przyrody na terenach wiejskich
134	Przyrodnicze atrakcje turystyczne Podlasia
144	Zachowanie i ochrona walorów kulturowych podlaskiej wsi
164	Tradycyjne ogrody wiejskie
166	Budownictwo ekologiczne
167	Ekologiczne postawy konsumenckie w turystyce
170	Rola edukacji w ekoturystyce
172	Przykazania ekoturystycznego gospodarza

Turystyka jest szczególną gałęzią przemysłu o zasięgu ogólnoswiatowym. Ma miejsce wszędzie na świecie. Dlatego też jej oddziaływanie na środowisko przyrodnicze, społeczne, kulturowe i sytuację ekonomiczną lokalnych społeczności ma miejsce wszędzie. Oddziaływanie to może być pozytywne i przynosić wiele dobrego, ale może też być negatywne i czynić wiele złego.

**Ekoturystyka** jest trendem, który ma na celu minimalizowanie negatywnych wpływów i jednocześnie optymalizowanie zysków ekonomicznych. Turystyka, jako że często ma miejsce na obszarach o bardzo wysokich walorach przyrodniczych i która dotyka lub angażuje lokalne społeczności, może oddziaływać nawet silniej, w sposób dobry i zły. Ekoturystyka ma na celu wzmacnianie pozytywnych oddziaływań, poprzez przykładanie szczególnej uwagi do ochrony środowiska, korzyści dla lokalnych społeczności i edukacji ekologicznej turystów.

Niektóre przedsiębiorstwa turystyczne osiągają te cele, inne niestety nie, a inne po prostu nie dbają o to. Niektóre by chciały, ale nie wiedzą jak.

Jednym ze sposobów nagrodzenia usługodawców turystycznych, które dokładają starań by osiągnąć ten cel jest podniesienie ich rozpoznawalności – ich rzetelnej marki. Certyfikacja jest dobrym narzędziem. Sam proces certyfikacji, nawet, jeśli nigdy nie zakończy się uzyskaniem certyfikatu, już sam w sobie, uczy dobrych praktyk.

Jeśli mówimy o zrównoważonym sposobie prowadzenia jakiegokolwiek działalności, mamy na myśli to, że będziemy w stanie to samo lub coś bardzo podobnego, robić także w bliżej nieokreślonej przyszłości biorąc pod uwagę trzy aspekty:

- **środowiskowy** – prowadzona działalność minimalizuje szkody w środowisku (flora, fauna, wody, gleby, zużycie energii, zanieczyszczenia itd.) i najlepiej gdyby wynagradzała to środowisku poprzez pozytywne oddziaływanie (poprzez jego ochronę),



Ekoturystka ma zapewnić, że w przyszłości turyści będą mogli cieszyć się tymi samymi atrakcjami co my dziś

- **społeczny i kulturowy** – prowadzona działalność nie wyrządza szkody, a wręcz rewitalizuje strukturę społeczną i działalność kulturową tam, gdzie ma ona miejsce,
- **ekonomiczny** – działalność nie pojawia się i za chwilę nie kończy w skutek złych praktyk, lecz jest kontynuowana i przynosi ekonomiczne korzyści lokalnej społeczności. Zrównoważony biznes przynosi korzyści właścicielom, pracownikom i sąsiadom.

Rozwój zrównoważony jest określany jako rozwój, który zaspokaja potrzeby naszego pokolenia i nie zagraża możliwości przyszłych pokoleń do zaspokajania ich potrzeb. (UNWCED, 1987)

*Ekoturystyka* nie jest nowym wynalazkiem czasów, gdy wszystko z etykietą „eko” stało się modą. *Ekoturystyka* jest poważną odpowiedzią odpowiedzialnych przedstawicieli ruchu turystycznego (zarówno organizatorów turystyki jak i turystów) na zagrożenia środowiska naturalnego jakie niesie za sobą każda forma turystyki. Jej celem jest unikanie, łagodzenie lub rekompensowanie czynionych przez turystykę szkód w środowisku. Środowisko rozumiane jest tu kompleksowo, jako środowisko przyrodnicze oraz kulturowe i społeczne.

Istnieje wiele definicji *ekoturystyki*. Jedna z nich, według *The International Ecotourism Society* (TIES) mówi, że *ekoturystyka* jest sektorem turystyki, bazującej na podróżach przyrodniczych i kieruje się zasadą rozwoju zrównoważonego. Są to odpowiedzialne podróże do miejsc o wysokich walorach przyrodniczych, które przyczyniają się do ich ochrony oraz wspierają dobrobyt lokalnych społeczności.

Według Wikipedii *ekoturystyka* to ruch turystyczny, którego głównym celem jest zachowanie trwałego, zrównoważonego rozwoju zasobów i walorów turystycznych poprzez: integrację działalności turystycznej z celami ochrony przyrody oraz życiem społeczno-gospodarczym, kształtowanie nowych postaw i zachowań turystów i organizatorów ruchu turystycznego, bazowanie na potencjale społecznym i gospodarczym danego obszaru.

Można spotkać także odmienne rozumienie określenia *ekoturystyka*, jako formy ruchu turystycznego, dla której głównym walorem turystycznym są walory przyrodnicze.

Utożsamianie *turystyki ekologicznej* z *ekoturystyką* oparte jest na założeniu, że turysta, dla którego przyroda stanowi główny walor turystyczny, będzie chronił jej zasoby. Niestety nie zawsze tak jest, a wręcz często bywa odwrotnie: „ekoturysta”, uprawiający np. motocross, czy nawet cross rowerowy, oddziałuje silnie degradująco na przyrodę, choć jest ona dla niego ważnym walorem. Z drugiej strony masowy wczasowicz, spędzający czas mię-



Czy najmłodszy dziś turyście, w swoim dorosłym życiu, też będą mogli cieszyć się wspaniałą przyrodą rezerwatów w Puszczy Augustowskiej?



## Szczególny nacisk ekoturystyki

- rozwijanie aktywności turystycznych związanych z bezpośrednim kontaktem turysty z:
  - przyrodą w obrębie otwartych, nie zdewastowanych obszarów (szczególnie przyrodniczych obszarów chronionych), co pozwala na poznawanie, podziwianie i czerpanie przyjemności z piękna krajobrazu naturalnego, ciszy i spokoju,
  - społecznością lokalną, co pozwala na poznawanie tradycyjnego stylu jej życia i kultury regionalnej oraz nawiązywaniu bezpośrednich kontaktów międzyludzkich;
- dostosowanie wielkości ruchu turystycznego do chłonności turystycznej oraz preferowanie małej skali rozwoju w odniesieniu zarówno do grup uczestników, jak również bazy i urzędzeń turystycznych;
- aktywizowanie życia społeczno-gospodarczego w obrębie obszarów Natura 2000 oraz w ich otoczeniu, poprzez wskazywanie działań związanych z tworzeniem pakietów usług dla różnych form aktywności w ramach ekoturystyki.

dzy parasolem na plaży, stolikiem w restauracji i pokojem hotelowym, zachowuje się w sposób przyjazny dla środowiska, jeśli oszczędza wodę, energię i, choć większość walorów przyrodniczych jest mu obojętna, jego negatywny wpływ na środowisko jest minimalny.

Aby wyeliminować potencjalne mylne rozumienie terminu *ekoturystyka* wyjaśnijmy, że w naszym Poradniku mamy na myśli to pierwsze znaczenie, gdzie chodzi o to, by turystyka (w tym gospodarstwa agroturystyczne jako miejsca świadczenia usług turystycznych oraz odwiedzający ich turyści) była odpowiedzialna, wspierała ochronę przyrody terenów gdzie się rozwija oraz przyczyniała się do dobrobytu lokalnych społeczności, zarówno w sensie ekonomicznym jak i poprzez zachowanie lokalnych tradycji i kultury.

Jakiegokolwiek definicji nie przytoczymy, zawsze chodzi o to, że *ekoturystyka* pozytywnie oddziałuje na środowisko naturalne i zamieszkujących je ludzi.

Podlasie jako miejsce o wyjątkowych walorach środowiska naturalnego i wciąż żywych, bogatych tradycjach kulturowych mieszkańców – jest miejscem idealnym do rozwoju *ekoturystyki*. Ze względu na dobrze rozwiniętą, i wciąż rozwijającą się, sieć kwater agroturystycznych, przesłanie *ekoturystyki* powinno bez problemu znaleźć tu podatny grunt i zrozumienie właścicieli – rolników żyjących blisko przyrody i tradycji.



Ekoturystyka wiąże się z bezpośrednim kontaktem turysty z przyrodą o wysokich walorach



„Zabierz tylko zdjęcia, zostaw tylko ślad stopy” – złota zasada ekoturystyki



Ze względu na pozytywne przesłanie, jakie niesie ze sobą to ekologiczne podejście do agroturystyki i turystyki szerzej rozumianej, polecamy niniejszy Poradnik nie tylko rolnikom prowadzącym lub planującym działalność agroturystyczną, ale także każdej osobie wrażliwej na kwestie przyrodnicze, kulturowe i społeczne. Wiele ze wskazówek zawartych w tej publikacji można z powodzeniem i łatwością zastosować m.in.: w przydomowym miejskim ogródku, na działce, na szlaku turystycznym, mieszkaniu czy podczas codziennych zakupów spożywczych.

„Zabierz tylko zdjęcia, zostaw tylko ślad stopy” („*Take only pictures and leave only footprints*”) – złota międzynarodowa zasada ekoturystyczna – powinna przyświecać każdemu ekoturystycie, nie tylko w parkach narodowych, ale także na zwykłym spacerze po miejskim skwerze i u babci na wsi.

Jest to poniekąd troska o nasz własny interes, jako że każdy z nas czerpie osobiste korzyści z faktu zamieszkiwania tak wyjątkowego obszaru jak Podlasie, gdzie brak jest ciężkiego przemysłu zanieczyszczającego środowisko, a czyste powietrze, gleby, wody i bujna przyroda zapewniają zdrową żywność i wyjątkowo dobre warunki do życia (w tym rekreacji, aktywnego wypoczynku, regeneracji sił czy rehabilitacji). Właściciele kwater agroturystycznych czy inni lokalni przedsiębiorcy turystyczni są przedstawicielami lokalnych społeczności. To m.in. im sprzyjać ma rozwój *ekoturystyki*. To u nich ekoturystyci zostawia zawartość swoich portfeli za możliwość wypoczynku w czystym środowisku, korzystania ze zdrowej żywności, poznania lokalnych tradycji i podglądania dzikiej przyrody. To oni są jednocześnie odpowiedzialni za jakość, ochronę i sprzyjanie otaczającemu środowisku przyrodniczemu, kulturowemu i społecznemu. Według organizacji Conservation International *ekoturystyka* przynosi coraz to większe korzyści i przyczynia się do zachowania ponad 33 000 obszarów chronionych na świecie. I naprawdę nie chodzi tu o przyciąganie coraz to większych rzesz turystów – to akurat jest najłatwiejsze. Chodzi o to, by ich obecność i aktywność nie tylko nie niszczyła środowiska naturalnego i kulturowego, lecz by pomagała zachować je w długiej perspektywie czasowej.

Na świecie powstaje coraz to więcej systemów oficjalnej certyfikacji, które zapewnić mają, że to co nazywa się ekoturystyką jest nią faktycznie, a nie jedynie marketingowym oszustwem. W Polsce żaden taki oficjalny system certyfikacji ekoturystyki nie jest jeszcze rozpowszechniony tak jak np. rolnictwo ekologiczne. Często zresztą kojarzy się automatycznie ekoagroturystykę właśnie z wypoczynkiem w gospodarstwie rolnym produkującym żywność metodami ekologicznymi. W naszym Poradniku spojrzymy jednak na ten temat nieco szerzej.

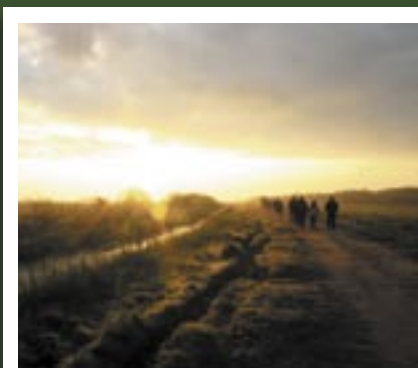
Poniżej przedstawimy przykłady zagadnień będących przedmiotem oficjalnej certyfikacji biznesu ekoturystycznego w Norwegii, które mogą być inspiracją dla polskich kwater agroturystycznych i innych przedstawicieli branży turystycznej, którym naprawdę zależy na ekologizacji turystyki. Nie będzie to bezpośrednie tłumaczenie norweskich zasad i wytycznych, lecz prezentacja wybranych tematów, które autorom Poradnika wydają się inspirujące dla agroturystyki i przystające do polskich warunków.

Zanim w Polsce oficjalny system certyfikacji ekoturystyki zdobędzie popularność, możemy sami sobie, dobrowolnie, przeprowadzić auto-sprawdzian, samodzielnie sprawdzając które kryteria spełniamy na dzień dobry, które możemy stosunkowo łatwo wypełnić, a które wymagają więcej wysiłku.

Według Norsk Økoturisme, siedem podstawowych zasad norweskiej ekoturystyki mówi, że biznes ekoturystyczny:

1. jest oparty o walory przyrodnicze i kulturowe, a ekoturystyka jest podstawową filozofią wszelkiej działalności komercyjnej,
2. aktywnie przyczynia się do ochrony przyrody i dziedzictwa kulturowego, mając świadomość własnego oddziaływania na środowisko i zawsze kieruje się zasadą przezroczności,
3. jest tak zrównoważony jak tylko to możliwe godząc aspekty ekologiczne, kulturowe, społeczne i ekonomiczne,
4. przynosi korzyści lokalnym społecznościom poprzez zatrudnianie ich przedstawicieli, bazowanie na lokalnych produktach i usługach, wzmacnianie współpracy oraz branie odpowiedzialności za tę społeczność,

na przykładzie norweskim – próba adaptacji norweskich kryteriów certyfikacji przedsiębiorstw ekoturystycznych do agroturystyki w warunkach podlaskich



Turyści w drodze na obserwację ptaków o świcie na Bagnach Biebrzańskich

5. przyczynia się do zachowania tradycyjnego budownictwa, stawiając sobie za cel wybór takich materiałów i rozwiązań, które odzwierciedlają lokalne przystosowania i lokalny styl architektoniczny,
6. szczególną uwagę poświęca gospodarzom i przewodnikom, a komunikacja i prezentacja lokalnych zagadnień znajdują się w centralnej części produktu turystycznego,
7. oferuje niezapomniane przeżycia oraz tworzy okazje do spotkań, które dają pracownikom i gościom szansę głębokiego wglądu w lokalną kulturę, społeczność i środowisko.

**Norweski**  
system certyfikacji  
ekoturystycznego  
biznesu obejmuje  
dziedziny

1. Jakość usług i zarządzanie firmą (przedsiębiorstwem turystycznym)
2. Prowadzenie firmy ekoturystycznej
3. Wykorzystywanie zasobów przyrodniczych i kulturowych
4. Profil i rynek

Pokrótkie zaprezentujemy główne aspekty tych zagadnień, skupiając się nieco bardziej szczegółowo na tych, które są szczególnie ważne i godne zastosowania w polskich kwaterach agroturystycznych jako małych przedsiębiorstwach branży turystycznej.

## **Ad. 1.** Jakość i zarządzanie

Wizja działalności turystycznej jest głęboko zakorzeniona w kluczowych zasadach ekoturystyki, jest starannie przemyślana, opracowana w formie pisemnej i zaprezentowana np. na stronie internetowej firmy.

Kompetencje każdego pracownika są oparte o jego kwalifikacje i doświadczenie.

Dla różnych sfer działalności firmy opracowuje się podstawową analizę ryzyka obejmującą takie zagadnienia jak: jakość usług, bezpieczeństwo i oddziaływanie na środowisko. Identyfikuje się w niej wszystkie potencjalnie niepożądane zjawiska wraz z określeniem ich skutków oraz metod przeciwdziałania im.

Opracowywany jest „plan awaryjny” na wypadek nieprzewidzianych trudności, po to by sprostać – pomimo nim – w możliwie najlepszy sposób oczekiwaniom klientów.

W widocznym miejscu w firmie znajduje się informacja jak wezwać – na wypadek nieszczęścia – służby ratunkowe. Sprzęt i wyposażenie ratunkowe są dostępne dla wszystkich turystów i pracowników. Prawidłowa obsługa tego sprzętu jest prezentowana turystom przed rozpoczęciem wycieczki. Informacja na temat zakresu odpowiedzialności organizatorów i turystów jest przekazana z wyprzedzeniem. Praktykowane są przeglądy zasad bezpieczeństwa podczas różnych wycieczek. Przynajmniej jeden pracownik przeszkolony z zasad pierwszej pomocy uczestniczy w każdej wycieczce oraz zawsze dostępna jest podręczna apteczka.

Firma i wszyscy jej pracownicy są odpowiednio ubezpieczeni. Turyci otrzymują jasną informację czy i w jakim zakresie są ubezpieczeni przez organizatorów.

Przewodnicy prowadzą proste rejestry aktywności prowadzonych podczas wycieczek, przykładając szczególną uwagę do zapewnienia jakości usług, spraw środowiskowych i doświadczenia uczestników.

Klienci mają możliwość przedstawienia swoich opinii i komentarzy (np. w postaci ankiety) na temat tego jak można by było poprawić odbiór i jakość usług oraz oddziaływanie na środowisko.

Raz do roku dokonywany jest przegląd kryteriów ekoturystycznych, zapisków przewodników oraz opinii gości, a poszczególne scenariusze są aktualizowane jako metoda zapewniająca wysoką jakość na przyszłość i prawidłowy rozwój biznesu ekoturystycznego. Następnie raport z takiego przeglądu wysyłany jest do organizacji certyfikującej (w Norwegii – Norsk Økoturisme).

### **Firma przeprowadza 3 rodzaje przeglądów:**

- aktualnego prawa, przepisów i innych regulacji, które ją obowiązują oraz obowiązują na terenie jej działania,
- zasobów przyrodniczych (rośliny, zwierzęta, krajobrazy), które mogą być przedmiotem produktu turystycznego; szczególnie ważna jest znajomość zagrożonych gatunków i szczególnie wrażliwych miejsc, którym działalność firmy mogłaby zaszkodzić,

analiza ryzyka

wyposażenie ratunkowe

wszyscy ubezpieczeni

rejestry aktywności

opinie i komentarze

przegląd kryteriów



Grupa turystów z przewodnikiem na szlaku w Biebrzańskim Parku Narodowym



Bagno Ławki

- zasobów kulturowych (dziedzictwo kulturowe, środowisko kulturowe, lokalne tradycje itp.), które mogą być przedmiotem produktu turystycznego; szczególnie ważna jest znajomość wyjątkowo cennych zasobów, którym działalność firmy mogłaby zaszkodzić.

Przeglądy te są dostępne dla pracowników oraz są corocznie sprawdzane i aktualizowane. Wszyscy pracownicy, a także podnajmowani usługodawcy i partnerzy posiadają wiedzę na temat:

- miejsc, do których odbywają się wycieczki,
- ekoturystycznego profilu przedsiębiorstwa – zasad, usług, roli gospodarza, odpowiednich zasad bezpieczeństwa; pracownicy otrzymują szczegółową listę wymagań, które ich dotyczą, aby przedsiębiorstwo spełniało wymagania certyfikatu ekoturystycznego.

Firma dba, aby zapewnić niezbędny poziom wiedzy swoich pracowników.

Jeśli firma zatrudnia pracowników lub współpracuje z innymi partnerami to organizowane są spotkania całego zespołu, podczas których objaśniany i dyskutowany jest ekoturystyczny profil firmy oraz poziom spełnienia związanych z tym wymagań. Uświadamia się wtedy pracownikom i partnerom jak ważne jest wypełnienie ekoturystycznych wymogów, osiąganie własnych celów co do jakości i spełnianie oczekiwań klientów. Spotkanie takie odbywa się na początku każdego sezonu turystycznego lub częściej, jeśli jest taka potrzeba, ale co najmniej raz do roku. Ze spotkań robione są notatki i sprawozdania.

Firma dba, aby wszyscy pracownicy byli przygotowani na pytania turystów oraz byli w stanie odpowiedzieć na nie, także w temacie czym jest ekoturystyka i w jaki sposób przedsiębiorstwo spełnia ekoturystyczne wymagania. Poziom satysfakcji klientów podlega ocenie i jeśli jest to potrzebne podejmowane są działania naprawcze. Wszyscy podwykonawcy i zewnętrznymi usługodawcy wiedzą jakie wymagania są im stawiane, aby przedsiębiorstwo miało ekoturystyczny certyfikat.

W firmie obowiązują określone wymagania względem swoich i podnajmowanych przewodników. Swoi i podnajmowani przewodnicy posiadają doświadczenie przewodnickie i/lub przeszli odpowiednie szkolenia dostarczające niezbędną wiedzę i umiejętności. Jest to odpowiednio udokumentowane.

Wszyscy podnajmowani przewodnicy posiadają fachowe umiejętności i wiedzę obejmującą:

- przepisy prawa regulujące aktywność turystyczną i ochronę przyrody,
- zdolności komunikacyjne i gawędziarskie,

- znajomość wymagań ekoturystycznych względem certyfikowanych przedsiębiorstw,
- znajomość lokalnej społeczności i jego historii,
- znajomość regionu i terenu działania,
- zagrożone gatunki i miejsca podlegające ochronie,
- lokalne dziedzictwo i środowisko kulturowe,
- odpowiednie przepisy,
- odpowiednie zasady bezpieczeństwa.

Wszyscy przewodnicy muszą potwierdzić na piśmie, że podejmują się odpowiedzialności za:

- inspirujące i efektywne przekazywanie swojej wiedzy,
- zapewnienie, że ekoturystyczne zasady i wymagania będą przestrzegane podczas wszelkich wycieczek,
- prowadzenie notatek na temat wszystkich wycieczek ze szczególną uwagą poświęconą ewentualnym zniszczeniom czy szkodom w środowisku, przyrodzie, dziedzictwie kulturowym, zakłócaniu spokoju zwierząt oraz łamaniu przepisów,
- świadomość swojej roli jako gospodarza i konieczność stałego dbania o bezpieczeństwo turystów.

W firmie dostępny jest podręczny poradnik (lub plik) zawierający wszelkie informacje jakie powinien znać przewodnik.

## Ad. 2. Prowadzenie przedsiębiorstwa ekoturystycznego

Firma dokonuje corocznie przeglądu wykorzystywanych zasobów środowiska:

- zużycia energii,
- zużycia i zapotrzebowania na środki chemiczne,
- rodzajów i ilości odpadów,
- wykorzystania i zapotrzebowania na transport.



W podlaskich parkach narodowych na turystów czeka sieć szlaków turystycznych, ścieżek edukacyjnych i dobra infrastruktura edukcyjna

## produkty przyjazne środowisku

Wprowadzane są w życie takie praktyki, które zapewniają efektywniejsze wykorzystanie energii i transportu oraz minimalizują ilość produkowanych odpadów i zużywanych środków chemicznych.

Podczas zakupów wybierane są najbardziej przyjazne środowisku produkty. Najwyższy priorytet nadaje się najbardziej przyjaznym środowisku produktom, które zaspokajają potrzeby firmy i wzmacniają ekologiczny profil firmy. Mogą to być produkty i usługi takie jak:

- lokalne usługi i produkty wytwarzane lokalnie (lokalne produkty, firmy, tradycje itp.),
- produkty i usługi z ekologicznymi etykietami (np. skandynawska etykieta Nordyckiego Łabędzia, unijna Margerytka, niemiecki Błękitny Anioł, etykieta rolnictwa ekologicznego, produkt nie testowany na zwierzętach, produkt nadający się do kompostowania DIN CERTRO, produkt nieszkodliwy dla warstwy ozonowej, Energy Star, etykieta energetyczna informująca o klasie A lub A+ lub inne oficjalne etykiety ekologiczne),
- produkt etycznego biznesu oraz „*fair trade*” – uczciwy handel,
- wyprodukowane z materiałów recyklingowych oraz nadające się do recyklingu.

Nigdy nie korzysta się z produktów czy usług, które częściowo lub całkowicie są wyprodukowane z zagrożonych lub rzadkich gatunków lub mogą prowadzić do zniszczenia cennego dziedzictwa kulturowego lub innych chronionych zasobów.

Wszyscy preferowani dostawcy usług związani z działalnością firmy, wyżywieniem, zakwaterowaniem, transportem czy organizowanymi wycieczkami, jako minimum, spełniają odpowiednie obowiązkowe wymagania systemu certyfikacji lub są w stanie wykazać, że spełniają kryteria innych ekologicznych certyfikatów w zakresie swojej działalności.

## energia odnawialna

Energia odnawialna oznacza źródła energii inne niż kopaliny (węgiel, ropa, gaz ziemny) takie jak np. energia wodna, bioenergia (drewno, zrębek, bio-pelet, biogas), pompy ciepła, energia wiatrowa, słoneczna, itp.

Podejmowane są działania na rzecz zminimalizowania zużycia energii. Bojlery do grzania wody powinny mieć wydajność co najmniej 90%. Co najmniej 80% zużywanej energii powinno pochodzić ze źródeł odnawialnych – nie kopalnych. Całkowite zużycie energii oraz podział na źródła energii są dokumentowane. Kupowana energia pochodzi ze źródeł odnawialnych (tzw. „zielona energia”) i posiada certyfikat pochodzenia. W Polsce jeszcze nie jest możliwy wybór źródła energii dostarczanej publicznymi liniami przesyłowymi. W innych krajach odbiorca energii można „zamówić” określony procent „zielonej energii” pochodzącej z odnawialnych źródeł.



Do chłodzenia pokoi i spiżarni nie używa się klimatyzacji. Na pierwszym etapie certyfikacji 75%, a na drugim 100% wszystkich żarówek jest zastąpionych przez świetlówki energooszczędne (klasa A). Wszystkie mieszacze wody lub krany do kąpeli mają „końcówki ekonomiczne” lub perlatory. Do ogrzewania saun używana jest energia odnawialna. Woda do kąpeli w wannie jest ogrzewana energią odnawialną. Ogrzewanie wody w odkrytych basenach jest niedozwolone. Elektryczne odładzanie dróg, podwórek i innych miejsc jest niedozwolone.

Opracowane są odpowiednie procedury mycia i czyszczenia, aby zapewnić, że środki chemiczne szkodliwe środowisku nie są używane do tego celu. Wyjątek – o ile to dozwolone, przewiduje się wykorzystanie chloru lub innych szkodliwych środków na potrzeby dezynfekcji. Co najmniej 80% detergentów i środków czystości posiada oficjalne etykiety ekologiczne. Praktykuje się i szkoli w zakresie prawidłowego dozowania i używania detergentów, płynów do mycia i innych środków chemicznych. Toalety chemiczne nie są używane przez firmy ekoturystyczne. Sól i inne środki chemiczne nie mogą być używane do odładzania dróg i podwórz. Do kontroli nad szkodnikami używa się środków biodegradowalnych. Jeśli to nie skuteczne, należy używać metod najmniej szkodliwych dla środowiska. W ogrodach i na terenie podwórza nie używa się chemicznych środków ochrony roślin. Do nawożenia stosuje się tylko te nawozy, które są dopuszczone w rolnictwie ekologicznym.

W celu unikania odpadów nie mogą być używane, przechowywane ani sprzedawane gościom żadne artykuły jednorazowe. Odnosi się to do pojedynczych pakietów żywnościowych, kubeczków, naczyń, sztućców, które mogą być zastąpione trwałymi produktami wielorazowymi. Wyjątek – jeśli jest to wymagane przepisami lub inne rozwiązanie nie wchodzi w grę. Materiały, meble i sprzęt, które wyszły z użycia, lecz mogą być jeszcze przydatne, powinny być odsprzedane lub przekazane komuś innemu zamiast trafić na śmietnik.

Całość kupowanego papieru: toaletowego, ręczniki kuchenne, papier na potrzeby biurowe, posiadają oficjalne etykiety ekologiczne. Papier oszczędza się, np. poprzez:

- korespondencję / komunikację internetową,
- wysyłanie faktur elektronicznych,
- kopiowanie i drukowanie obustronne,
- drukowanie tylko niezbędnych dokumentów.



Świetlówka energooszczędna o mocy 24 W zastępuje żarówkę o mocy 120 W

recykling

segregacja odpadów

transport zbiorowy



Na obszarach chronionych najlepiej poruszać się piechotą

Jeśli to możliwe kupuje się towary luzem, bez opakowań. Wszystkie pojemniki szklane, aluminiowe i plastikowe są zwrotne lub przekazywane do recyklingu. Praktykuje się przekazywanie zużytych opakowań do recyklingu lub powtórne wykorzystania lokalnie – aby unikać niepotrzebnego transportu tych odpadów na duże odległości. Jednorazowe zestawy do grilla nie mogą być używane ani sprzedawane gościom.

Przedsiębiorstwo segreguje odpady według lokalnie działającego systemu. Odpady niebezpieczne są oddzielane i składowane w sposób zapewniający bezpieczeństwo. Dla gości dostępne są pojemniki lub inny system segregacji odpadów zgodny z lokalną praktyką. Goście zostają poinformowani o metodzie segregacji odpadów.

Promuje się transport zbiorowy. Aktualny rozkład jazdy komunikacji zbiorowej lub informacja na temat innego transportu przyjaznego środowisku są dostępne dla gości oraz na stronie internetowej. Wykorzystanie pojazdów z napędem motorowym jest ograniczane do minimum. Jeśli wykorzystuje się pojazdy motorowe, należy kierować się zasadami „jazdy ekonomicznej”. Odpowiedni pracownicy powinni być przeszkoleni w tym zakresie. Transport gości i sprzętu po „dzikich” terenach nie może odbywać się pojazdami zmotoryzowanymi. Organizowane atrakcje nie mogą bazować na motoryzacji.

Podczas zakupu pojazdów motorowych wybiera się te, które są najbardziej przyjazne środowisku, a przynajmniej spełniają następujące wymagania dotyczące emisji gazów przyczyniających się do zmian klimatu:

- Samochody spełniają wymaganie „Euro 4” i mogą emitować maksimum 140 g CO<sub>2</sub> na kilometr.
- Samochody z napędem na 4 koła spełniają wymaganie „Euro 4” i mogą emitować maksimum 180 g CO<sub>2</sub> na kilometr.
- Furgonetki, minibusy, autobusy spełniają wymaganie „Euro 4”
- Łodzie i skutery śnieżne mają czterocyndrowe silniki, które spełniają najwyższe środowiskowe wymagania co do zużycia paliwa i emisji spalin.
- Pojazdy offroadowe są niedopuszczalne.

Podczas wykorzystywania niezmotoryzowanych środków transportu, czy to na potrzeby transportu czy samej wycieczki, należy szanować środowisko, dzięki przyrodę i innych ludzi w okolicy.

Firma może płacić opłatę klimatyczną za korzystanie z transportu motorowego na własne potrzeby jak i potrzeby organizowanych wycieczek. Kiedy płacona jest opłata klimatyczna związana z wycieczkami, musi ona być wyszczególniona na rachunku uczestnika wycieczki. Jasna informacja na temat możliwości dobrowolnego za-

płacenia opłaty klimatycznej za podróż do i z powrotem miejsca wycieczki jest zamieszczana na stronie internetowej.

## Ad. 3 Wykorzystywanie zasobów przyrodniczych i kulturowych

Imprezy są planowane i organizowane w taki sposób, aby zapotrzebowanie na transport motorowy do i z powrotem miejsca wycieczki było jak najmniejsze. Praktyka stosowana w firmie nie prowadzi do szkód w przyrodzie i krajobrazie kulturowym. Przedsiębiorstwo kieruje się wytycznymi co do odpowiedzialnego zachowania podczas zwiedzania szczególnych miejsc dziedzictwa kulturowego. Ze względu na ryzyko negatywnego oddziaływania na dziką przyrodę, środowisko, dziedzictwo i środowisko kulturowe poprzez działalność turystyczną, transport jest tak kanalizowany, aby unikać ingerencji w cenne obszary.

Przedsiębiorstwo ma określoną górną granicę wielkości grupy uczestników różnych wycieczek. Wynika to z ryzyka niepokojenia zwierząt i zniszczeń w przyrodzie oraz konieczności zapewnienia bezpieczeństwa i możliwości komunikacji oraz jakości usług dla własnych gości jak i innych osób odwiedzających to samo miejsce. Praktyka stosowana w firmie zapewnia, że wielkość grupy i częstotliwość odwiedzin danego miejsca nie przekracza wielkości uznanej za bezpieczną w stosunku do środowiska i jakości usługi.

Firma opracowała i stosuje wytyczne dla przewodników nt. redukcji hałasu, aby zapewnić, że wzajemne oddziaływania i aktywności turystyczne są źródłem jak najmniejszych zakłóceń – co wynika z poszanowania innych uczestników, innych osób przebywających w tym samym miejscu oraz dzikiej przyrody.

Preferuje się korzystanie z istniejących miejsc piknikowych i biwakowych jeśli tylko to możliwe i dba się, aby pikniki i biwaki nie powodowały stałego, negatywnego oddziaływania na otoczenie. Ogniska należy palić w miejscach wyznaczonych i zabezpieczonych przez ryzykiem pożaru. Jednorazowe zestawy do grilla są zabronione. Przedsiębiorstwo musi zapewnić, że śmieci zostaną zabrane z miejsca wycieczki. Dotyczy to zarówno personelu jak i turystów. W miejscu gdzie nie ma toalety, odpady higieniczne muszą być zakopane. Większe zorganizowane biwaki muszą mieć toalety.



Obszary wrażliwe przyrodniczo najlepiej zwiedzać w małych grupach by minimalizować skutki naszej obecności

górną granicę wielkości grupy

redukcja hałasu

istniejące miejsca piknikowe



Obserwując dzikie zwierzęta zawsze musimy zachować bezpieczny dystans – zwierzę nie może poczuć strachu

## Korzystanie z zasobów przyrodniczych

Firma nie umieszcza żadnych oznakowań ani drogowskazów w terenie niezabudowanym. Wyjątek – gdy wynika to ze względów bezpieczeństwa na zorganizowanych trasach przyrodniczych itp. i spełnione są następujące warunki:

- należy uzyskać niezbędne zezwolenie,
- oznakowanie musi być zgodne z wytycznymi władz oraz być wykonane w taki sposób by nie niszczyć ani zakłócać przyrody, środowiska i krajobrazu,
- tymczasowe oznakowania muszą być zdjęte zaraz po imprezie.

Przedsiębiorstwo posiada wytyczne i organizuje szkolenia, aby zapewnić, że organizowane wycieczki zakłócają naturalne zachowania dzikich zwierząt i powodują u nich stres w tak małym stopniu jak to tylko możliwe. Praktyka stosowana w firmie zapewnia, że poniższe punkty są przestrzegane przez przewodników i gości w momencie spotkania z dzikimi zwierzętami:

- nigdy nie wolno wchodzić pomiędzy dorosłe zwierzę a jego młode,
- nigdy nie wolno otaczać pojedynczego zwierzęcia lub grupy zwierząt – zwierzę zawsze musi mieć możliwość ucieczki,
- należy zawsze zachować ostrożność i dystans – zwierzę nie może poczuć strachu,
- nigdy nie wolno próbować dotykać dzikich zwierząt,
- nigdy nie wolno straszyć dzikich zwierząt,
- nigdy nie wolno karmić dzikich zwierząt, aby je zwabić.

Firma ponosi odpowiedzialność za to by przewodnicy byli wystarczająco czujni i zachowali odpowiednią odległość od dzikich zwierząt, aby uniknąć niepotrzebnego niepokojenia ich.

Korzystanie z zasobów przyrodniczych (np. zbieranie jagód, grzybów, ziół, łowienie ryb itp.) musi spełniać niezbędne prawne wymogi (np. licencja wędkarska) i wykorzystywać tylko dozwolone metody. Nie wolno stwarzać zagrożenia ani niszczenia ostoi chronionych gatunków i siedlisk.

## Ad. 4 Profil i rynek

Firma jest zarejestrowana lokalnie i płaci podatki w regionie. Należy – jeśli takie istnieją – do lokalnych organizacji czy sieci turystycznych. O ile to możliwe w firmie zatrudniani są lokalni pracownicy, a zakupy towarów i usług są dokonywane lokalnie.

Ekoturystyczny profil firmy powinien być wyraźnie prezentowany. Na stronie internetowej firmy powinna być informacja o profilu oraz wymogach ekoturystycznych. Profil ekoturystyczny jest jasno prezentowany we wszystkich materiałach marketingowych. Informacje są prawdziwe i nie obiecuje się nic więcej niż to, co turysta otrzyma.

Jeśli prowadzona jest baza terenowa lub camping, powinna być dostępna dla gości wszechstronna informacja na temat środowiska, przyrody i lokalnej społeczności.

Firma preferuje posiłki bazujące na produktach surowych lub lokalnych tradycjach kulinarnych. Żywność ekologiczna i produkty lokalne są wyraźnie oznakowane w jadłospisie i promowane wśród gości.

Firma uczestniczy w zachowaniu i promowaniu lokalnych gawęd, historii i legend.

Sprzedawane pamiątki itp. stanowią jedynie lokalnie produkowane przedmioty. Nigdy nie sprzedaje się produktów nieznanego pochodzenia.

Firma dba o posiadane budynki – przykłady lokalnej architektury i kieruje się lokalnymi tradycjami budowlanymi podczas remontów. Jeśli to potrzebne, firma sama oferuje lub zapewnia, że inni wezmą na siebie odpowiedzialność za niezbędną opiekę i zachowanie lokalnego dziedzictwa i środowiska kulturowego, które są istotną częścią produktu turystycznego. Wszystkie nowe budynki muszą być harmonijnie wkomponowane w krajobraz i zgodne z otaczającym środowiskiem kulturowym. Podczas remontu, adaptacji czy budowy nowego budynku pierwszeństwo mają lokalne, przyjazne środowisku i recyklingowe materiały o ile tylko spełniają one odpowiednie wymagania.

W firmie szczególną uwagę poświęca się roli gospodarza, jako osoby przekazującej informacje i opiekującej się turystami. Gospodarz i kluczowe osoby mające kontakt z gośćmi przechodzą szkolenia w zakresie komunikacji werbalnej i opowieści.

ekoturystyczny profil firmy

produkty lokalne

lokalna architektura

rola gospodarza

# Źródła informacji:

<http://pl.wikipedia.org>

<http://www.ecotourism.org>

<http://www.untamedpath.com>

<http://www.conservation.org>

<http://www.responsibletravel.org>

[www.ecotourismnorway.org](http://www.ecotourismnorway.org)

<http://www.allforplanet.pl>

Praktykowane jest w firmie odpowiadanie na wszelkie pytania klientów w ciągu 24 godzin. Firma gwarantuje, że każdy klient, który zapłacił za wycieczkę będzie przedmiotem wystarczającej uwagi i troski przewodnika.

Działania marketingowe firmy są kierowane na najbliższy rynek – ograniczony do Europy – jako aktywny wkład w redukcję wpływu transportu na zmiany klimatu.

To tyle na temat norweskich inspiracji. W krajach Unii Europejskiej możliwa jest ekologiczna certyfikacja według decyzji Komisji w sprawie ustalenia ekologicznych kryteriów przyznawania europejskiej „margerytki” (unijna etykieta ekologiczna) miejscom, które oferują turystom zakwaterowanie. Jest ona dostępna na stronie internetowej: [http://www.ecolabel-tourism.eu/userfiles/file/Commission%20Decision%20Tourist%20Acc\\_%20EN.pdf](http://www.ecolabel-tourism.eu/userfiles/file/Commission%20Decision%20Tourist%20Acc_%20EN.pdf). Folder promujący tę certyfikację: <http://www.ecolabel-tourism.eu/userfiles/file/Factsheet%20EN.pdf> w skróconej formie prezentuje szybki test do oceny stopnia spełnienia wymaganych kryteriów ekoturystycznych przez bazę noclegową – polecamy!



The European Eco-label for Tourist Accommodations

Commission Decision 2003/287/EC of 14 April 2003.  
O.J. n° L 102 of 24 April 2003.  
Criteria valid until 20 April 2007 (extension possible until 30 April 2008).

The European Eco-label, which is the only sign of environmental quality that is both certified by an independent organisation and valid throughout Europe, presents a unique opportunity to satisfy your customers' expectations.

Meet your customers' demand  
Consumers are becoming more and more demanding in their quest for greener holidays. Satisfying this demand is increasingly seen by the tourism industry as a key to success. The Traveller Holiday 2005 study<sup>[1]</sup> showed that 51% of tourists opt for environmentally friendly resorts and accommodation, while 82% prefer an intact environment.

[1] Traveller Holiday Travel and Environment, January 2005, issued by the Stageskreis für Umwelt und Entwicklung e.V. on behalf of Umweltbundesamt Berlin

Tourism, more than any other type of activity, requires an unspoilt environment in which to operate. The tourism sector represents 5% of European Union GDP and accounts for over half a million tourist accommodation sites. Often located in pleasant but fragile locations, tourist accommodations can put pressure on water and energy resources and threaten local biodiversity through inappropriate waste management. Increased environmental requirements and awareness, and the need for environmentally-friendly services providers to stand out from the crowd, all argue in favour of using the European Eco-label.

Give your tourist accommodation a credible sign of environmental excellence...  
Apply for the Flower now!  
For a quick test use the check list on the back

They said it!  
"An important selection criterion for anyone wishing to go on a holiday is the environmental cleanliness and safety on the hotel site and its surroundings. It is of utmost importance to protect the environment in and around the hotel to ensure the continuation of its business.  
The EU Eco-label is recognised by the majority of European travellers and legitimises the hotel's claims that it is making real efforts to reduce its impact on the environment in its operational activities. Consequently, the EU Flower helps the hotel to spread the message to the market about its environmental efforts and the suitability of its location for relaxing and safe holidays."  
Ion Gonos, managing director of Sunwing Resort Kallithea in Rhodes, the first EU Eco-labelled hotel

Putting the European Eco-label on your tourist accommodation service means that it has the following assets:

- ↓ Limited energy consumption
- ↓ Limited water consumption
- ↓ Reduced waste production
- ↓ Favouring the use of renewable resources and of substances which are less hazardous to the environment
- ↓ Promoting environmental education and communication

The EU Eco-label applies to sheltered overnight accommodation in appropriately equipped rooms, including at least a bed, offered as main service to tourists, travellers and lodgers.

Unijna certyfikacja ekologiczna obejmuje także miejsca zakwaterowania turystów

# Ochrona różnorodności biologicznej na wsi

## bioróżnorodność

W Polsce połowa zasobów przyrodniczych związana jest z krajobrazem rolniczym. W porównaniu z krajami Europy Zachodniej, przyroda obszarów wiejskich w Polsce jest w niezłej kondycji. Zwłaszcza północno-wschodnia część kraju – czyli województwo podlaskie – może być dla całej Europy wzorem układów przyrodniczych zachowanych dzięki rolnictwu umiejętnie wykorzystującemu cechy przyrody.

Na dużych obszarach naszego kraju zachowała się, kształtowana przez ostatnie kilkaset lat, mozaika niewielkich pól z różnorodnymi uprawami rozdzielonymi miedzami, polnymi drogami, poprzepłatanymi pasami krzewów, zadrzewieniami, lasami. W dolinach dużych rzek pozostały połacie półnaturalnych łąk. Bardziej zmienione są tereny wilgotne i podmokłe oraz małe zbiorniki wodne. Wiele z tych środowisk zniszczono w ciągu ostatnich 50 lat przez osuszenie, nieraz tylko z krótkotrwałym pożytkiem ekonomicznym, a obecnie ze szkodą dla rolnictwa i przyrody.

O wysokich walorach krajobrazu rolniczego w Polsce decydują:

- obecność wielu środowisk nieprodukcyjnych rolniczo (marginalnych) – miedzi i dróg polnych, wilgotnych obniżen terenu, bagien, oczek wodnych, strumieni, rzeczek, naturalnych brzegów wód, pojedynczych krzewów, grup krzewów, pojedynczych drzew, szpalerów, alei, grup drzew, zadrzewionych cmentarzy, parków podworskich, lasów i ugorów,
- różnorodność upraw na sąsiadujących ze sobą działkach rolnych (mozaikowość krajobrazu rolniczego),
- niewielkie powierzchnie pól, o długich brzegach – duże strefy styku z innymi uprawami, łąkami itp. i stosunkowo niewielkie jednogatunkowe powierzchnie upraw wewnątrz.

Wszystko to odróżnia tereny wiejskie Polski od krajobrazu Europy Zachodniej, która w najbliższym czasie będzie podejmować wysiłek wzbogacenia swego krajobrazu o poprzednio zniszczone jego składniki. W Polsce mamy stan, do którego niektóre regiony Europy Zachodniej będą mogły doprowadzić nie wcześniej niż za 100 lat, jeśli

według: „Poradnik przyrodniczy dla doradców rolnośrodowiskowych” Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie i Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków, 2008)



Polski krajobraz rolniczy wyróżnia się obecnością środowisk marginalnych

## polskie ptaki



Gąsiorki polują i wypatrują zagrożeń z „czatowni” w postaci drzew lub wysokich krzewów. Warto zachęcić je do zamieszkania w naszym ogrodzie. Żywią się owadami, chrząszczami, czasem drobnymi ssakami

konsekwentnie odtwarzać się będzie dawne układy. Dlatego należy pamiętać, że znacznie tańsze jest zachowanie istniejących na terenach rolniczych zasobów przyrodniczych niż późniejsze ich odtwarzanie. Bardzo ważną sprawą jest umiejętne wykorzystanie ciągle istniejącej tradycji i umiejętności współpracy polskiego rolnika z przyrodą. Rolnictwo przyjazne przyrodzie w ogólnym rachunku kosztów jest tańsze, wywołuje mniej nieprzewidywanych negatywnych skutków w środowisku, dostarcza zdrowych produktów i przynosi dodatkowe korzyści ekonomiczne wynikające z wartości przyrodniczej przestrzeni (np. agroturystyka i inne formy wypoczynku, dostęp do czystej wody).

Polska zajmuje 8% powierzchni Europy, a żyje tu:

- 41% europejskiej populacji bociana białego,
- 39% ortolana,
- 39% kuropatwy,
- 34% pliszkiżółtej,
- 29% derkacza,
- 23% skowronka.

Szacuje się, że ponad 100 gatunków ptaków lęgowych zasiedla krajobraz rolniczy. W ocenie ornitologów ptaki te są obecnie najbardziej zagrożoną grupą ekologiczną w Europie. Na polach występuje najmniej ptaków – do 10 par/ha, najwięcej ptaków zasiedla zadrzewienia i tereny zabudowane – nawet powyżej 100 par/ha!

Najbardziej zależne od tradycyjnego, ekstensywnego rolnictwa są: derkacz, ortolan i kuropatwa. Zależne w dużym stopniu od takiego użytkowania są: bocian biały, przepiórka, turkawka, płomykówka, pójdzka, skowronek, dymówka i gąsiorek. Kontynuowanie użytkowania rolnego siedlisk jest istotne dla: błotniaka łąkowego, orlika krzykliwego, pustułki, kraski i potrzeszca. Współczesna ochrona ptaków koncentruje się nie na ratowaniu pojedynczych osobników, lecz na ochronie siedlisk.

W krajobrazie rolniczym istnieje duże zróżnicowanie siedlisk przyrodniczych. Oto przykłady siedlisk i zamieszkujących je ptaków:

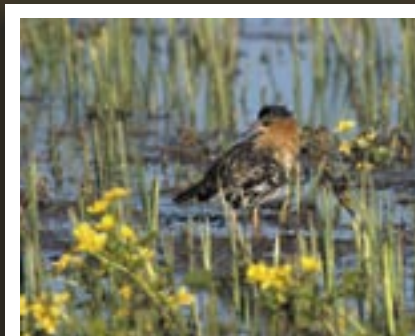
- **grunty orne** – błotniak łąkowy, błotniak zbożowy, kuropatwa, ortolan, potrzuszcz, przepiórka, skowronek, świergotek polny, trznadel,



- **łąki** – białorzotka, błotniak łąkowy, błotniak zbożowy, czajka, derkacz, kulik wielki, kuropatwa, ortolan, pliszka żółta, pokląskwa, potrzuszcz, przepiórka, świergotek łąkowy, trznadel,
- **pastwiska** – białorzotka, czajka, derkacz, kuropatwa, ortolan, pliszka żółta, pokląskwa, potrzuszcz, przepiórka, świergotek łąkowy, trznadel,
- **zabudowania wsi** – białorzotka, bocian biały, jaskółka dymówka, jaskółka oknówka, kopciuszek, pliszka siwa, mazurek, płomykówka, pójdzka, wróbel,
- **zadrzewienia** (aleje i szpalery, kępy, sady, parki, cmentarze, lasy) – bocian biały, dudek, dzięcioł białoszy, dzięcioł duży, dzięcioł zielony, dzwonec, gawron, grzywacz, kraska, kruk, kulczyk, kwiczoł, mazurek, myszów, ortolan, potrzuszcz, pójdzka, pustułka, puszczyk, sroka, szczygieł, szpak, trznadel, turkawka, wilga, wrona, zięba, żuraw,
- **grupy krzewów** – gąsiorek, łożówka, makolągwa, cierniówka, piegża, słowik, srokosz, zaganiacz,
- **miedze** – białorzotka, czajka, derkacz, kuropatwa, łożówka, ortolan, pliszka żółta, pokląskwa, potrzuszcz, przepiórka, skowronek, świergotek łąkowy, trznadel,
- **ugory** – białorzotka, derkacz, gąsiorek, kuropatwa, łożówka, makolągwa, cierniówka, ortolan, piegża, pliszka żółta, pokląskwa, potrzuszcz, przepiórka, słowik, srokosz, świergotek łąkowy,
- **miejsca podmokłe, zalewane wodami** – czajka, derkacz, krwawodziób, kszczyk, kulik wielki, łożówka, pliszka żółta, pokląskwa, rycyk, słowik, świergotek łąkowy,
- **zbiorniki i ciek wodne** – czajka, krwawodziób, kszczyk, kulik wielki, pliszka siwa, pliszka żółta, pokląskwa, rycyk, świergotek łąkowy.

Elementami wzbogacającymi różnorodność krajobrazu rolniczego są: miedze, ugory, drogi polne, zarośnięte rowy przydrożne i pobocza, wilgotne obniżenia terenu, bagienka, oczka wodne, strumienie, rzeczki, naturalne brzegi rzek, pojedyncze krzewy, grupy krzewów, pojedyncze drzewa, szpalery, aleje, grupy drzew, zadrzewione cmentarze, parki podworskie, lasy. Zwiększają one przestrzeń możliwą do zasiedlenia przez ptaki, dostarczają miejsc do gniazdowania, ukryć, miejsc żerowania, zasobów różnorodnego pokarmu. Same powierzchnie pól, łąk i pastwisk są zbyt ubogie w elementy potrzebne do życia większości gatunków ptaków. Nawet znajdujące się tam zasoby pokarmu są niewystarczające. Dlatego ptaki pól, łąk i pastwisk muszą mieć w najbliższym sąsiedztwie zasobniejsze w pokarm (owady, nasiona) nieużytki porośnięte zróżnicowaną roślinnością. By utrzymać pełny skład gatunkowy ptaków wystarczają przylegające do pól miedze, pasy ugorów o szerokości 5-10 m oraz

## ptasie siedliska



Bataliony niegdyś gniazdowały na podmokłych łąkach na Podlasiu. Dziś można je spotkać wiosną podczas przelotów na Północ



Wypas bydła na pastwiskach tworzy warunki do żerowania i gniazdowania ptakom wymagającym niskiej roślinności

krzewy i drzewa. Mozaika środowisk o różnej strukturze przestrzennej i składzie gatunkowym zapewnia utrzymanie w sprawności całego układu przyrodniczego.

Na obecność i liczebność ptaków wpływ ma nie tylko charakter krajobrazu i rodzaj użytku, ale także sposób gospodarowania. Oto przykłady, jak gospodarowanie wpływa na ptaki:

- **zróznicowanie elementów krajobrazu rolniczego** – utrzymywanie i tworzenie nowych elementów krajobrazu rolniczego służy zachowaniu różnorodności biologicznej i sprawności funkcjonowania całego układu przyrodniczego, daje możliwość gniazdowania i wyżywienia wszystkim gatunkom ptaków korzystających z zasobów; upraszczanie struktury krajobrazu (likwidacja niektórych jego elementów, np. wycinanie drzew przydrożnych, zasypywanie oczek wodnych) jest powodem wycofywania się z tego obszaru, a niekiedy wręcz wymierania tych gatunków ptaków, które korzystają z zasobów krajobrazu rolniczego,
- **koszenie** – udostępnia teren gatunkom, które wymagają do rozwoju (żerowanie i gniazdowanie) niskiej roślinności; niewłaściwe lub w złym terminie wykonane koszenie niszczy gniazda, jaja, pisklęta i nietolne młode ptaki, wypłasza dorosłe ptaki siedzące na gnieździe, zabija uciekające na piechotę i kryjące się w trawie, odslania gniazda,
- **wypas** – udostępnia teren gatunkom, które wymagają do rozwoju (żerowanie i gniazdowanie) niskiej roślinności; zwiększa zasoby pokarmowe przez zwiększenie liczby owadówżywiących się krwią wypasanych zwierząt i ich odchodami, wypłaszanie owadów przez poruszające się zwierzęta ułatwia ich znalezienie i schwytanie przez ptaki; zbyt duża obsada zwierząt na pastwisku prowadzi do niszczenia gniazd, jaj, piskląt, a za mocno wygryziona roślinność nie maskuje gniazd,
- **gospodarowanie na polach po zbiorach** – pozostawienie po zbiorze na polu resztek ziarna, ziemniaków i innych płodów rolnych, albo uprawa poplonu dostarcza ptakom miejscowym, wędrownym i zimującym istotnej części pożywienia, pozwala także na rozwój owadów, ich larw i poczwerek, które następnie stają się pokarmem dla ptaków; pozostawienie po zbiorze starannie oczyszczonego (zaoranego) pola poważnie zmniejsza zasoby pokarmu dostępnego dla ptaków w okresie jesienno – zimowym.

Wiele jest cennych siedlisk przyrodniczych występujących na obszarach rolniczych. Są to zarówno siedliska półnaturalne, jak i stworzone ręką człowieka. Do tych pierwszych należą niektóre użytki zielone, np. niektóre torfowiska, szuwały wielkoturzycowe, łąki trzęślicowe, murawy ciepłolubne, łąki wilgotne oraz kilka typów roślinności nie użytkowanej rolniczo, ale ściśle związanej z krajobrazem rolnym, np. torfowiska wysokie, wrzosowiska, szuwały. Do tych stworzonych ręką człowieka można zaliczyć np. przydomowe sady drzew owocowych, zadrze-

wienia i pojedyncze drzewa śródpolne, szpalery drzew i aleje przydrożne. Szczególnie cenne są stare drzewa (w tym wierzby i drzewa owocowe) z dziuplami. Nawet martwe (np. powalone przez wiatr) drzewo – jeśli pozostawimy je tam gdzie upadło, o ile nam to specjalnie nie przeszkadza, stanie się szybko lokalną ostoją dzikiej przyrody.

Jednym ze sposobów zachowania i uratowania od zniszczenia cennej przyrody polskiej wsi jest realizacja przez rolników tzw. programu rolnośrodowiskowego – więcej w dalszej części Poradnika.

## Praktyczne sposoby ochrony bioróżnorodności w gospodarstwie rolnym

Prowadząc produkcyjną działalność rolniczą w swoim gospodarstwie, a także urządzając ogród przydomowy i dom na potrzeby agroturystyki warto pamiętać o prostych zasadach, które mogą przywabić piękne i pożyteczne dzikie zwierzęta, ptaki, płazy, motyle oraz ogólnie przyczynić się do zachowania, a nawet wzrostu różnorodności biologicznej na naszym terenie. Na obszarach użytkowanych rolniczo (pole orne, pastwisko, łąka) warto kierować się zasadami opisanymi w dalszej części Poradnika pod hasłem „program rolnośrodowiskowy”, nawet jeśli oficjalnie go nie realizujemy. Dzięki zmianie niektórych nawyków przyczynimy się do ochrony przyrody i środowiska. Inne praktyczne porady służące różnym gatunkom i ich siedliskom przedstawiamy poniżej.

### Ochrona ptaków

- Zachowanie lub zakładanie zadrzewień i krzewów śródpolnych, alei, żywopłotów itp.
- Zachowanie oczek wodnych, bagienek, podmokłych łąk.
- Zakładanie nowych oczek wodnych lub poidel dla ptaków.



Rokitnik dostracza ptakom pokarmu i bezpiecznego schronienia. Jego kwiaty są miododajne, a owoce bogate w witaminę C

## ptaki



Pozostawiając suche drzewo zapewnimy gąsiorkom dobre miejsce obserwacyjne. Zagrożeniem dla tego gatunku jest m.in. usuwanie pojedynczych drzew i zadrzewień śródpolnych

- Zachowanie lub zakładanie stref nieproduktywnych rolniczo (np. sterta kamieni, murek z kamieni, sterta gałęzi, miedza, sterta zgrabionych liści itp.).
- Zachowanie starych sadów i pojedynczych drzew (dziuple!), także już martwych.
- Odpowiednie użytkowanie terenu (np. terminy i metody koszenia, brak szkodliwych zabiegów).
- Sadzenie roślin pokarmowych i/lub dokarmianie zimą.
- Ochrona ptaków przed kotami, psami, unikanie niepokojenia ich szczególnie podczas lęgów.
- Zakładanie budek lęgowych i platform dla bocianów.
- Unikalnie „sterylności” w ogrodzie i na polach.
- Utrzymywanie wysokiej różnorodności gatunkowej roślin (pole, łąka, pastwisko, ogród kwiatowy, warzywniak, sad itd.) – więcej owadów – więcej pokarmu.
- Zachowanie (o ile to możliwe) siedlisk dla ptaków w budynkach (szczeliny, poddasza, stodoły).
- Unikanie stosowania środków chemicznych niszczących bezkręgowce – często naszych sprzymierzeńców w ogrodzie i bazę pokarmową ptaków.
- Jeśli mamy las, unikajmy tam wycinki drzew lub innych inwazyjnych działań w okresie lęgowym ptaków. Otoczmy ochroną stanowiska żadnych i chronionych gatunków. Zachowajmy tyle ile to możliwe „martwego drewna” – wyjątkowego siedliska, które tylko z nazwy jest „martwe”, a faktycznie jest tętniącą życiem ostoją przyrody. Pozostawmy stare, dziuplaste drzewa.
- Jeśli przez nasze gospodarstwo przepływa strumyk, rzeka lub mamy bagienko, zadbajmy o nie jak o prywatny rezerwat przyrody. Takie miejsca są szczególnie cenne jako siedlisko życia wielu gatunków ptaków, płazów, gadów, ssaków i bezkręgowców, a także rzadkich gatunków zwierząt. Dbajmy by nie było tam śmieci. Zachowajmy naturalną linię brzegową i koryto cieku, nie wycinajmy nadrzecznych drzew i krzewów (ale pozwólmy na to bobrom!). Jeśli bobry zbudują tamę, możemy się tylko cieszyć, że nasz rezerwat przyrody się powiększy (jeśli bobry zaleją większy teren), przyczyni się to samooczyszczania wody i zachęci inne zwierzęta i rośliny do zasiedlenia takiego rozlewiska. Jeśli bobry będą nam za bardzo doskwierać, pamiętajmy, że nie wolno nam samodzielnie ich płoszyć, niszczyć tam czy żeremi. Możemy wystąpić z prośbą do odpowiednich służb ochrony przyrody, by odłowiły bobry i przeniosły je w inne miejsce. Trzeba mieć jednak świadomość, że takie działanie na ogół przynosi krótkotrwały efekt – do momentu wprowadzenia kolejnej bobrzej rodziny. Lepiej zaprzyjaźnić się z bobrami i po prostu zamontować specjalne zabezpieczenia techniczne

(siatki, rury przelewowe itp.), które umożliwią koegzystencję bobrów i nasze gospodarowanie w pobliżu ich ostoi.

Odpowiednio dobrane gatunki roślin w naszym ogrodzie przyczynią się do zwiększenia dostępnego pokarmu dla ptaków (owoce, nasiona), dadzą im bezpieczne schronienie, miejsce gniazdowania, będą spiżarnią, a opadłe jesienią liście wzbogacają glebę w próchnicę i przywabiają inne gatunki – pokarm ptaków (owady i inne bezkręgowce). Gatunki roślin korzystne dla ptaków:

- Drzewa i krzewy: klon polny, świdośliwa jajowata, berberys, dereń, leszczyna, głóg, trzmielina pospolita, rokitnik, jałowiec, ligustr, czeremcha (zwyczajna – nie amerykańska!), tarnina, szakłak, kruszyna, róża pomarszczona (uwaga – gatunek obcy!), jeżyna, bez czarny, kalina, pnącza (bluszcz, chmiel, winorośl, „dzikie wino”), drzewa i krzewy owocowe.
- Byliny: Pokrzywy, osty, łopian, dzikie byliny, kwiaty.

Dodatkowo: zostawiamy ptakom trochę owoców na drzewach i krzewach, trochę niezebranego zboża, lnu lub konopi włóknistych, parę „wiechci” kwiatów z nasionami.

Jeśli chcemy by nasz ogród był przyjazny ptakom musimy zapewnić im:

- naturalny pokarm i wodę:
  - gleba i jej mieszkańcy (dżdżownice, larwy),
  - materia organiczna przykrywająca glebę (liście, skoszona trawa, ścięte przekwitłe rośliny, wyrwane chwasty),
  - poidelka, oczka wodne.
- schronienie:
  - dziuple, budki lęgowe (odpowiednia budowa i lokalizacja), odpowiednie gatunki drzew i krzewów (w tym ciernistych), odpowiednio użytkowana łąka, pastwisko, pole, miedza itp,
  - strefy ochronne wokół gniazd, gdzie nie będziemy niepokoić ptaków podczas lęgów.



Jemiołuszki żywią się zimą, m.in. jabłkami pozostawionymi na drzewach

ogród przyjazny ptakom

## Ochrona trzmieli

Po pszczołach, trzmiele są najważniejszymi owadami zapylającymi rośliny użytkowe uprawiane przez człowieka. Wszystkie trzmiele w Polsce są chronione prawnie.

Możemy je chronić w sposób bierny i czynny.

**Bierna ochrona trzmieli** polega m.in. na:

- ograniczaniu stosowania pestycydów,
- używaniu w ochronie roślin preparatów selektywnych dla pszczół i środków o małej toksyczności,
- przeprowadzaniu zabiegów ochrony roślin uprawnych poza godzinami lotów trzmieli (wcześnie rano lub pod wieczór) i poza okresem kwitnienia tych roślin,
- ochronie zauważonych gniazd trzmieli,
- preferowaniu różnorodności upraw,
- ekstensywnym użytkowaniu łąk – opóźnione koszenie, wypas,
- zachowaniu typowych form krajobrazowych – zadrzewień i zakrzaczeń śródpolnych, skarp, wąwozów, ukwieconych miedz i poboczy dróg.

**Ochrona czynna trzmieli** obejmuje:

- uprawę wielogatunkowych mieszanek roślin przedplonowych, śródpłonowych i popłonowych na gruntach ornych – ważne znaczenie dla trzmieli mają rośliny uprawne należące do rodziny: motylkowate (bobik, wyka piaskowa i kosmata, łubin żółty i wąskolistny) i faceliowate (facelia), a także, w pewnym stopniu, krzyżowe (gorczyca biała i czarna, perko, rzodkiew oleista),
- stosowanie osłon na opryskiwacze zwłaszcza podczas wykonywania zabiegów chemicznych na brzegach plantacji, z uwagi na zwiewanie preparatów chemicznych na miedze i pobocza pól,
- wykaszanie jesienią poboczy pól, miedz i przydroży w celu uniknięcia wiosennego wypalania traw,
- podsiewanie roślinami pszczelarskimi wszelkich niezagospodarowanych skrawków ziemi,
- sadzenie drzew i krzewów stanowiących atrakcyjne i trwałe źródło pokarmu dla trzmieli na terenach wiejskich i w miastach,



Trzmiele chętnie odwiedzają miododajne kwiaty

- ochronę starych wierzb przydrożnych z uwagi na miejsce gnieźdzenia się trzmieła drzewnego,
- zakładanie budek dla trzmieli i stert kamieni, w których trzmiele mogą się zagnieździć.
- Zakładanie ogrodów kwiatowych z gatunkami: szaflwia lekarska, dalia, malwa, jasnota biała, Inica pospolita, dąbrówka rozłogowa, miodunka, tojad, orlik, bergenia, chaber driakiewnik, żywokost lekarski, pysznogłówka purpurowa, łubin, szaflwia łąkowa, kosmos onętek, odętka.

Trzmiele szczególnie lubią rośliny obficie kwitnące:

- siane na polach: lucerna, komonica, łubin, facelia, koniczyna, gorczyca,
- dzikie gatunki drzew i krzewów; rodzime gatunki: wierzby – głównie iwa, biała, klon zwyczajny, polny, lipy, głogi, wiciokrzewy, żarnowce, dzikie róże, maliny, jeżyny, grusze polne,
- z krzewów aklimatyzowanych i często sadzonych w parkach i ogrodach, trzmiele wybierają najchętniej: różne gatunki śnieguliczek, wejgełę, karaganę syberyjską, berberys – odmiana „thunbergia”, żylistek, indygowiec, jaśminowiec,
- rośliny zielne (byliny lub jednoroczne) takich dzikich gatunków jak: tojady, żywokost, naparstnice, chabry, jasnoty, farbownik lekarski, wierzbówka, szaflwie, jasioniec piaskowy, bukwica, miodunki, dąbrówka rozłogowa, żmijowiec lekarski, Inica pospolita.

Można także zakładać specjalne budki dla trzmieli. Oto kilka zasad, którymi należy się kierować:

- Budki dla trzmieli należy wykonać z drewna nieheblowanego.
- Wymiary wewnętrzne budki powinny być nie mniejsze niż 13×13×13 cm (sześciąt).
- Otwór po środku jednej ze ścianek powinien mieć ok. 15-20 mm średnicy.
- Daszek nie powinien przeciekać.
- Bardzo ważne jest, aby budka wewnątrz była wypełniona suchymi, zmiętymi zdźbłami liści, mchem itp. – trzmiele będą z tego materiału budować izolację gniazda.
- Należy pamiętać o corocznej wymianie wyściółki w budce, gdy trzmiele zajmowały budkę.
- Budkę można montować na drzewie, ścianie budynku bądź na ziemi np. w krzewie malin, przy płocie.



Żmijowiec – roślina pokarmowa dla pszczół i trzmieli

## bezkęgowce



Jeśli chcemy cieszyć się obecnością barwnych motyli, unikajmy oprysków chemicznych



Biedronka odżywia się mszycami oraz innymi szkodnikami roślin

## Ochrona motyli i bezkręgowców

- gospodarowanie na polach, łąkach i pastwiskach – jak dla ochrony ptaków,
- ogrody pełne różnych gatunków kwiatów, kwitnących od wiosny do jesieni,
- nie stosowanie oprysków chemicznych,
- zachowanie żerowisk gąsienic (pokrzywa, „dzika marchew”, kminek itp.),
- nie chwytanie motyli, nie zabijanie gąsienic.

Warto także specjalną ochroną objąć **skorki** (popularnie zwane „szczypawkami”). Prowadzą one nocny tryb życia, za kryjówki służą im szpary i rozpadliny oraz ściółka. Występują pod korą drzew i pod kamieniami, a także w warzywach i opadłych owocach. Znajdujemy je nie tylko w lasach i sadach, ale i na polach, łąkach wśród liści, nasion, w budkach dla ptaków, a nawet trafiają się w mieszkaniach. Skorki żywią się odpadkami roślinnymi i zwierzęcymi, zjadają pręciki i słupki roślin, ale nie gardzą mszycami, pająkami i gąsienicami. Aby im pomóc możemy zakładać specjalne domki dla skorków – doniczka wypełniona trocinami lub słomą umieszczona do góry dnem na drzewie.

**Biedronka** w związku z tym, że odżywia się mszycami oraz innymi szkodnikami roślin, takimi jak: tarczniki, wełnowce, czerwce, także jest naszym sprzymierzeńcem w ochronie ogrodu przed szkodnikami. Z tego powodu jest mile widziana przez ogrodników. Drapieżne są jej larwy i imago. Dorosła biedronka zjada kilkadziesiąt mszyc dziennie, a larwa zjada kilkaset mszyc w ciągu swojego rozwoju. Zimują dorosłe osobniki – w kryjówkach na korze drzew i w ściółce, wśród opadłych liści. Zbyt „sterylne” sprzątanie ogrodu jesienią im nie służy, gdyż niszczymy miejsca zimowania i niekiedy nawet same biedronki.



# Ochrona płazów

Dlaczego powinniśmy chronić płazy?

- Płazy zjadają duże ilości owadów, będących szkodnikami lasów, pól i ogrodów.
- Uzupełniają rolę ptaków zjadając także te owady, które są przez nie odrzucane (np. ze względu na barwy ochronne czy nieprzyjemny zapach).
- W przeciwieństwie do większości ptaków, wiele płazów żeruje nocą, a więc zjada owady nocne, niedostępne dla ptaków.
- Płazy wykorzystywane są w laboratoryjnych badaniach z zakresu medycyny i farmakologii, a niektóre toksyny przez nie wytwarzane znalazły zastosowanie w leczeniu chorób człowieka.
- Płazy są atrakcją dla naszych turystów!
- Wszystkie gatunki płazów są objęte ochroną prawną.

**Zagrożenia:** zanieczyszczenie i eutrofizacja wód, spowodowana zrzutami ścieków komunalno-bytowych, przemysłowych i spływami z pól uprawnych, obniżanie poziomu wód gruntowych spowodowane deficytem wodnym, „suchymi latami”, bądź nadmiernym poborem wód do celów komunalnych, przemysłowych i rolniczych, występowanie kwaśnych deszczy (wpływ na rozwój skrzeku i kijanek).

**Zagrożenia lokalne płazów:** wzmożony ruch samochodowy powodujący ogromne straty wśród migrujących dorosłych płazów do miejsc odbywania godów, jak również wśród młodych opuszczających środowisko wodne, budowanie nowych bardzo szerokich szlaków komunikacyjnych w miejscach migracji zwierząt, z pominięciem odpowiednio dużych przepustów podziemnych bądź innych nowoczesnych zabezpieczeń, zasypywanie wszelkich małych zbiorników wód stojących, rozlewisk, podmokłych pól, łąk, dokonywanie nieprzemyślnych melioracji, zabijanie.

Za główne przyczyny zanikania rodzimych gatunków gadów uznać możemy dzisiaj: przekształcanie ich pierwotnych siedlisk (np. rozległych terenów trawiastych, urwisk, nasłonecznionych dolin rzecznych, polan, muraw kserotermicznych itp.), likwidowanie zadrzewień śródpolnych, miedz, ugorów, kęp drzew i krzaków,

## płazy



Wszystkie gatunki płazów są objęte ochroną gatunkową. Na zdjęciu żaba jeziorkowa

przecinanie środowisk poprzez rozbudowę gęstej sieci dróg, autostrad i innych szlaków komunikacyjnych, zwarte i gęste zalesianie dużych obszarów bez pozostawiania miejsc otwartych i nasłonecznionych, porośniętych niską roślinnością, likwidowanie wtórnych siedlisk, np. w przypadku węży i jaszczurek: usypisk kamieni polnych, kamienistych murów oporowych, zarastających, opuszczonych zabudowań, kamieniołomów, starych wiejskich cmentarzy, powalonych drzew itp., trujące działanie metali ciężkich, pestycydów, zanieczyszczeń ropopochodnych, ścieków komunalno-bytowych, związków chemicznych wykorzystywanych m.in. w rolnictwie, leśnictwie, ogrodnictwie, kolejnictwie, przemyśle wydobywczym, motoryzacyjnym itp., intensyfikację wykorzystywania terenów rolniczych przy użyciu ciężkiego sprzętu, zabijanie (przejeżdżanie przez pojazdy mechaniczne, podczas prowadzenia prac ziemnych, polowych, leśnych, budowy dróg, koszenia poboczy dróg, przez turystów na szlakach turystycznych itp.).

## **Wskazówki w zakresie ochrony płazów i gadów:**

- nie płosz, nie chwytaj, nie zabijaj!
- wszystkie płazy i gady w Polsce są chronione prawem,
- zachowaj kryjówki (sterty liści, kamieni, kłody drewna)
- zakładaj niewielkie, płytkie i bezrybne (!) zbiorniki wód stojących lub wolno płynących dla płazów,
- utrzymuj i pielęgnuj wszelkie środowiska nasłonecznione dla gadów m.in., murawy ciepłolubne wykorzystywane przez jaszczurki do składania jaj oraz zimowania,
- chroń wodę przed zanieczyszczeniem,
- ucz innych, że trzeba je chronić!

# Ochrona ssaków

## Bobry

- Znaczenie: budując tamy piętrzą wodę (retencja, mikroklimat, siedlisko dla innych organizmów, oczyszczanie wody, itp.)
- Ochrona: nie niszczyć tam, nie płoszyć, nie zabijać!
- Po co? Znaczenie środowiskowe, atrakcja dla turystów!

## Jeże

- Znaczenie: żywią się ślimakami, dżdżownicami, jajami ptaków, małymi ssakami i płazami oraz owadami. Wbrew ludowym przesądom, jeże nie jedzą jabłek. Jako ssaki owadożerne mogą służyć w charakterze naturalnego środka owadobójczego. Jeż jest w stanie podczas jednej nocy zjeść 200 gramów owadów.
- Jeśli spożyje szkodniki zabite pestycydami, może ulec zatruciu.
- Właściciel ogrodu może zachęcić jeża do zamieszkania w ogrodzie przez dokarmianie go niewielkimi ilościami pokarmu dla psów lub kotów. Nie wolno dawać jeżom ani sera, ani mleka, bo nie tolerują laktozy.
- Ciekawostka! Kiedyś ludzie zabierali jeże do swoich domów, aby wyjadały robactwo i inne insekty! Były na tyle skuteczne, że gospodyni na okres pobytu jeża w domu nie musiała się martwić o owady w kuchni.
- Ochrona: nie łąpać, nie płoszyć, prowadzić ogród przyjazny przyrodzie, trzymać psy z daleka, zostawiać sterty liści i kłód drewna. Można zakładać domki dla jeży.

## Nietoperze

- Ochrona: inwentaryzacja stanowisk nietoperzy, rozwieszanie budek lęgowych, zabezpieczanie i ochrona strychów i piwnic mieszczących kolonie rozrodcze, zamykanie za pomocą specjalnych krat wejść do jaskiń, sztolni, bunkrów itp., ograniczenie stosowania środków chemicznych w rolnictwie i leśnictwie, wprowadzanie nietoksycznych środków do impregnacji drewnianych konstrukcji dachowych, obejmowanie ochroną prawną schronień nietoperzy, działania edukacyjne.

## ssaki



Bobrowe tamy tworzą mikroklimat, retencjonują i oczyszczają wodę oraz tworzą siedliska do życia dla innych organizmów. Nie wolno ich niszczyć!

## Różnorodność roślin

- Sady (stare odmiany, stare dziuplaste drzewa, murawa pomiędzy drzewami),
- Ogrody warzywne (uprawy współrzędne, biodynamiczne, ekologiczne, sąsiedztwo roślin),
- Rabaty kwiatowe (lokalne gatunki i odmiany „wiejskie”, duża różnorodność, ciągłość kwitnienia od wiosny do zimy),
- Trawniki (koniec ze sterylnością! To nie pole golfowe.),
- Łąki. Pastwiska. Pola orne i miedze – użytkowanie przyjazne ptakom.
- Brzegi wód (naturalna roślinność, naturalna linia brzegowa),
- Mokradła (zachować, nie osuszać, nie wypalać, nie zaśmiecać),
- Lasy (dziuplaste drzewa, martwe drewno, rodzime gatunki, różnorodność gatunków, struktura piętrowa, nie wycinać w okresie lęgowym ptaków, nie wypasać intensywnie – szczególnie lasy podmokłe).

### Inne wskazówki:

- Oczka wodne powinny mieć łagodne stoki i być raczej płytkie (aby ptaki mogły się napić i wykąpać, aby nie wpadł tam jeź, aby płazy mogły wchodzić i wychodzić itp.). Jeśli chcemy mieć własną „hodowlę” żab (nasi turyści pokochają ich wieczorne koncerty!) w oczku wodnym to nie możemy wpuścić tam ryb. Tych dwóch spraw (żaby i ryby) nie da się łatwo pogodzić w małym oczku wodnym.
- Nie przesadzajmy ze sterylnością w ogrodzie! Zostawmy fragmenty „dzikiej przyrody”: nieskoszony trawnik, „chaszczę” pod płotem lub za stodołą, nie zgrabione jesienią liście itp.)
- Polubmy tzw. „chwasty” i „szkodniki”, bo wiele gatunków, które powszechnie są tak nazywane jest naszymi przyjaciółmi w uprawach rolniczych lub co najmniej neutralnymi współlokatorami w gospodarstwie.



Jeśli mamy stary sad z tradycyjnymi odmianami drzew owocowych – zachowajmy go!

# Odtwarzanie wartościowych siedlisk przyrodniczych

W Polsce większość cennych zasobów przyrodniczych powiązana jest z obszarami użytkowanymi rolniczo. Na znacznych obszarach naszego kraju przez ostatnie kilkadziesiąt lat zachowała się mozaika niewielkich obszarowo pól, podzielona miedzami, polnymi drogami, zadrzewieniami i niewielkimi kompleksami leśnymi oraz śródpolnymi zbiornikami wodnymi. W dolinach rzecznych zachowały się fragmenty półnaturalnych łąk, zadrzewień i zbiorowisk bagiennych. Jednak na skutek intensywnego rolniczego użytkowania, wiele wartościowych siedlisk uległo przekształceniu lub degradacji, powodując jednocześnie zubożenie bioróżnorodności tych obszarów.

Wysokie walory siedlisk przyrodniczych zaczęto doceniać dopiero na początku ubiegłego stulecia, stąd działania obecnie podejmowane mają na celu ich ochronę, odtwarzanie i zachowanie.

Odtwarzanie wartościowych siedlisk przyrodniczych ma za zadanie przywrócić im właściwy stan i skład gatunkowy oraz stworzenia warunków do ich takiego użytkowania, aby różnorodność biologiczna nie ulegała zubażaniu.

Ponieważ większe niekorzystne przekształcenia i potrzeby działań ochronnych wykazują siedliska nieleśne i wodne, większy nacisk ma być położony na działania mające na celu odtworzenie i kształtowanie warunków do trwałego zachowania tych siedlisk, zwłaszcza zbiorników wodnych, mokradeł, torfowisk, wrzosowisk i innych siedlisk zaliczanych do nieużytków, w tym i rolnych. Polegać one będą na usuwaniu gatunków inwazyjnych na danym terenie, usuwaniu roślinności drzewiastej i krzewiastej z użytków zielonych, przywracaniu właściwych stosunków wodnych na siedliskach wodno-błotnych, odbudowa zdegradowanych siedlisk nieleśnych. Przyczynić się to powinno do zachowania siedlisk i gatunków, zwłaszcza na wyznaczonych obszarach Natura 2000. Odtwarzanie nie będzie obejmować wyłącznie działań ochronnych, w dużym stopniu powinno to być realizowane przez odpowiednie sposoby eksploatacji i gospodarowania. Między innymi realizując działania rolnośrodowiskowe sprzyjające ochronie siedlisk, jak również ograniczając intensywne działania rolnicze na tych terenach.

## siedliska



Dolina Biebrzy

## oczka wodne



Oczka wodne są nie tylko zbiornikami wodnymi, ale także miejscem bytowania ptaków

## Oczka wodne

Woda jest istotnym składnikiem powierzchni kuli ziemskiej i pokrywa 70% jej powierzchni. Występuje w różnych formach, zarówno jako otwarte zbiorniki wodne, jak i składnik większości żyjących organizmów i roślin oraz w postaci pary wodnej. Woda ma szczególne znaczenie dla terenów rolnych oraz produkcji rolnej. Wraz ze rozwojem intensywnych form rolnictwa zużycie jej będzie wzrastało.

Znaczna część wody wraca do środowiska jako wody zanieczyszczone substancjami toksycznymi po środkach ochronnych stosowanych w rolnictwie oraz pozostałościami po stosowanych nawozach sztucznych i to zarówno jako spływy powierzchniowe, jak i wody gruntowe, powodując zagrożenie dla żyjących w niej ryb, płazów i gadów. Zmniejszanie się odpowiednich miejsc bytowania dla tych gatunków staje się jedną z przyczyn spadku ich liczebności. Z tego też względu dbałość o stan zbiorników wodnych i jakość wody w istniejących na terenach rolniczych oczkach wodnych, mokradłach, ciekach wodnych ma istotne znaczenie dla ochrony tych zwierząt.

Zbiorniki wodne (oczka wodne) spełniają w środowisku rolniczym wiele istotnych funkcji. Są one zbiornikami retencyjnymi o lokalnym charakterze, pozwalającymi zmagazynować nadwyżki wód opadowych, stanowią miejsca bytowania wielu gatunków ptaków i innych zwierząt, są miejscami o wysokiej bioróżnorodności z uwagi na występujące tam gatunki roślin i zwierząt. Stanowią też o walorach estetycznych krajobrazu rolniczego, wzbogacają go i przyczyniają się do jego biologicznej różnorodności. Naturalne otoczenie oczek wodnych chroni przed erozją, hamuje spływ wód powierzchniowych, zmniejsza prędkość wiatru, oczyszcza wody gruntowe. Towarzyszące często oczkom wodnym ziołorośla i zakrzaczenia stanowią specyficzną niszę różnych gatunków roślin, które eliminowane z pól znajdują tu dla siebie dogodne siedliska – dotyczy to chwastów, ziół, krzewów, które nierzadko nie są spotykane poza tymi siedliskami.

Dla ich zachowania i pełnienia właściwej przez oczka wodne funkcji, niezbędna jest ochrona istniejących oczek i aktywna renaturalizacja zniszczonych, czyli przywrócenie właściwych warunków wodnych pozwalających na sukcesję naturalnych biocenoz, przywrócenie procesów torfotwórczych, zahamowanie ubytku torfu. Pozwala to na stworzenie warunków do restytucji zniszczonych stanowisk i wytworzenie warunków sprzyjających odtworzeniu się ginących gatunków roślin i zwierząt. Ochrona oczek wodnych eliminować też powinna spływ zanieczyszczeń z otaczających pól, poprzez zachowanie otaczających je pasów zadrzewień i zakrzaceń oraz szuwarów.

# Zadrzewienia śródpolne

Tereny rolne zajmują około 60% powierzchni Polski. Oznacza to, że na tak wielkim obszarze warunki środowiskowe uzależnione są w dużym stopniu od działań człowieka oraz znajdujących się na tym obszarze zbiorowisk roślinnych – szczególnie w krajobrazie zdominowanym przez uprawy rolne, gdy niemożliwe jest zalesianie gruntów z uwagi na ich wysoką wartość produkcyjną. Tę istotną część funkcji, które zazwyczaj spełniają lasy, mogą przejmować odpowiednio ukształtowane zadrzewienia. Są to głównie zadrzewienia powstałe poprzez działanie człowieka, jak i w wyniku naturalnej sukcesji roślinnej. Zwykle są to pojedyncze drzewa, krzewy lub ich skupiska, kępy, grupy zadrzewień, które nie stanowią zwartych lasów, także co najmniej dwurzędowe zadrzewienia pasowe, wraz ze wszystkimi żyjącymi w nich gatunkami. Zajmują one zwykle niewielkie powierzchniowo obszary, choć istnieją i większe powierzchnie, m.in. szpalery wzdłuż dróg, czy zadrzewienia zrealizowane w latach siedemdziesiątych na żuławach oraz parki podworskie zachowane obecnie w różnej formie.

Ze względu na kształt zadrzewień śródpolnych rozróżniamy:

- Zadrzewienia pasmowe lub liniowe po granicy lub na obrzeżach łąk, pól lub użytków rolnych oraz zadrzewienia nadwodne wzdłuż brzegów cieków wodnych, jak również zadrzewienia wzdłuż dróg lub linii kolejowych, które stanowią w Polsce około 50% zadrzewień.
- Zadrzewienia obszarowe, występujące jako kępy (remizy) śródpolne, śródłąkowe, zadrzewienia nad niewielkimi zbiornikami wodnymi, obszarami podmokłymi, jak też zadrzewione skupiska kamieni (kruszni), zadrzewienia wokół gospodarstw rolnych oraz zadrzewione parki wiejskie i cmentarze.

Zadrzewienia śródpolne spełniają bardzo istotną rolę dla obszarów rolniczych. Porównać je możemy do funkcji jakie spełniają obszary leśne i ekotonowe. Działanie ich polega na:

- **funkcji wiatrochronnej** – pozwalającej na znaczne ograniczanie prędkości wiatrów szczególnie przy gruncie, ogranicza to przesuszanie, parowanie gleby i wywiewanie cząstek gruntu,
- **funkcji wodochronnej** – ograniczającej spływ wód powierzchniowych, poprzez to przyczyniającej się do wzrostu retencji wody w krajobrazie, zatrzymując śnieg i zwiększając ilość wód roztopowych,
- **funkcji glebochronnej** – przeciwdziałającej erozji wodnej gleb poprzez rozproszenie energii kropli deszczu lub spływającej po stokach wody,

## zadrzewienia



Szpaler drzew stanowi doskonałą barierę przed hałasem



Żywopłoty są miejscem bytowania ptaków na otwartej przestrzeni pól

- **funkcji biocenotycznej** – pozwalającej na schronienie się i gniazdowanie wielu gatunkom ptaków i zwierząt i stwarzającej dogodne warunki do rozrodu i znalezienia bazy pokarmowej, dzięki występowaniu tam wielu gatunków roślin owocujących. Jesienią i zimą stanowią doskonałą bazę pokarmową. Stanowią też dogodne miejsca do migracji i przemieszczania się ptaków oraz zwierząt pomiędzy otwartymi obszarami rolnymi, wzmacniają naturalny opór środowiska przeciwko szkodnikom roślin uprawnych. Stanowią też miejsce bytowania i rozrodu dla wielu gatunków muchówek i błonkoskrzydłych biorących udział w zapylaniu roślin uprawnych, m.in. gryki, lucerny oraz plantacji nasiennych, sadów, a także owadów pasożytniczych i drapieżnych, które m.in. mogą zniszczyć do 80% jaj stonki. Zadrzewienia wywierają znaczny wpływ na zróżnicowanie populacji zwierząt i gatunków roślin.
- **funkcji krajobrazowej** – zadrzewienia o cennym składzie gatunkowym i kształcie, stanowią charakterystyczny element krajobrazu nadając mu walory harmonii i estetyki, wypełniają jednocześnie otwarte krajobrazy rolnicze np. aleje i szpalery drzew lub kępy na rozległych przestrzeniach. Zadrzewienia w krajobrazie rolniczym są czynnikiem, który przyczynia się do stabilizacji krajobrazu pod względem przyrodniczym, przyczyniając się do wzrostu atrakcyjności obszaru pod względem turystycznym i wypoczynkowym,
- **funkcji produkcyjnej** – wpływają na wzrost wydajności uprawianych roślin dzięki działaniu przeciwwietrznemu (np. żyta od 15-26%), stwarzają możliwości dodatkowego pozyskania drewna.

Aby zadrzewienia śródpolne spełniały jak najefektywniej swoją funkcję powinny posiadać następujące cechy: dużą powierzchnię, znaczne zagęszczenie, bogaty skład gatunkowy z możliwie dużym udziałem drzew liściastych i ciernistych krzewów, a także być zróżnicowane pod względem wysokościowym. W przypadku zadrzewień śródpolnych zestaw gatunków roślin może być bardzo szeroki, jednak planując skład gatunków należy uwzględnić rodzaj siedliska, na którym będziemy zakładali zadrzewienie, cel jakiemu ma ono służyć m.in. możliwości wykorzystania rosnących roślin dla celów zbioru miodu lub owoców, możliwie przez cały sezon. W przypadku istniejących już zadrzewień należy nawiązywać do istniejących już nasadzeń. Do najbardziej pożądaných gatunków z uwagi na potrzeby ptaków możemy zaliczyć głóg, tarninę, bez czarny. Nie należy wprowadzać gatunków obcych oraz gatunków będących żywicielami pośrednimi szkodników upraw rolniczych, takich jak czeremcha, trzmielina, sosna wejmutka. Tworzenie nowych nasadzeń jest szczególnie pożądané na obszarach otaczających cieki wodne (zarówno rzek jak i wód stojących) na kompleksach upraw w postaci pasów dzielących je na mniejsze działki, pozwalające na ograniczenie erozji i tworzenie nowych ostoi ptaków i zwierząt oraz w postaci łączników pomiędzy mniejszymi kompleksami leśnymi i zadrzewieniami umożliwiając migracje zwierząt.



Zadrzewienia śródpolne pozwalają gniazdować wielu gatunkom ptaków otwartych przestrzeni



# Miedze

Na obszarach użytkowanych rolniczo, miedze stanowią istotny element różnorodności przyrodniczej, jak i krajobrazu. Świadczą o jego wysokich walorach, na które składają się cenne elementy nieprodukcyjne, zróżnicowane uprawy na sąsiadujących działkach i niewielkie powierzchnie pól o długich miedzach. Ukształtowane głównie ręką człowieka w wyniku wieloletniej działalności na gruntach sąsiednich stały się enklawami specyficznych roślin, odmiennych od otaczających je upraw rolniczych. Są więc miejscem występowania wielu cennych gatunków dzikich roślin, owadów, ptaków i innych zwierząt, a także stanowią naturalne bariery dla spływających z pól biogenów. Z punktu widzenia zachowania bioróżnorodności obszarów rolnych stanowią niezwykle cenne siedliska przyrodnicze pośród monokulturowych upraw.

Miedze są miejscem gniazdowania i żerowania takich ptaków jak: czajka, derkacz, kuropatwa, pliszka, przepiórka, skowronek, trznadel. Bytują tu także cenne gatunki płużów oraz owadów, czynnie wspierających produkcję rolniczą.

Z uwagi na ich funkcję, miedze powinny w jak największym stopniu być zachowane, a komasowanie gruntów likwidujące miedze ograniczane do niezbędnego minimum.

# Koszenie

Zachowanie właściwej jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej poprzez odpowiednie jej użytkowanie, szczególnie na użytkach zielonych, ma istotne znaczenie dla zachowania bioróżnorodności tych obszarów.

Roślinność użytków zielonych tworzą w głównej mierze zbiorowiska roślinne wykształcone w wyniku działalności człowieka i warunkiem utrzymania się składu roślin właściwych dla łąk i pastwisk sprzyjających gniazdowaniu ptaków jest ekstensywne ich użytkowanie.

## miedze



Miedza śródpolna

## koszenie



Dla utrzymania wysokiej bioróżnorodności łąk i pastwisk – szczególnie w dolinach rzek – kluczowe jest utrzymanie ich ekstensywnego użytkowania. Zapobiega to zarastaniu terenów otwartych przez wysoką roślinność. Koszenie łąk chroni je przed zakrzaczaniem i sukcesją innych gatunków

W polskich warunkach, gdzie znaczne powierzchnie dolin rzecznych zajmują użytki zielone, problemem jest nie tyle intensyfikacja produkcji rolnej, co groźba wycofywania się rolników z pewnych obszarów i zaniechania na nich działalności rolniczej. Okazuje się, że największym dobrodziejstwem jakie świadczą rolnicy przyrodzie, jest kontynuowanie na nich produkcji, dotyczy to użytkowania rolniczego w formie łąk i pastwisk, szczególnie na wilgotnych i podmokłych terenach trawiastych – jako półnaturalne łąki i pastwiska. Dopóki rolnicy zajmują się hodowlą bydła i użytkują je jako pastwiska lub jako łąki i pozyskują siano, zachowany zostaje otwarty charakter tego obszaru. Z chwilą zaniechania użytkowania następuje proces sukcesji innych gatunków roślin. Powoduje to zmianę charakteru danego obszaru i zanikanie cennych przyrodniczo siedlisk, a razem z tym zanik wielu gatunków roślin i ptaków np. czajki, rycyka, krwawodzioba.

Użytkowanie łąk i pastwisk wymaga wiele wysiłku, szczególnie na terenach zalewowych oraz bagiennych i nie zawsze pozwala na uzyskiwanie z nich paszy o najlepszej jakości. Wynika to ze słabej jakości paszowej roślin porastającej te obszary i ze znacznie wyższych nakładów robocizny. Aby więc temu przeciwdziałać, niezbędne są dotacje poprawiające dochody rolników, które jednocześnie zachęcały by rolników do ekstensywnego użytkowania przyrodniczo cennych łąk. W tym celu stworzono szczegółowe zasady gospodarowania na użytkach zielonych w formie pakietów programu rolnośrodowiskowego: „Ekstensywne użytkowanie łąk i pastwisk”, „Ochrona zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych poza obszarami Natura 2000” i „Ochrona zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych na obszarach Natura 2000”, które wspierają zachowanie biologicznej różnorodności. W ramach nich wypracowane zostały zasady gospodarowania na tych obszarach, nakładające na rolników pewne ograniczenia służące ochronie wartości botanicznych, dające jednocześnie gwarancje ich dalszego użytkowania.

## Dokarmienie ptaków

Gdy tylko spadnie pierwszy śnieg, wiele osób przypomina sobie, że trzeba wystawić w ogrodzie lub na parapecie karmnik dla ptaków. Możliwość obserwowania ptaków z bliska przynosi nam wiele radości i zaspokaja naszą potrzebę niesienia pomocy tym małym, zmarzniętym stworzeniom. Musimy jednak wiedzieć, że ta forma pomocy ptakom ma niewiele wspólnego z prawdziwą ochroną gatunkową...

Dlaczego?

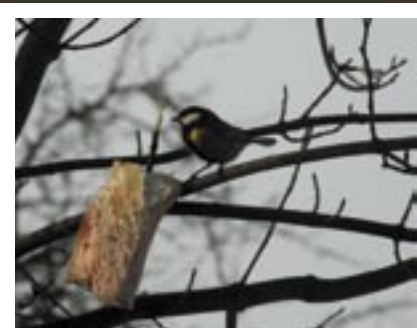
Karmniki odwiedzają przede wszystkim pospolite, niezagrożone gatunki ptaków. Chętnie odwiedzają je również koty, dla których zajęte jedzeniem ptaki są łatwym kąskiem. Karmniki z dużą podłogą, gdzie obok ziaren gromadzą się ptasie odchody, mogą być siedliskiem pasożytów i miejscem roznoszenia ptasich chorób (np. salmonelozy).

Dokarmianie może prowadzić do zaburzenia równowagi w przyrodzie, gdyż pomaga zwykle osobnikom słabym, które w wyniku naturalnej selekcji zostałyby zimą wyeliminowane. Człowiek podtrzymując je przy życiu osłabia w ten sposób kondycję miejscowych populacji.

Skuteczną i godną polecenia metodą pomocy ptakom w przetrwaniu zimy jest natomiast stwarzanie im dogodnych warunków bytowania poprzez nasadzenie odpowiednich roślin, dostarczających owoców i nasion oraz ochrona ich naturalnych żerowisk.

Jeśli ktoś bardzo chciałby jednak umieścić w swoim otoczeniu karmnik, aby móc obserwować zachowania ptaków i uczyć się rozpoznawania poszczególnych gatunków, powinien przestrzegać przedstawionych poniżej zasad:

1. Karmnik należy zawiesić odpowiednio wysoko (nie umieszczać na stojącym słupku umożliwiającym łatwy dostęp kotom).
2. Najlepiej zdecydować się na wiszący karmnik bez dna (np. kawałki grubych gałęzi brzozy z nawierconymi otworami wypełnionymi tłuszczem i nasionami).
3. Dokarmianie rozpoczynać tylko w okresie najcięższych chłódów i przez cały ich okres wystawiać odpowiedni pokarm.
4. W czasie łagodnych zim zrezygnować zupełnie z dokarmiania.
5. Stosować pokarmy naturalne: nasiona, tłuszcze zwierzęce.



Karmiąc zimą ptaki stosujemy pokarm naturalny: nasiona, tłuszcze zwierzęce

## Zasady dokarmiania ptaków



Nie dokarmiajmy łabędzi poza okresem najsilniejszych mrozów

Z sikor w Polsce można zobaczyć 6 gatunków: bogatkę, modraszkę, czarnogłówkę, ubogą, czubatkę i sosnowkę. Niezwykle rzadko zalatują do nas z północy i południa inne gatunki sikor.

Zimą najważniejsze źródło pożywienia dla ptaków stanowią **naturalne zasoby pokarmowe**, z których w każdej chwili można skorzystać i dzięki nim przetrwać krytyczną porę. Dlatego ogromnie ważne jest zachowanie możliwie wielu enklaw przyrody. Ważną funkcję w czasie zimy spełniają **owocujące jemioly**, które przyciągają rzesze jemioluszek oraz duże drozdy – paszkoty. Na przemarzniętych **owocach dzikich jabłoni i gruszy** żeruje wiele gatunków (np. kwiczoły). Nawet padłe w czasie zimy zwierzęta szybko znajdują ptasich amatorów. Przylatują do nich ptaki drapieżne, krukowate a nawet sikory i kowaliki. Przytoczone przykłady świadczą o różnorodności pokarmu, jaki zimą oferuje ptakom przyroda. Wiele gatunków dostosowało się do zdobywania pokarmu w tych trudnych warunkach i potrafi przetrwać bez pomocy człowieka. **Dlatego najważniejsze jest zachowanie ptasich naturalnych zimowych stołówek oraz tworzenie nowych enklaw z roślinami pokarmowymi.** Takie działania przynoszą długotrwały efekt i są dobrym przykładem czynnej ochrony przyrody. Duże znaczenie ma pozostawianie, zwłaszcza na terenach rolniczych i zurbanizowanych, zadrzewień i zakrzaczeń. W miarę możliwości należy dosadzać odpowiednie krzewy i drzewa, posiadające owoce poszukiwane przez ptaki. Do takich możemy zaliczyć: **jarzębinę, dziki bez czarny, tarninę, dziką różę.** Doskonałą bazę pokarmową dla znacznej liczby pozostających u nas ptaków stanowią przekwitnięte, **pełne nasion** ostrożeńce, łopiany, bylice oraz różne gatunki traw.

Jesienne wypalanie nieużytków i poboczy niszczy te naturalne ptasie spiżarnie.

## Czy dokarmiać łabędzie?

Łabędzie to ptaki wędrowne. Zimą spędzają na niezamarzających wodach obfitujących w pożywienie. W Polsce łabędzie zimują dopiero od kilkudziesięciu lat wzdłuż wybrzeża morskiego oraz w głębi kraju na nie zamarzniętych odcinkach rzek i innych zbiornikach wodnych. Naturalnym pokarmem łabędzi są rośliny porastające dno płytkich wód. Łabędzie nie zostawałyby na zimę w naszym kraju tak licznie, gdyby nie całoroczne ich dokarmianie przez ludzi.

Łabędzie od tysięcy lat przystosowane są do znoszenia trudnych warunków zimowych – zdrowy, dorosły ptak może przetrwać bez pożywienia nawet 4 tygodnie. Siedzi wtedy nieruchomo, by oszczędzać energię zgroma-

dzoną w postaci grubej warstwy tłuszczu. Zimą w pierwszej kolejności giną ptaki osłabione i chore. A jedną z przyczyn osłabienia może być niewłaściwy pokarm, między innymi chleb, który jedzony przez kilka miesięcy, powoduje u ptaków schorzenia przewodu pokarmowego. Łabędzie gromadzące się zimą licznie na polskich wodach, narażone są na:

- zamarzanie i głodowanie w najcięższe zimy,
- skażenie pływakami po powierzchni wody produktami ropopochodnymi,
- łatwo przenoszące się w tak dużych grupach ptasie choroby zakaźne.

Żeby zmniejszyć ryzyko giniecia łabędzi w czasie zimy, trzeba skłaniać te ptaki do naturalnego dla nich wędrowania na zachód lub południe w poszukiwaniu cieplejszych i obfitszych w pokarm zimowisk. Można to osiągnąć nie karmiąc łabędzi poza okresem najcięższych mrozów.

Dokarmiaj łabędzie tylko w czasie bardzo ostrej zimy. Wędrowka tych ptaków trwa do połowy grudnia, więc nie zatrzymuj ich w drodze, wabiąc często wątpliwej jakości pokarmem.

Jeśli musisz, dokarmiaj je zbożem oraz warzywami (surowymi lub gotowanymi bez soli, drobno pokrojonymi). Rozdrobniony chleb może być jedynie karmą uzupełniającą (nie może być wyschnięty ani spleśniały). Karmienie wyłącznie chlebem przez kilka zimowych miesięcy powoduje u łabędzi choroby układu pokarmowego, osłabienie, a w konsekwencji mniejszą odporność na choroby i zamarznięcie.

Karmę należy wyklądać w ilości, którą ptaki zjedzą natychmiast, by nie psuła się i nie zamarzała, bo taka szkodzi ptakom.

Nie dokarmiaj łabędzi wiosną, latem i jesienią, gdyż dość jest wtedy naturalnego pokarmu. Ptaki nauczone, że od człowieka można dostać pożywienie, będą się go domagać – nie z głodu czy braku naturalnego pokarmu, a z przyzwyczajenia do łatwiejszego zdobywania „darmowego” posiłku.

Nie ulegaj zebrzącym łabędom! Niech wiedzione instynktem lecą tam, gdzie jest dość naturalnego pokarmu, gdzie przezimują zdrowiej i bezpieczniej niż w Polsce. Zaoszczędź właściwej karmy dla łabędzi na dni największych mrozów, gdy ptaki, te które zostaną, będą rzeczywiście potrzebować ludzkiej pomocy.

## Źródła informacji:

Poradnik przyrodniczy dla doradców rolnośrodowiskowych. Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie i Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków, Warszawa 2008

<http://www.tbop.org.pl>

<http://shopping.rspb.org.uk>

<http://www.ussuri.pl>

<http://www.otop.org.pl>

<http://www.wgotop.org.pl>

<http://www.wegetarianie.pl/Article226.html>

## energia

## Oszczędzanie energii i odnawialne źródła energii

Większość Europejczyków oszczędza energię z innych powodów niż Polacy. U nich decydują czynniki ekologiczne. Polacy oszczędzają energię:

- przede wszystkim, by obniżyć rachunki – 93%,
- 36% ze względu na potrzebę ochrony środowiska,
- 21% ze względu na zagrożenia spowodowane zmniejszającymi się zasobami naturalnymi,
- 10% ze względu na eko-modę,
- 8% ze względu na unijne regulacje.

Sposobami walki z ocieplaniem klimatu są m.in.: efektywność energetyczna, ograniczenie zużycia paliw kopalnych, wykorzystywanie energii ze źródeł odnawialnych.

Co każdy z nas może zrobić już dziś?

- zmienimy swoje przyzwyczajenia,
- zmodernizujemy oświetlenie,
- używajmy energooszczędnych urządzeń.

walka z ocieplaniem klimatu

co możesz zrobić

Jak najefektywniej wykorzystywać energię elektryczną w domu i zmniejszyć emisję CO<sub>2</sub>? Ustawmy właściwe temperatury w pomieszczeniach:

- W pokoju dziennym – 20-21°C. Tu spędzamy najwięcej czasu, tak więc powinniśmy mieć zapewniony komfort cieplny.
- W sypialni 16-18°C. Dzięki obniżonej temperaturze będziemy lepiej spali, nie będzie też duszno.
- W pokoju dla dzieci – 20-21°C, tak jak w pokoju dziennym.
- Łazienka powinna być dobrze ogrzewana – temperatura 22-24°C.
- W kuchni wystarczy 18°C, dodatkowe ciepło jest wytwarzane podczas gotowania.
- Pomieszczenia gospodarcze, spiżarnie, pralnie – tutaj 12-15°C.
- W garażu czy składziku – maksymalnie 4-8°C.
- Przy ustalaniu temperatur w pomieszczeniach należy kierować się zasadą, że różnica temperatur pomiędzy sąsiadującymi pomieszczeniami nie powinna przekraczać 8°C.
- Dzięki temu możemy zastosować stosunkowo cienkie ścianki działowe, bez dodatkowej termoizolacji.
- Optymalny układ pomieszczeń przewiduje strefy buforowe: garaż sąsiaduje z pomieszczeniami gospodarczymi (pralnia, spiżarnia), te sąsiadują z kuchnią, a następnie z pokojami.
- Jeżeli różnica temperatur w sąsiadujących pomieszczeniach przekracza 15°C, to ściana działowa powinna charakteryzować się taką samą izolacyjnością cieplną, jak ściana zewnętrzna (np. nie ogrzewany garaż sąsiaduje z kuchnią).

## Chłodziarki i lodówki

Kupując nowe urządzenie zwróć uwagę by:

- było klasy A – A++ (przykładowo klasa A+ to 55% standardowego zużycia energii),
- miało system automatycznego usuwania szronu i wilgoci (20% oszczędności energii),
- funkcję „holiday”,



37% CO<sub>2</sub> przedostaje się do atmosfery ziemskiej w procesie spalania węgla, podczas produkcji elektryczności. Alternatywą są odnawialne źródła energii

zwróć uwagę

zapamiętaj



Pralka klasy energetycznej A+ to tylko 40% standardowego zużycia energii

- alarm przy otwartych drzwiach,
- system odpowiednich półek i szuflad do przechowywania żywności.

Dodatkowo pamiętaj, że lodówko-zamrażarka zużywa mniej prądu niż osobne wolnostojące dwa urządzenia: lodówka i zamrażarka.

Podczas codziennego korzystania pamiętaj, aby:

- nie wkładać gorących ani ciepłych dań zanim zupełnie ostygną,
- nie umieszczać urządzeń chłodzących w ciepłych miejscach (np. przy kaloryferze, piecu, na słońcu),
- ustawić odpowiednią temperaturę (chłodziarka 6-8°C, zamrażarka – minus 18°C),
- nie zostawiać otwartych drzwiczek, zamykać je tak szybko jak to możliwe,
- odkładać z powrotem resztę żywności jak najszybciej (aby nie ogrzała się),
- rozmrażać żywność z zamrażarki w lodówce,
- nie dopuścić do grubej warstwy lodu,
- uszczelka drzwiczek była szczelna i czysta,
- wyjeżdżając podnieść temperaturę o kilka stopni, a wyjeżdżając na dłużej wyłączyć urządzenia,
- przechowywać żywność na odpowiednich półkach i szufladach.

## Pralki

Kupując nowe urządzenie zwróć uwagę by:

- było klasy A – A++
- miało funkcje:
  - automatycznego ważenia i doboru ilości wody,
  - zamkniętego obiegu wody,
  - krótkich programów do prania mało brudnych rzeczy.



Podczas codziennego korzystania pamiętaj, by:

- uruchamiać pralkę tylko gdy jest pełny wsad,
- korzystać z prania wstępnego oraz w wysokich temperaturach tylko gdy jest to naprawdę niezbędne,
- korzystać z programów ekonomicznych.

Postaraj się dodatkowo używać proszków bez fosforanów

## Zmywarki

Udowodniono, że zmywarka:

- Zużywa mniej wody i energii do jej podgrzania niż mycie w zlewie,
- Oszczędność czasu jest oczywista,
- Naczynia są umyte dokładniej.

Pamiętaj, by:

- kupując zmywarkę wybrać tę klasy energooszczędnej oraz z funkcją kontroli czystości wody oraz wymiennikiem ciepła (duża gastronomia),
- uruchamiać zmywarkę rzadziej, ale gdy jest pełna,
- korzystać z programów ekonomicznych („krótki program”),
- używać programu „ekspresowego” do małej ilości naczyń bezpośrednio po posiłku,
- skracać cykl suszenia (zmywarki z etykietą „eco” – oszczędność do 30% energii).

## Kuchnie elektryczne i piekarniki

Pamiętaj, by:

- kupując nową płytę grzejną wybrać tę o wysokiej sprawności wykorzystania energii (płyta żeliwna – 55%, elektryczna ceramiczna – 60%, indukcyjna – 90%),



Świetlówki energooszczędne mają do 10 razy dłuższą żywotność niż zwykła żarówka

zapamiętaj

- dostosowywać średnicę palników do wielkości garnków (średnica garnka o 2 cm większa od palnika),
- porcje gotować w maksymalnie małej ilości wody,
- używać termoobiegu w piekarniku (szybciej się nagrzewa, oszczędność energii i czasu),
- wyłączać piekarnik lub płytę kilka minut przed końcem gotowania – zgromadzone ciepło „dogotuje” porcję,
- otwierać drzwiczki piekarnika jak najrzadziej,
- nie wszystkie potrawy wymagają wcześniejszego nagrzania piekarnika,
- używać przykrywek do garnków (30% oszczędności energii),
- używać naczyń o gładkim, dobrze przewodzącym ciepło dnie,
- używać szybkowaru do potraw wymagających długiego gotowania (oszczędność 40%),
- nie gotować dłużej niż to potrzebne,
- nie gotować niepotrzebnie dużej ilości wody np. na kawę czy herbatę, lecz tyle ile akurat potrzeba.

## Oświetlenie

Pamiętaj!

- korzystaj ze świetlówek kompaktowych, które:
  - dobrze oddają naturalne kolory,
  - mają niskie zużycie energii (5 razy mniej niż zwykła żarówka),
  - mają długi okres życia (5-10 razy dłuższy niż zwykła żarówka),
- w pomieszczeniach, gdzie korzystasz z oświetlenia przez krótki czas pozostaw żarówki tradycyjne,
- jasny kolor ścian i sufitów sprawia, że pomieszczenia są jaśniejsze i wymagają mniej oświetlenia,
- jeśli wolisz tradycyjne żarówki to pamiętaj, że 1 żarówka o mocy 100 W daje tyle samo światła co 3 żarówki o mocy 40 W,
- do oświetlenia dekoracyjnego zamiast żarówek używaj diod LED,
- czyść regularnie oprawy oświetleniowe i szyby okien,

- korzystaj z regulacji oświetlenia („ściemniacze”, oprawy z kilkoma źródłami światła, zdalne wyłączniki, czujniki ruchu, itp.)

Tradycyjne żarówki, w których żarzy się rozpalony do białości drucik, zużywają tylko 10% energii na świecenie, a pozostałe 90% marnuje się na rozgrzewanie szklanej powłoki.

## Odkurzacze

Pamiętaj!

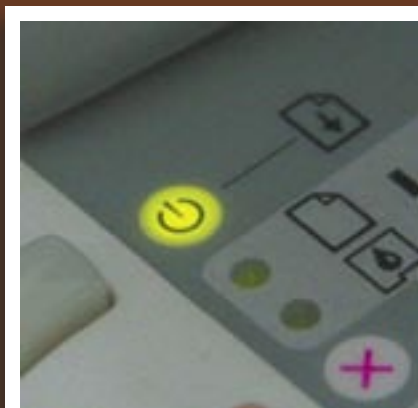
- regularnie czyść lub wymieniaj filtry (worki) – bardziej „zapchany” filtr to mniejsza skuteczność działania i więcej czasu potrzebnego na sprzątnięcie,
- niektóre zanieczyszczenia (mąka, kakao) szczelnie zatykają pory filtra, wymień go na nowy choć nie jest całkiem pełny,
- nie spiesz się, wolniejsze przesuwanie „ssawki” po podłodze czy dywanie to większa efektywność sprzątnięcia.

## Tryb stand-by (tryb czuwania urządzeń RTV i sprzętu komputerowego)

To najbardziej podstępny pożeracz prądu!

- świecąca się cały czas dioda świadczy o tym, że cały czas pobierany jest prąd,
- moc urządzeń w trybie czuwania to 0,5–35 W; w każdym domu w Polsce są przeciętnie cztery urządzenia z funkcją czuwania o łącznej mocy 20 W.
- łączne zużycie wszystkich urządzeń stand-by w Polsce to 2 300 000 kWh (tyle co produkuje elektrownia Ostrołęka B) warte 831 000 000 zł.
- Jeśli wyłączymy połowę z nich, można zaoszczędzić w skali kraju 293,2 miliony złotych i wyemitować 1 mln ton CO<sub>2</sub> mniej!

zapamiętaj



Świecąca się stale dioda świadczy o tym, że cały czas pobierany jest prąd!  
Wyłącz całkowicie nieużywane urządzenia

zapamiętaj



Używaj papieru z makulatury

zapamiętaj

## Komputery i drukarki

Pamiętaj!

- nie zostawiaj włączonego komputera na noc czy na weekend,
- jeśli nie będziesz używać komputera dłużej niż 16 minut wyłącz go – 16 minut pracy równoważy energię potrzebną do ponownego włączenia,
- włączaj drukarkę dopiero gdy przygotujesz dokumenty do druku; 93% energii zużywanej przez drukarkę to czuwanie (stand-by), a tylko 7% to drukowanie!,
- drukuj tylko to co faktycznie potrzebujesz – jeśli to możliwe to czytaj dokumenty na ekranie,
- ustaw w komputerze wszystkie funkcje oszczędzania energii,
- ustaw tryb automatycznego przełączania monitora w stan uśpienia po 10 minutach bezczynności komputera i wyłączenia po 30 minutach; najlepszy „wygaszacz” ekranu to wyłączony monitor!,
- kupując nową drukarkę wybierz taką z funkcją dwustronnego drukowania,
- używaj do drukowania papieru z makulatury, a do drukowania mniej ważnych dokumentów – zadrukowanego już z jednej strony papieru,
- drukarki atramentowe (choć są wolniejsze) zużywają 80-90% mniej energii niż laserowe.

## Nowoczesne systemy grzewcze

Pamiętaj!

- dostosuj temperaturę do warunków użytkowania pomieszczeń; optymalna temperatura dla człowieka to 20-21 stopni; gdy nie ma Cię w domu obniż temperaturę do 18 stopni lub mniej,
- nie przegrzewaj!, obniżenie temperatury o 2 stopnie to 10% oszczędności kosztów ogrzewania,
- podczas wietrzenia wyłączaj urządzenia grzewcze,
- konwektory służą do dogrzewania, a nie całodobowego ogrzewania; ogrzewanie elektryczne z zastosowaniem pieców akumulacyjnych z dynamicznym rozładowaniem jest bezpieczniejsze, ekonomiczne i komfortowe.

## Inne urządzenia

- kupując czajnik elektryczny wybierz taki z płytką grzewczą zamiast z grzałką spiralną,
- po naładowaniu telefonu komórkowego lub innych akumulatorów zawsze wyjmuj ładowarkę z gniazdka.

### Inne sposoby ograniczania emisji CO<sub>2</sub>

- Transport jest źródłem jednej trzeciej CO<sub>2</sub> produkowanego przez człowieka. Jeśli to możliwe ograniczaj podróże samochodem lub samolotem. Częściej wybieraj transport publiczny lub rower.
- Jeśli jeździsz samochodem regularnie sprawdzaj jego stan techniczny. Pozwoli to zmniejszyć zużycie paliwa (oraz koszty i emisję CO<sub>2</sub>). Dbaj o odpowiednie ciśnienie w oponach (3% oszczędności). Prowadź mniej agresywnie (unikaj częstego i gwałtownego hamowania i przyspieszania). Jeśli się zatrzymujesz na dłużej – wyłącz silnik.
- Pamiętaj! Każde zaoszczędzone 3 litry paliwa to 10 kg CO<sub>2</sub> mniej!
- Kupuj papier z recyklingu. Na jego wyprodukowanie potrzeba 70-90% energii mniej.
- Sadź drzewa! Jedno drzewo w ciągu swego życia może pochłonąć nawet tonę CO<sub>2</sub>.
- Kupuj świeże produkty zamiast mrożonych, lokalne zamiast przywożonych z daleka.
- Unikaj nadmiernie opakowanych produktów – zmniejszenie ilości śmieci o 10% to redukcja CO<sub>2</sub> o 600 kg!
- Uczyń gospodarkę odpadami w swoim gospodarstwie bardziej ekologiczną!

zwróć uwagę



Zawsze wyłączaj ładowarkę lub zasilacz z gniazdka, jeśli urządzenie jest nie używane



Na zakupy – tylko z wielorazową ekologiczną torbą!

## Ile zaoszczędzę

- Wyłączając pięć żarówek 60 W w korytarzu, przedpokoju lub pokojach, kiedy ich nie potrzebujesz to zmniejszenie emisji CO<sub>2</sub> o 270 kg rocznie.
- Jeden stopień w domu mniej – Ziemi lżej. Obniż temperaturę w domu o zaledwie 1 stopień, a ograniczysz emisję CO<sub>2</sub> nawet o 300 kg, a zużycie energii o 7,5% rocznie. Zaoszczędzisz też pieniądze, bo ogrzewanie pochłania aż 70% energii używanej przez gospodarstwo domowe.
- Zakupy codzienne z głową i własną torbą. Dzięki temu ograniczysz emisję CO<sub>2</sub> o 8 kg rocznie. Każdą plastikową, jednorazową torebkę trzeba wyprodukować i dostarczyć do sklepów – a do tego zużyć ropę naftową i energię.
- Na herbatę gotuj tylko tyle wody, ile potrzebujesz – ograniczysz emisję CO<sub>2</sub> o ok. 25 kg rocznie. Gdyby wszyscy Europejczycy gotowali tyle wody ile potrzebują, czyli średnio o 1 litr wody dziennie mniej, zaoszczędzona energia mogłaby zasilić jedną trzecią oświetlenia ulicznego w Europie.
- Wszystkie śmieci są nasze – poddawajmy je recyklingowi! Odzyskanie 1 kg puszek aluminiowych to obniżenie emisji CO<sub>2</sub> o 9 kg i uniknięcie degradacji środowiska, a wykorzystanie w produkcji 1 tony makulatury to uratowanie 17 drzew, oszczędność 25% energii, aż o 75 procent mniej zanieczyszczeń atmosfery oraz oszczędność 26 000 litrów wody! Zbierajmy, zatem makulaturę i inne surowce wtórne, wybierajmy też opakowania i produkty pochodzące z recyklingu.

# Odnawialne źródła energii

## Biomasa

Pelet – Niepozorne granulki z materiałów drewnopochodnych – przebój energetyki państw wysoko rozwiniętych.

- Surowcem może być każda roślina. **Najbardziej kaloryczne** są odpady drzewne: trociny, ścinki i wióry. Wyszuszone i rozdrobniony materiał jest podgrzewany, w wyniku którego lignina – jeden z podstawowych składników drewna – zaczyna wykazywać właściwości kleju. Gorąca masa cząsteczek ligniny i celulozy jest następnie granulowana, tak aby ostatecznie stać się peletem.
- W wyniku **koncentracji biomasy** podnosi się jej wartość energetyczna. Granulat wysokiej jakości ma wartość energetyczną przekraczającą 70% wartości kalorycznej najlepszych gatunków węgla. Przykładowo: wartość opałowa pelet z Barlinka wynosi 19 tys. kJ z 1 kg w porównaniu do 26 tys. kJ uzyskiwanej z tej samej porcji węgla. Biorąc pod uwagę, iż sprawność nowych kotłów spalających granulaty jest średnio o 50% wyższa niż dotychczasowych opalanych węglem, pelety dają w efekcie dużo więcej ciepła niż ta sama porcja węgla. Dla oleju opałowego, roczne oszczędności kosztów zakupu paliwa w przypadku korzystania z pelet, mogą wynosić nawet 50% (wyliczenia dla nowego domu o powierzchni 150 m<sup>2</sup>).
- **Granulat**, w przeciwieństwie do suchej biomasy, doskonale się pali, ale jest całkowicie odporny na samozapłon, a więc wywołanie pożaru.
- Gładka powierzchnia chroni przed pochłanianiem wilgoci z otoczenia, stąd łatwo je przechowywać. Nie gniją.
- **Magazynowanie granulatu** wymaga mniej powierzchni – rozdrobniona masa zajmująca 10-30 razy mniej miejsca niż surowiec pierwotny. Przykładowo 1 tona pelet mieści się w 1,7 m<sup>3</sup>.
- Forma granulatu umożliwia łatwe i automatyczne dodawanie do pieca lub kotła. Nowoczesne kotły zasilane peletami są bezobsługowe.
- Pelety są **najczystszy**m ze wszystkich znanych paliw. Dzięki optymalnemu procesowi spalania w urządzeniach grzewczych emisje gazów szkodliwych są minimalne.

## źródła energii



Brykiet ze słomy (16,5-17,5 kJ/kg) ma szacunkową wartość energetyczną wyższą od sezonowanego drewna (15 kJ/kg)

- Powstały popiół może być wykorzystany jako nawóz. Produkt jest wolny od pyłów i nie zawiera substancji toksycznych.
- Koszt wyprodukowania 1 GJ energii wystarczającej na roczne ogrzanie 1,5 m<sup>2</sup> domu to wydatek w przypadku granulatu – 42 zł, gazu – 45 zł, a oleju opałowego – 86 zł (szacunki na początek roku 2008).

## Energia słoneczna

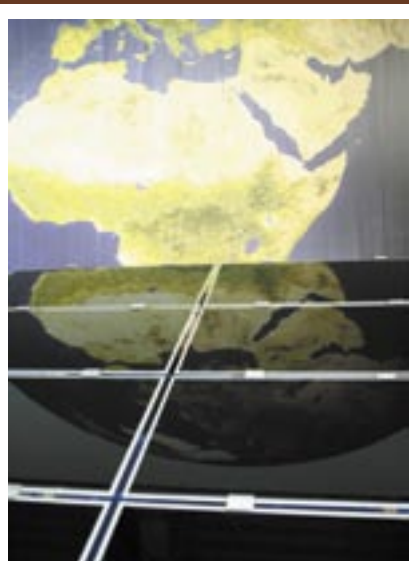
- Położenie geograficzne Polski gwarantuje ok. 1900 godzin słonecznych w ciągu roku, co oznacza możliwość uzyskania kilku tysięcy kWh bezpłatnej energii z jednego tylko kolektora.
- Inteligentnie zaprojektowana instalacja pozwala na wymierne korzyści, zapewnia ograniczenie kosztów eksploatacji do niezbędnego minimum i gwarantuje szybką amortyzację.
- Ciepła woda dzięki kolektorom słonecznym. Uzupełnieniem istniejącej instalacji grzewczej może być układ solarny służący do przygotowania ciepłej wody. Można go zainstalować w prawie każdym gospodarstwie domowym, zarówno w nowym jak i starym budownictwie. 5 m<sup>2</sup> kolektora wystarczy do efektywnego zapotrzebowania w ciepłą wodę gospodarstwa domowego składającego się z czterech osób. Przy całorocznym okresie użytkowania kolektory słoneczne zapewniają 65% zapotrzebowanie na ciepłą wodę, a w okresie letnim wskaźnik ten dochodzi nawet do 100%.

## Pompy geotermalne

- Ogromne rezerwy energetyczne kryją się we wnętrzu ziemi.
- Pompy ciepła mogą przez cały rok ogrzewać pomieszczenia i podgrzewać wodę. Szacuje się, że dostarczając 1 kW energii do pompy ciepła, można otrzymać aż 4 kW „za darmo”.

Dwa typy pomp ciepła – pozyskujących ciepło z ziemi lub powietrza.

- Pompy typu „solanka – woda” pozyskują energię z ziemi. Zaletą jest przewidywalna i stała moc cieplna źródła dolnego, związana z niewielkimi wahaniami temperatury gruntu. Wyższe koszty inwestycyjne.



Słońce wysyła w ciągu 14 dni do powierzchni Ziemi tyle energii ile wynosi całoroczne zapotrzebowanie energetyczne naszej planety



Instalacja pomp „powietrze-woda”, pozyskujących energię z powietrza, jest bardzo prosta, a w przeciwieństwie do pomp gruntowych, nie są potrzebne kosztowne odwierty ani kolektory gruntowe. Skraca to czas montażu oraz znacznie redukuje koszty inwestycyjne.

## Oszczędzanie wody i dbanie o jakość wody w środowisku

Dlaczego musimy oszczędzać wodę? Ponieważ:

- Światowe zasoby wody to aż 97% wody morskiej – słonej!
- Wody pitnej, słodkiej, jest tylko 3%, z czego tylko 0,3% to woda dostępna dla ludzi.
- Woda słodka w postaci zamrożonej w lodowcach i woda podziemna na dużych głębokościach stanowi żelazny zapas dla naszego środowiska, ale jest bardzo trudno dostępna albo wręcz niedostępna.

Aby pokazać skalę problemu wody: jeśli cała światowa woda to 100 litrów – to tylko pół łyżki stołowej jest wodą słodką dostępną dla ludzi! Światowe zużycie wody wzrosło ponad dziesięciokrotnie od 1900 r. Globalny kryzys braku wody zaczyna obejmować również te tereny, na których jeszcze kilkadziesiąt lat temu nikt tego nie przewidywał. Jedna trzecia ludzi już jest dotknięta tym problemem. Skutki braku lub ograniczenia dostępu do wody to nie tylko wyschnięte studnie. Problem jest głębszy, ponieważ obejmuje susze, klęski żywiołowe, nieurodzaj, a także choroby i epidemie zagrażające nawet tym terenom, gdzie takich problemów wcześniej nie było. UNESCO ostrzega, że do roku 2020 problem braku wody stanie się problemem globalnym.

Musimy wodę oszczędzać, ponieważ Polska jest krajem suchym! Jakkolwiek dziwnie by to brzmiało obserwując nasze jeziora i rzeki czy siąpiący co i rusz z nieba deszcz, to jednak Polska ma mniejsze zasoby wodne niż gorąca i skalista Grecja. Wody mamy mało i wystarcza jej na razie wyłącznie dlatego, że nadal jest wiele miejscowości bez wodociągów.

## woda



Woda słodka to tylko 3% światowych zasobów wody. Musimy ją oszczędzać!

## Dlatego warto oszczędzać wodę – dla ekologii i ekonomii!



Bateria łazienkowa z mieszaczem pozwala na oszczędność wody

### sposoby na oszczędność

Każdy chce i ma prawo do czystej wody, a z tym jest obecnie nie najlepiej. Zanieczyszczone wody coraz częściej dają o sobie znać w alarmujących komunikatach zakładów wodociągowych. Powtarza się problem z utrzymaniem jakości i parametrów wody pitnej, szczególnie w kranach na terenie dużych miast. Mocniejsze oczyszczanie to oczywiście większe koszty, a więc i kwoty na naszych rachunkach.

### Zużycie wody w domu:

- 65% domowego zużycia wody następuje w łazienkach.
- Największym pojedynczym „pożeraczem” wody są toalety – 30% domowego zużycia wody.
- Średnio zużywamy 100 – 350 litrów wody dziennie na osobę.
- Kapiący kran to strata nawet do 75 litrów wody dziennie.
- Tylko 10% naszego zużycia wody to cele kuchenne i spożywcze.

### Ciekący kran ...

- Jeśli z kranu co 3 sekundy kapie 1 kropla wody, to przez godzinę uzbiera się jej prawie szklanka (0,2 litra), a przez rok – 17 stulitrowych wanien.
- Krople kapiące co 0,5 sekundy to w ciągu godziny około 1,8 litra wody, czyli w ciągu roku 158 stulitrowych wanien.
- Strużka wody grubości około 1 mm ciekąca ze spluczki to 9 litrów w ciągu godziny, i aż 789 stulitrowych wanien w ciągu roku.

### Proste sposoby na oszczędność wody w domu:

- zakręcaj kran, gdy woda nie jest potrzebna,
- zadbaj o szczelność armatury,
- bierz prysznic zamiast kąpieli w wannie,
- myjąc zęby lub goląc się zakręć kran,

- zbieraj deszczówkę i podlewaj nią ogród,
- zmywając naczynia nie lej cały czas wody, tylko do spłukiwania, lub wlej wodę do jednej komory zlewu i tu zrób mycie zasadnicze. Zmywarka zużywa mniej wody do mycia naczyń niż mycie ręczne w zlewie.
- zastosuj dzielony system spłukiwania toalety lub spłuczkę z opcją „stop”,
- zamontuj perlatory na kranach i prysznic z głowicą napowietrzającą – mieszają one wodę z powietrzem dając możliwość zmniejszenia zużycia wody od 15% do 50%,
- zamontuj baterie jednochwytowe („z mieszaczem”) – to ułatwia wstępne ustawienie odpowiedniej temperatury wody, ale nie zabezpiecza przed jej gwałtowną zmianą (np. wtedy, gdy zmienia się ciśnienie lub ciepota wody w samym rurociągu).
- zamontuj panele bezdotykowe, np. prysznic i umywalka; w przeciętnej rodzinie oszczędność kilkuset litrów wody miesięcznie.
- zamontuj baterie termostatyczne – zużycie wody zmniejsza się o około 40%, a koszt energii nawet do 50%; niektóre baterie mają dodatkowo ekologiczną blokadę, która wstępnie ogranicza strumień wody do 30% maksymalnego wypływu; w 4-osobowej rodzinie koszt baterii zwraca się po około 10 miesiącach.
- zamontuj trójfazowe przepływowe ogrzewacze wody sterowane elektronicznie – oszczędność wody i energii do 20% w porównaniu z ogrzewaczami sterowanymi hydraulicznie; przepływowy ogrzewacz zużywa mniej energii niż klasyczny bojler, bo grzeje tylko tyle wody ile akurat potrzeba, a nie całą objętość zbiornika.

## Ile możemy oszczędzić?

- **Precz z wodolejstwem.** Woda w naszych domach leje się na okrągło: gotowanie, pranie, sprzątanie, kąpanie, zmywanie. A wystarczy, że zamiast wanny użyjesz prysznica, założysz specjalną końcówkę na prysznic lub zakręcisz kran podczas mycia zębów, aby przyczynić się do zaoszczędzenia aż 108 040 tys. hektolitrów wody oraz ograniczenia emisji CO<sub>2</sub> o blisko 111 mln kg rocznie w skali całego kraju.
- **Zreperuj ciekące kran.** Dzięki temu, również dzięki Tobie, rocznie w skali kraju nie zmarnujemy 560 640 hektolitrów wody oraz ograniczymy emisję CO<sub>2</sub> o ok. 320 mln kg rocznie.



Przepływowy ogrzewacz grzeje tylko tyle wody ile na bieżąco potrzebujemy

## Ile i jak zaoszczędzę

- **Gotowanie.** Przykrywaj garnek podczas gotowania, na kawę czy herbatę, gotuj tylko tyle wody, ile potrzebujesz, a ograniczysz emisję dwutlenku węgla o ok. 25 kg rocznie. Gdyby wszyscy Europejczycy gotowali tyle wody, ile potrzebują, czyli średnio o 1 litr wody dziennie mniej, zaoszczędzona energia mogłaby zasilić jedną trzecią oświetlenia ulicznego w Europie.
- **Ostrożnie z resztkami.** Nie wylewaj do zlewów czy ubikacji substancji niebezpiecznych, tzn. kwasów, olejów przetworzonych czy pozostałości po lekach.
- **Dozuj detergenty.** Do mycia naczyń używaj środków biodegradowalnych. Czy wiesz, że jedna kropla detergentu dziennie mniej zużyta w każdym polskim biurze i domu to codziennie około 2000 litrów detergentów mniej w naszych ściekach – a w konsekwencji – w naszych rzekach i Bałtyku?
- **Oszczędnie dozuj proszki do prania** i inne detergenty, a przy okazji obniż temperaturę prania – zmiana temperatury prania z 60 do 40°C to o jedną trzecią mniejsze zużycie energii. Nowoczesne proszki naprawdę są skuteczne również w niskich temperaturach.

Każde gospodarstwo rolne musi mieć rozwiązany problem ścieków bytowych. Najprościej, gdy jesteśmy podłączeni do kanalizacji zbiorczej. Jednak w przypadku rozproszonej zabudowy zwykle nie ma takiej możliwości i wtedy rozwiązaniem są:

- szczelne zbiorniki (szamba), w których gromadzone są ścieki i co jakiś czas wywożone do oczyszczalni przez specjalne służby,
- przydomowe oczyszczalnie ścieków, w których na miejscu ścieki są oczyszczane i oczyszczona woda jest z powrotem oddawana do środowiska.

Opcja pierwsza (budowa szamba) wiąże się z systematycznymi, jednak dość wysokimi wydatkami na wywóz ścieków, choć sama inwestycja jest mniejsza niż oczyszczalni. Innym minusem jest ograniczona pojemność zbiornika i konieczność kontrolowania stanu zapełnienia, aby się „nie przełało”. Szczególnie kłopotliwe byłoby niedopilnowanie opróżnienia szamba przed przyjazdem sporej grupy turystów, którzy na pewno szybko zapełnią nam cały zbiornik! Są też pewne plusy, np. ograniczona powierzchnia, gdy nie mamy miejsca na budowę oczyszczalni.



Budowa przydomowej oczyszczalni ścieków, przy wkładzie pracy własnej i pomocy sąsiadów, wcale nie jest taka kosztowna. Wysilek szybko się zwróci!

Druga opcja (przydomowa oczyszczalnia) wydaje się znacznie lepsza dla kwatery agroturystycznej:

- nie musimy pilnować stopnia zapełnienia szamba,
- nie ponosimy kosztów częstego wywozu ścieków,
- nie martwimy się, że szambo się „przeleje” podczas przyjazdu gości,
- unikniemy uciążliwości zapachowych podczas przyjazdu szambowozu (np. w czasie śniadania gości),
- możemy stworzyć dodatkowe „siedliska” przyrodnicze w nowym gospodarstwie (np. oczko wodne odbierające oczyszczone ścieki, bagienno ogród na złożu gruntowo-korzeniowym itp.).

Istnieje kilka rodzajów przydomowych oczyszczalni ścieków i wiele szczegółowych rozwiązań.

## Główne rodzaje przydomowych oczyszczalni ścieków

- z drenażem rozsączającym,
- z filtrem piaskowym,
- z filtrem gruntowo-roślinnym,
- ze złożem biologicznym,
- z komorą osadu czynnego.

Wybór rodzaju oczyszczalni zależy nie tylko od naszych możliwości finansowych, ale także od pewnych ograniczeń prawnych i technicznych związanych z jej budową. Budując oczyszczalnię należy zachować odpowiednią bezpieczną odległość od budynków mieszkalnych, granicy działki, drogi, studni czy rosnących drzew.

Należy pamiętać o tym, że budowa oczyszczalni jest inwestycją trwałą i będzie przynosić korzyści ekologiczne oraz ekonomiczne w dłuższym okresie. Koszt budowy szamba jest zwykle niższy, ale koszty eksploatacji są znacznie wyższe. W budowę oczyszczalni trzeba zainwestować więcej, ale koszt eksploatacji jest znacznie niższy, więc inwestycja szybko nam się zwróci (2-5 lat).



W filtrze piaskowym oczyszczanie ścieków odbywa się za pośrednictwem mikroorganizmów tworzących błonę biologiczną wokół ziaren piasku i żwiru wypełniających złożę filtru



Każdy rolnik jest zobowiązany do posiadania pojemników na odpady. Ilość ogólnych śmieci można radykalnie zmniejszyć, odkładając co się da do recyklingu i na kompost

## odpady

Skorzystajmy z usług specjalistycznej firmy, gdy zdecydujemy się na budowę oczyszczalni – pomoże nam ona ją odpowiednio zaprojektować i dostarczy niezbędne elementy, będziemy mieli także pewność, że wszystko zostanie zrobione zgodnie ze sztuką i otrzymamy gwarancję. Możemy też zbudować oczyszczalnię sami, bo istnieje wiele poradników na ten temat, ale ryzykujemy popełnieniem jakiegoś błędu. Nie zawsze kilka złotych oszczędności jest tego warty.

Przed rozpoczęciem budowy oczyszczalni musimy dokonać zgłoszenia zamiaru budowy oczyszczalni do starostwa powiatowego – jeśli planowana oczyszczalnia będzie mieć wydajność do 7,5 m<sup>3</sup>/dobę. W szczególnych przypadkach, gdy potrzebna nam jest duża oczyszczalnia o wydajności ponad 7,5 m<sup>3</sup>/dobę musimy uzyskać pozwolenie na budowę.

Starostwo ma 30 dni na rozpatrzenie naszej sprawy. Jeśli nasz wniosek będzie niekompletny zostaniemy w tym czasie wezwani do jego uzupełnienia. Jeśli nie otrzymamy żadnego pisma ze sprzeciwem w ciągu 30 dni – możemy budować.

## Prawidłowa gospodarka odpadami

O globalnym ocieplaniu klimatu słyszało już chyba każde dziecko, a każdy dorosły zauważa zmiany w pogodzie w porównaniu z okresem swego dzieciństwa. Za to niebezpieczne zjawisko odpowiedzialna jest nadmierna emisja do atmosfery tzw. gazów cieplarnianych w wyniku intensywnej działalności człowieka (energetyka, transport, przemysł, wysypiska odpadów itp.) Jednym z gazów cieplarnianych jest metan (CH<sub>4</sub>). 37% emisji metanu ma swoje źródło w związku z wytwarzanymi przez nas odpadami. To jeden z powodów, dla których powinniśmy mądrze i świadomie postępować z odpadami powstającymi w naszych gospodarstwach. W gospodarstwach agroturystycznych dodatkowo musimy mieć pieczę nad odpadami produkowanymi przez naszych gości. Inne powody to: koszty ponoszone na wywóz odpadów, potrzeba coraz to nowej przestrzeni na nowe lub rozrastające się wysypiska odpadów, których nikt nie chce mieć w sąsiedztwie.

Czas rozkładu przykładowych produktów:

- materiał bawełniany – 1-5 miesięcy,
- chusteczka papierowa – 3 miesiące,
- skórka owocu – 6 miesięcy,
- materiał wełniany – 1-5 lat,
- niedopałek papierosa – 1-10 lat,
- guma do żucia – 5 lat,
- odzież skórzana – 30-50 lat,
- puszka aluminiowa – 50-100 lat,
- woreczek z tworzywa sztucznego – 300 lat,
- woreczek z tworzywa biodegradowalnego – kilka tygodni – kilkanaście miesięcy\*\*,
- butelka szklana – 4000 lat.

Aby przeciwdziałać ocieplaniu klimatu, zmniejszać wielość wysypisk i przy tym zaoszczędzić parę złotych, przestrzegajmy kilku prostych zasad:

1. unikajmy kupowania produktów nadmiernie opakowanych,
2. wybierajmy produkty w opakowaniach nadających się do recyklingu,
3. segregujmy nasze odpady,
4. wykorzystujmy ponownie co się da (np. słoiki),
5. skierujmy to co się nadaje do recyklingu, biologiczne odpadki złożmy na kompost, a inne niebezpieczne odpady przeażmy odpowiednim służbom.

## Zasady gospodarki odpadami



Większość naszych codziennych odpadów nadaje się do powtórnego wykorzystania. Segregując i oddając odpowiednie odpady do recyklingu zmniejszamy ilość śmieci trafiających na wysypiska

## Cele i zadania recyklingu:

- ochrona zasobów naturalnych, poprzez zmniejszenie wydobycia surowców naturalnych, zastępowanych odzyskiwanymi,
- ochrona środowiska – poprzez zmniejszenie wydobycia surowców naturalnych,
- oszczędność energii – poprzez wykorzystanie tej zawartej w odpadach, a także przez zmniejszenie zużycia energii przy tworzeniu nowych produktów,
- zmniejszenie szkodliwości poprzez zmniejszenie ilości odpadów,
- spowolnienie zwiększania powierzchni wysypisk śmieci.

wyrzucamy

Recykling (ang. recycling) – jedna z metod ochrony środowiska naturalnego, mająca na celu zmniejszenie wykorzystania surowców naturalnych oraz ilości odpadów poprzez ponowne wykorzystanie odpadów.

Recykling według ustawy o odpadach to „... taki odzysk, który polega na powtórny przetwarzaniu substancji lub materiałów zawartych w odpadach w procesie produkcyjnym w celu uzyskania substancji lub materiału o przeznaczeniu pierwotnym lub o innym przeznaczeniu, w tym też recykling organiczny, z wyjątkiem odzysku energii.”

## Szkło

UWAGA! szkło bezbarwne – wrzucamy do pojemnika białego, szkło kolorowe – do pojemnika zielonego.

Wrzucamy szkło opakowaniowe: butelki szklane, słoiki. Nie można wrzucać:

- szkła płaskiego (szyby okienne i samochodowe, szkła zbrojonego, luster – mają inną temperaturę topnienia od szkła opakowaniowego i nie stopią się razem z butelkami i słoikami),
- szklanek, kieliszków, szkła kryształowego, naczyń żaroodpornych,
- ceramiki (fajans, porcelana, naczynia typu arco, doniczki, miski, talerze),
- żarówek, świetlówek, kineskopów,
- szklanych opakowań farmaceutycznych i chemicznych z jakąkolwiek pozostałością zawartości.

Dokładne mycie szkła z resztek żywności nie jest konieczne, to samo dotyczy etykiet czy resztek zamknięć. Instalacje do czyszczenia stłuczki w hutach szkła poradzą sobie z „wyłapaniem” takich zanieczyszczeń.

## Papier

UWAGA! Papier – pojemnik niebieski

Wrzucamy:

- gazety, książki i inny papier,
- tekturę, worki papierowe, ścinki drukarskie,



Nie można wrzucać:

- opakowań z jakąkolwiek zawartością,
- lakierowanego lub foliowanego papieru z folderów reklamowych,
- tapet, kalki,
- zatłuszczonego papieru,
- kartonów wielomateriałowych po napojach.

Bardzo ważne jest, żeby makulatura nie była mokra – wilgotność to istotny parametr jej jakości – oraz, aby razem z papierem nie trafiły do pojemnika żadne zanieczyszczenia mechaniczne (np. metale, szkło, tekstylia, piasek), chemiczne (np. kleje, farby) czy mikrobiologiczne (pleśń czy grzyby).

## Tworzywa sztuczne i metale

UWAGA! Tworzywa sztuczne i metale – pojemnik żółty

Wrzucamy:

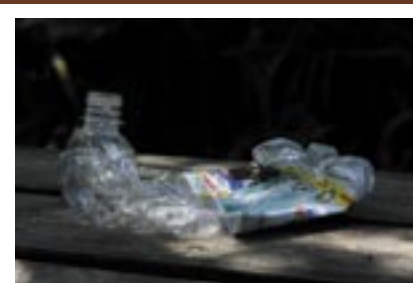
- puste butelki plastikowe po różnych napojach (np. typu PET),
- puste butelki plastikowe po kosmetykach i środkach czystości (np.: po szamponach, płynach),
- plastikowe opakowania po żywności (np.: kubki po jogurtach, margarynach),
- folie i torebki z tworzyw sztucznych,
- czyste kanistry plastikowe,
- opakowania stalowe i aluminiowe (puszki, pudełka, folie itp).

Nie można wrzucać:

- opakowań po lekach,
- opakowań i butelek po olejach i smarach, puszek i pojemników po farbach i lakierach,
- opakowań po środkach chwasto- i owadobójczych.

Mycie nie jest konieczne – dobrze, aby były względnie czyste, ale drobne zanieczyszczenia zawartością im nie zaszkodzą.

NIE wyrzucamy



Butelki PET przed wyrzuceniem należy zgnieść – zajmują wtedy mniej miejsca

NIE wyrzucamy

## NIE wyrzucamy



Elektrośmieci zawierają liczne substancje szkodliwe. Nie można ich wyrzucać na śmietnik

## Elektrośmieci

to zużyty sprzęt elektryczny i elektroniczny. Są nimi nieużywane, przestarzałe lub zepsute pralki, lodówki, komputery, telefony, świetlówki i żarówki energooszczędne, telewizory, sprzęt audio, żelazka, telefony, wiertarki i inne podobne sprzęty.

Wszystkie elektrośmieci zawierają się w 10 grupach:

- Wielkogabarytowe urządzenia AGD: chłodziarki, lodówki, zamrażarki, pralki, suszarki do ubrań, zmywarki, kuchenki elektryczne, piekarniki, grzejniki elektryczne oraz klimatyzatory i wentylatory.
- Małogabarytowe urządzenia AGD: odkurzacze, maszyny dziewiarskie, żelazka, tostery, frytkownice, rozdrabniacze, miksery, młynki do kawy, noże elektryczne, suszarki, depilatory, golarki, zegarki oraz wagi.
- Sprzęt teleinformatyczny i telekomunikacyjny: komputery, drukarki, laptopy, kopiarki, kalkulatory, faksy, terminale, aparaty telefoniczne – tradycyjne i komórkowe.
- Sprzęt RTV: radiodbiorniki, telewizory, dyktafony, magnetofony, kamery, video, dvd, sprzęty hi-fi, wzmacniacze i instrumenty muzyczne.
- Sprzęt oświetleniowy: świetlówki, żarówki energooszczędne, lampy wyładowcze oraz żyrandole.
- Narzędzia elektryczne i elektroniczne: wiertarki, piły, maszyny do szycia, narzędzia do obróbki drewna i metalu, narzędzia do nitowania, skręcania, spawania, lutowania, rozpylania oraz kosiarki.
- Zabawki, sprzęt relaksacyjny i sportowy: kolejki elektryczne, tory wyścigowe, gry video, kieszonkowe gierki, komputerowo sterowane urządzenia do ćwiczeń sportowych, automaty na żetony.
- Przyrządy medyczne: sprzęt do dializoterapii, radioterapii, badań kardiologicznych, wentylacji płuc, zamrażarki laboratoryjne, testery płodności i inne elektryczne urządzenia medyczne.
- Przyrządy do kontroli: czujniki dymu, regulatory ciepła, termostaty, urządzenia pomiarowe i panele kontrolne
- Automaty do wydawania: napojów, słodczy oraz bankomaty.

Elektrośmieci zawierają liczne substancje szkodliwe wręcz trujące, które po wydostaniu się z uszkodzonej lodówki, pralki, komputera, świetlówki czy innego urządzenia elektronicznego przenikają do gleby. Powoduje to nie tylko zatrucie środowiska naturalnego ale również jest zagrożeniem dla zdrowia ludzi i zwierząt.

- Rtęć zawarta jest w niektórych świetłówkach – jeśli trafi do zbiorników wodnych, a później przeniknie do mózgów ludzi i zwierząt, powoduje zaburzenia wzroku, słuchu, mowy, koordynacji ruchów, żucia i połykania.
- Związki bromu stosowane są w komputerach – po przeniknięciu do środowiska powodują u ludzi i zwierząt schorzenia układu rozrodczego oraz problemy neurologiczne.
- Kadm zawarty w bateriach urządzeń elektrycznych zaburza czynności nerek, powoduje chorobę nadciśnieniową, wywołuje zmiany nowotworowe, zaburza metabolizm wapnia powodując deformację szkieletu i zaburza funkcje rozrodcze.
- PCB, który pełni w urządzeniach funkcje chłodzące, smarujące i izolujące, po dostaniu się do wód gruntowych przenika do gleby i atmosfery, a następnie do tkanki tłuszczowej ludzi i zwierząt i powoduje m.in. uszkodzenia wątroby, anomalie reprodukcyjne, osłabienie odporności, zaburzenia neurologiczne i hormonalne, opóźnienia w rozwoju niemowląt.
- R-12, czyli freon w klimatyzatorach i lodówkach pełni funkcję chłodniczą. Jest szczególnie szkodliwy dla warstwy ozonowej. Od 1998 roku nie wolno go stosować w urządzeniach elektrycznych, jednak spotykany jest w urządzeniach starszego typu.
- Azbest używany jest w urządzeniach elektrycznych i elektronicznych, m.in. ze względu na swoje właściwości izolacyjne, jest jednak przyczyną wielu chorób np. pylicy azbestowej, raka płuc i nowotworu międzybłonika opłucnej

Wyrzucając elektrośmieci do śmietnika, nie tylko stwarzamy zagrożenie dla środowiska, ale także łamiemy prawo, które obowiązuje w Polsce od 29 lipca 2005 (ustawa o ZSEE). Grozi za to kara grzywny do 5 tysięcy złotych.

## Baterie

**UWAGA!** Najważniejsze – baterii i akumulatorów nie wyrzucać do kosza ze śmieciami!

Powstają one w głównej mierze jako odpad wytwarzany przez gospodarstwa domowe. Baterie i akumulatory małowagarytowe zużywane są także w budownictwie, energetyce, handlu, łączności, transporcie i usługach serwisowych, w służbie zdrowia, w siłach zbrojnych i wszelkiego rodzaju służbach mundurowych, jak również w szkolnictwie oraz w instytucjach kulturalnych.



Baterii nie wolno wyrzucać do śmieci ogólnych. Najlepiej zastąpić je akumulatorami wielorazowego użytku

**NIE** wyrzucamy



Do kompostownika można wrzucać większość organicznych odpadków z naszego gospodarstwa

## Źródła informacji:

„Poradnik zielonej agroturystyki”,  
Agro-Group 2009 (<http://www.zielonaturystyka.pl/uploads/pliki/przewodnik.pdf>)

O tym, gdzie i w jaki sposób można pozbyć się zużytych baterii dowiedzą się Państwo, dzwoniąc do urzędu gminy w miejscu swego zamieszkania lub kontaktując się z firmą, która odbiera od Państwa zmieszane odpady komunalne.

## Odpadki biologiczne

Utylizacja bioodpadów jest łatwa – wystarczy założyć choćby najprostszy kompostownik (np. skrzynia lub cembrowina z desek).

Ważne:

- nie mieszać bioodpadów z innymi odpadami. Zmieszane – nie nadadzą się ani bioodpady, ani pozostałe odpady.
- domieszka nawet niewielkiej ilości odpadów niebezpiecznych (np. leków) czy baterii dyskwalifikuje bioodpad, nie nadaje się on do kompostowania;
- Bioodpady stanowią ok. 70% naszych domowych śmieci. Nie mieszając ich z innymi odpadami, otwieramy sobie możliwość posegregowania nawet 90-95% odpadów „wychodzących” z naszych domów i zmniejszenia ilości śmieci, za wywóz których płacimy, o co najmniej połowę.

## Inne niebezpieczne odpady

wymagające specjalnego traktowania (nie wolno ich wyrzucać ze zwykłymi śmieciami) to:

- zużyte oleje,
- azbest,
- świetlówki,
- substancje chemiczne (np. farby, leki i środki weterynaryjne, środki ochrony roślin itp.).

# Dotacje dla rolników chroniących środowisko, krajobraz i bioróżnorodność

**program  
dla rolników**

## Czym jest Program rolnośrodowiskowy?

Program stanowi finansowe wsparcie dla rolników gospodarujących w sposób tradycyjny i przyjazny dla środowiska. Jest jedynym działaniem, które należy wdrażać we wszystkich krajach Unii Europejskiej. Nie jest to jednak program obowiązkowy, przystępuje się do niego dobrowolnie. W Polsce „Program rolnośrodowiskowy” funkcjonuje od 2004 roku; obecnie jako jedno z działań Osi 2 „Poprawa środowiska naturalnego i obszarów wiejskich” w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013.

**Celem głównym** wdrażania programu jest redukcja negatywnego wpływu rolnictwa na środowisko i maksymalizacja jego pozytywnego oddziaływania na różnorodność biologiczną oraz krajobraz obszarów wiejskich poprzez:

- przywracanie walorów lub utrzymanie stanu cennych siedlisk użytkowanych rolniczo oraz zachowania różnorodności biologicznej na obszarach wiejskich,
- promowanie zrównoważonego systemu gospodarowania,
- odpowiednie użytkowania gleb i ochrona wód,
- ochrona zagrożonych lokalnych ras zwierząt gospodarskich i lokalnych odmian roślin uprawnych.

# Pakiety rolnośrodowiskowe

Program rolnośrodowiskowy obejmuje szereg działań pogrupowanych w 8 pakietach:

1. Rolnictwo zrównoważone – oparte na prawidłowym doborze i następstwie roślin w płodozmianie,
2. Rolnictwo ekologiczne – promujące system produkcji metodami ekologicznymi,
3. Ekstensywne trwałe użytki zielone – pakiet mający na celu zachowanie użytków zielonych z ekstensywną gospodarką w zakresie koszenia, wypasów i ograniczeniem nawożenia,
4. Ochrona zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych poza obszarami Natura 2000 – służący ochronie różnorodności biologicznej obszarów wiejskich,
5. Ochrona zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych na obszarach Natura 2000 – promujący różnorodność biologiczną na obszarach Natura 2000,
6. Zachowanie zagrożonych zasobów genetycznych roślin w rolnictwie – wspierający bank genów i miejscowe gatunki roślin,
7. Zachowanie zagrożonych zasobów genetycznych zwierząt w rolnictwie – jako realizacja celu ochrony rodzimych ras zwierząt gospodarskich,
8. Ochrona gleb i wód – promujący stosowanie międzyplonów i wsiewek pozostawianych na zimę.

Pakiety podzielone są na 45 wariantów zawierających szczegółowe zestawy zadań do realizacji w gospodarstwie, za które to rolnik otrzyma płatność.

## Czy opłaca się gospodarowanie w zgodzie z przyrodą?

Płatności rolnośrodowiskowe sumują się z innymi płatnościami, do których mają prawo wszyscy rolnicy (dopłaty bezpośrednie) i tymi do gospodarstw położonych na obszarach ONW. Maksymalnych płatności mogą się spodziewać ci rolnicy, którzy podejmą się realizacji różnych przedsięwzięć rolnośrodowiskowych.

Płatności za poszczególne pakiety wypłacane są w formie rocznych płatności przez minimum 5 lat trwania programu. Poniższa tabela zawiera zestaw pakietów i warianty rolnośrodowiskowe ze stawkami płatności, które beneficjenci programu otrzymają po wykonaniu określonego zestawu zadań w ramach realizowanego pakietu.

Pakiety rolnośrodowiskowe	Warianty rolnośrodowiskowe	Stawki płatności
Rolnictwo zrównoważone	1.1. Zrównoważony system gospodarowania	360 zł/ha
Rolnictwo ekologiczne	2.1. Uprawy rolnicze (z certyfikatem zgodności)	790 zł/ha
	2.2. Uprawy rolnicze (w okresie przestawiania)	840 zł/ha
	2.3. Trwałe użytki zielone (z certyfikatem zgodności)	260 zł/ha
	2.4. Trwałe użytki zielone (w okresie przestawiania)	330 zł/ha
	2.5. Uprawy warzywne (z certyfikatem zgodności)	1300 zł/ha
	2.6. Uprawy warzywne (w okresie przestawiania)	1550 zł/ha
	2.7. Uprawy zielarskie (z certyfikatem zgodności)	1050 zł/ha
	2.8. Uprawy zielarskie (w okresie przestawiania)	1150 zł/ha
	2.9. Uprawy sadownicze i jagodowe (z certyfikatem zgodności)	1540 zł/ha
	2.10. Uprawy sadownicze i jagodowe (w okresie przestawiania)	1800 zł/ha
	2.11. Pozostałe uprawy sadownicze i jagodowe (z certyfikatem zgodności)	650 zł/ha
	2.12. Pozostałe uprawy sadownicze i jagodowe (w okresie przestawiania)	800 zł/ha
Ekstensywne trwałe użytki zielone	3.1. Ekstensywna gospodarka na łąkach i pastwiskach	500 zł/ha
Ochrona zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych poza obszarami Natura 2000	Wariant 4.1. Ochrona siedlisk lęgowych ptaków	1200 zł/ha
	Wariant 4.2. Mechowiska	1 200 zł/ha
	Wariant 4.3. Szuwary wielkoturzycowe	800zł/ha
	Wariant 4.4. Łąki trzęślicowe i selernicowe	1 200 zł/ha
	Wariant 4.5. Murawy ciepłolubne	1 200zł/ha
	Wariant 4.6. Półnaturalne łąki wilgotne	800 zł/ha
	Wariant 4.7. Półnaturalne łąki świeże	800 zł/ha
	Wariant 4.8. Bogate gatunkowo murawy bliźniczkowe	800 zł/ha
	Wariant 4.9. Słonorośla	1 190 zł/ha
	Wariant 4.10. Użytki przyrodnicze	550 zł/ha

**Tabela 1**  
Wykaz wariantów i wysokość stawek płatności

**Tabela 1**

Wykaz wariantów  
i wysokość  
stawek płatności

c.d.

Pakiety rolnośrodowiskowe	Warianty rolnośrodowiskowe	Stawki płatności
Ochrona zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych na obszarach Natura 2000	Wariant 5.1. Ochrona siedlisk lęgowych ptaków	1 370 zł/ha
	Wariant 5.2. Mechowiska	1 390zł/ha
	Wariant 5.3. Szuwary wielkoturzycowe	910 /ha
	Wariant 5.4. Łąki trzęślicowe i selernicowe	1 390zł/ha
	Wariant 5.5. Murawy ciepłolubne	1 380zł/ha
	Wariant 5.6. Półnaturalne łąki wilgotne	840 zł/ha
	Wariant 5.7. Półnaturalne łąki świeże	840 zł/ha
	Wariant 5.8. Bogate gatunkowo murawy bliźniczkowe	870 zł/ha
	Wariant 5.9. Słonorośla	1 190 zł/ha
	Wariant 5.10. Użytki przyrodnicze	550 zł/ha
Zachowanie zagrożonych zasobów genetycznych roślin w rolnictwie	6.1. Produkcja towarowa lokalnych odmian roślin uprawnych	570 zł/ha
	6.2. Produkcja nasienna towarowa lokalnych odmian roślin uprawnych	800 zł/ha
	Wariant 6.3. Produkcja nasienna na zlecenie banku genów	4700 zł/ha
	Wariant 6.4. Sady tradycyjne	2100 zł/ha
Zachowanie zagrożonych zasobów genetycznych zwierząt w rolnictwie	Wariant 7.1. Zachowanie lokalnych ras bydła	1140 zł/szt.
	Wariant 7.2. Zachowanie lokalnych ras koni	1500 zł/szt.
	Wariant 7.3. Zachowanie lokalnych ras owiec	320 zł/szt.
	Wariant 7.4. Zachowanie lokalnych ras świń	570 zł/szt.
Ochrona gleb i wód	Wariant 8.1. Wsiewki poplonowe	330 zł/ha
	Wariant 8.2. Międzyplon ozimy	420 zł/ha
	Wariant 8.3. Międzyplon ścierniskowy	400 zł/ha

W płatnościach dla pakietu 1, 2, 3 i 8 obowiązuje degresywność, czyli zmniejszenie stawki płatności w miarę wzrastania powierzchni na której realizowane jest działanie.



**Tabela 2**

Degresywność  
dla poszczególnych  
pakietów

Numer pakietu	Nazwa	Powierzchnia	Płatność w %
Pakiet 1.	Rolnictwo zrównoważone	do 100 ha	100%
Pakiet 2.	Rolnictwo ekologiczne	100 – 200 ha	50%
Pakiet 8.	Ochrona gleb i wód	ponad 200 ha	10%
Pakiet 3.	Ekstensywne trwałe użytki zielone	1 – 10 ha	100%
		10,01 – 50 ha	75%
		50,01 – 100 ha	50%
		ponad 100 ha	10%

## Zasady łączenia pakietów rolnośrodowiskowych

Duży wybór pakietów pozwala znaleźć korzystne rozwiązanie dla każdego gospodarstwa. Jednak w przypadku wdrażania więcej niż jednego pakietu, obowiązują ściśle określone zasady ich łączenia. Rolnik, który chce gospodarować metodami ekologicznymi – Pakiet 2. nie może realizować jednocześnie pakietu 1. Rolnictwo zrównoważone, ani też pakietu 8. Ochrona gleb i wód, który zwykle uzupełnia pakiet 1. Pakiety przyrodnicze: Ekstensywne trwałe użytki zielone i Ochrona zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych nie mogą być realizowane na tej samej powierzchni.

## łączenie pakietów

# Kto może uczestniczyć w Programie Rolnośrodowiskowym?

Do realizacji programu przystąpić mogą rolnicy (osoby fizyczne lub osoby prawne) prowadzący gospodarstwo rolne na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej o powierzchni nie mniejszej niż 1 ha użytków rolnych posiadający numer identyfikacyjny nadany przez ARiMR.

## Jakie są warunki przystąpienia do Programu Rolnośrodowiskowego?

Rolnik przystępujący do Programu Rolnośrodowiskowego zobowiązany jest do przestrzegania „podstawowych wymagań”, czyli obowiązujących przy produkcji rolnej norm związanych głównie z ochroną środowiska tj.:

- wymogów i norm określonych w przepisach o płatnościach w ramach systemów wsparcia bezpośredniego – *cross-compliance*, inaczej zasada wzajemnej zgodności,
- minimalnych wymogów dotyczących stosowania nawozów i środków ochrony roślin,
- innych obowiązkowych wymogów dotyczących utrzymania i czystości w gospodarstwie oraz ochrony siedlisk.

Nie są to wymogi dodatkowe, obowiązują one wszystkich rolników pobierających płatności bezpośrednie. Jedyną różnicą to ta, że jest dużo większe prawdopodobieństwo kontroli.

Uczestnik programu będzie zobowiązany gospodarować przez okres 5 lat zgodnie z wymogami poszczególnych pakietów/wariantów rolnośrodowiskowych, na podstawie przygotowanego wspólnie z doradcą rolnośrodowiskowym „Planu działalności rolnośrodowiskowej”.

## Jakie dokumenty obowiązują beneficjenta programów?

### Plan rolnośrodowiskowy

Plan przygotowany jest przed rozpoczęciem realizacji programu, tj. przed 1 marca i zawiera praktyczne wskazówki oraz wymogi, co do sposobu gospodarowania na gruntach zgłoszonych do Programu w czasie 5 lat jego trwania. Lista certyfikowanych doradców jest na stronie [www.cdr.gov.pl](http://www.cdr.gov.pl). Najbliżej są oni w każdym Powiatowym Zespole Doradztwa Rolniczego.

### Dokumentacja przyrodnicza

Warunkiem przystąpienia do realizacji pakietu 4 i 5 ptasiego lub roślinnego, jest wykonanie dokumentacji; odpowiednio, ornitologicznej lub botanicznej, które wraz z planem rolnośrodowiskowym będą podstawą do realizacji działań na danym użytku zielonym.

Dokumentacja ta, powinna być wykonana przez eksperta przyrodniczego, w roku poprzedzającym rok rozpoczęcia realizacji zobowiązania rolnośrodowiskowego (lista ekspertów na stronie [www.cdr.gov.pl](http://www.cdr.gov.pl)). Ekspertowi trzeba zapłacić, ale można liczyć na zwrot tej kwoty wraz z wypłatą pierwszej płatności rolno środowiskowej (tzw. koszty transakcyjne).

### Wniosek o płatności rolnośrodowiskowe

Beneficjent, który zamierza realizować program rolnośrodowiskowy, musi złożyć wniosek o przyznanie płatności rolnośrodowiskowej wraz z odpowiednimi załącznikami. Wnioski składa się w każdym roku realizacji programu w terminie od 15 marca do 15 maja, razem z wnioskiem obszarowym.

### Rejestr działalności rolnośrodowiskowej

Przystępując do programu rolnik zobowiązuje się do dokumentowania wszystkich działań agrotechnicznych i wypasów na działkach rolnych objętych zobowiązaniem (realizacja wariantu) w danym roku, oraz do rejestracji na wszystkich działkach rolnych zastosowanego nawożenia mineralnego i organicznego. Zapisy dotyczą wszystkich beneficjentów, niezależnie od realizowanego wariantu. Praktycznie jest, w rejestrze prowadzić również zapisy dotyczące stosowanych środków ochrony roślin. Rejestr służy Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa do celów monitoringu i kontroli oraz, w przypadku realizacji pakietu 2. Rolnictwo ekologiczne, do weryfikacji danych przez Jednostkę certyfikującą.

### Jakie są zobowiązania rolnika?

Rolnik realizujący zobowiązanie rolnośrodowiskowe w ramach wszystkich pakietów i ich wariantów, jest zobowiązany do:

- utrzymania, przez cały okres realizacji zobowiązania rolno środowiskowego użytków rolnych zadeklarowanych w ramach określonych wariantów na dzień rozpoczęcia zobowiązania,
- zachowania trwałych użytków zielonych i elementów krajobrazu rolniczego nieużytkowanych rolniczo na terenie gospodarstwa rolnego,
- prowadzenia szczegółowych zapisów dotyczących nawożenia i prowadzonych działań środowiskowych w swoim gospodarstwie potrzebnych dla celów kontroli i monitoringu,
- przestrzegania innych wymogów określonych w poszczególnych pakietach i ich wariantach.

## Czy można zmienić zobowiązanie w trakcie trwania programu?

W drugim lub trzecim roku realizacji programu można dodać pakiet 7. Zachowanie lokalnych ras zwierząt gospodarskich oraz pakiety siedliskowe Pakiet 4. lub na obszarze objętym siecią Natura 2000 pakiet 5. Można też zmieniać warianty w pakiecie 2. Rolnictwo ekologiczne, w pakiecie 8. Ochrona gleb i wód. Zobowiązania można też przekazać do innego gospodarstwa w całości lub części. Wcześniej program można zakończyć tylko w przypadku siły wyższej np. wywłaszczenia czy śmierci beneficjenta.

## Jaki jest zakres kontroli programów RŚ?

W Powiatowym Biurze ARiMR jest sprawdzana poprawność złożonych wniosków o płatność rolnośrodowiskową. Może być również kontrola w gospodarstwie beneficjenta, bowiem w trakcie realizacji programu, minimum 5% jego uczestników poddawanych jest systemowej kontroli i ocenie poprawności wywiązywania się z umowy w tzw. kontrolach na miejscu, czyli w gospodarstwie. Kontrola taka obejmuje:

- pomiar powierzchni uprawy,
- sprawdzenie zadeklarowanej rośliny na działce rolnej,
- kontrolę minimalnych wymagań utrzymania gruntów w dobrej kulturze rolnej,
- kontrolę minimalnych wymogów dotyczących stosowania nawozów i środków ochrony roślin oraz innych wymogów dotyczących ochrony środowiska,
- kontrolę posiadania przez rolnika *Planu rolnośrodowiskowego* oraz weryfikację zapisów w nim zawartych, poprzez porównanie ze stanem faktycznym w terenie i z deklaracją we wniosku o płatność,
- kontrolę posiadania przez rolnika *Rejestru działalności rolnośrodowiskowej* oraz weryfikację zapisów w nim zawartych, poprzez porównanie ze stanem faktycznym w terenie i z deklaracją we wniosku o płatność,
- kontrolę wymogów w ramach poszczególnych pakietów i wariantów.

## kontrola

poprawność złożonych wniosków i wywiązywania się z umowy

## Jakie są sankcje za nieprzestrzeganie wymogów programu?

Każda stwierdzona niezgodność będzie oceniana pod kątem dotkliwości, zasięgu, trwałości i ewentualnej powtarzalności. Kontrolerzy w pierwszej kolejności będą musieli ocenić, czy stwierdzona niezgodność z wymogami wynika z nieumyślnego działania rolnika (zaniedbanie), czy też jest umyślnym działaniem. Za nieprzestrzeganie podstawowych wymagań w gospodarstwie oraz wymogów w ramach realizowanych pakietów, po kontrolach na miejscu i kontrolach administracyjnych, stosowane są sankcje polegające na zmniejszeniu płatności.

### Zmniejszenia płatności

- Jeżeli zostanie stwierdzone uchybienie w przestrzeganiu przez rolnika wymogów w ramach określonych wariantów płatność rolnośrodowiskowa przysługująca temu rolnikowi w danym roku zostanie zmniejszona.
- Jeżeli ponownie zostanie stwierdzone uchybienie w przestrzeganiu przez rolnika wymogów w ramach tego samego wariantu, płatność rolnośrodowiskowa nie przysługuje temu rolnikowi w danym roku i w roku następnym w części dotyczącej tego wariantu.
- Jeżeli rolnik nie prowadzi rejestru działalności rolnośrodowiskowej, płatność rolnośrodowiskowa nie przysługuje temu rolnikowi w części dotyczącej wariantu, w ramach którego miał prowadzić ten rejestr.

### Zwrot płatności rolnośrodowiskowej następuje, gdy rolnik:

- Nie przestrzega żadnych wymogów w ramach wariantu, przy czym zwrotowi podlega ta część płatności, która została przyznana do działek rolnych lub ich części, zwierząt lub stref buforowych objętych danym wariantem, nie posiada opracowanego dla gospodarstwa planu działalności rolno środowiskowej.
- Zmniejszył powierzchnię użytków rolnych, na których powinien realizować zobowiązanie rolnośrodowiskowe, przy czym zwrotowi podlega ta część płatności, która została przyznana do działki rolnej lub jej części objętej zmniejszeniem.

## Pakiet 1 **Rolnictwo zrównoważone**

polega na racjonalnym wykorzystywaniu zasobów przyrody oraz ograniczeniu negatywnego wpływu rolnictwa na środowisko.

Główne wymogi to:

- przestrzeganie prawidłowego doboru i następstwa roślin w płodozmianie (co najmniej 3 gatunki roślin, każdy z innej grupy roślin: zboża, motylkowate, okopowe, oleiste, trawy na gruntach ornych),
- obowiązek corocznego opracowania i przestrzegania planu nawozowego, opartego na bilansie azotu oraz aktualnej chemicznej analizie gleby,
- stosowanie ograniczonych dawek azotu: na gruntach ornych do 150 kg N/ha, a na trwałych użytkach zielonych do 120 kg N/ha,
- obowiązek koszenia lub wypasu na TUZ w określonych terminach (najpóźniej do 15 października),
- zakaz stosowania osadów ściekowych.

Płatność w ramach pakietu przysługuje do upraw na GO wchodzących do płodozmianu.

## Pakiet 2 **Rolnictwo ekologiczne**

ma podobny cel jak pakiet wymieniony powyżej. Główne wymogi to:

- prowadzenie produkcji rolnej, zgodnie z regulami określonymi w ustawie o rolnictwie ekologicznym i rozporządzeniach Rady (WE) nr 834/2007 z dnia 28 czerwca 2007 r. w sprawie produkcji ekologicznej i znakowania produktów ekologicznych i uchylającego rozporządzenie (EWG) nr 2092/91 (Dz. Urz. UE L 189 z 20.07.2007, str. 1, z późn. zm.) oraz przepisami wydanymi w trybie przepisów tego rozporządzenia, w szczególności w zakresie uprawy roślin,

**Tabela 3**

Minimalna obsada  
drzew i krzewów  
na 1 ha nasadzenia

Wariant 2.9. i 2.10 Uprawy sadownicze i jagodowe z certyfikatem zgodności i w okresie przestawiania	Minimalna obsada szt./ha
agrest (porzeczka agrest)	5 000
borówka wysoka i średnia	1 800
brzoskwinia	400
czereśnia	150
grusza domowa	150
jabłoń domowa	Silnie rosnące 125
	Słabo rosnące 400
jeżyna	3 500
malina	6 700
morela	400
porzeczka	5 000
poziomka	40 000
śliwa domowa	300
truskawka	25 000
winorośl	1 800
wiśnia pospolita	400
Wariant 2.11. i 2.12 Pozostałe uprawy sadownicze i jagodowe z certyfikatem zgodności i w okresie przestawiania	Minimalna obsada szt./ha
aronia czarnoowocowa	1 800
róża dzika	600
śliwa japońska	300
świdośliwa	1 800



- przeznaczenie plonu na produkcję pasz ekologicznych, do bezpośredniego skarmiania, przekazanie do innych gospodarstw lub inne wykorzystanie np. kompostowanie,
- w przypadku łąk ekologicznych – obowiązek koszenia lub wypasu w określonych terminach określonych oraz usunięcia lub złożenia w stogi ściętej biomasy.

W przypadku upraw sadowniczych – obowiązek corocznego wykonywania na plantacji zabiegów uprawowych i pielęgnacyjnych oraz utrzymywanie minimalnej obsady drzew i krzewów (tabela 3). Płatność przyznawana do działek rolnych lub ich części użytkowanych jako: grunty orne, trwałe użytki zielone, oraz sady.

### Pakiet 3 **Ekstensywne użytki zielone**

promuje ideę ochrony bioróżnorodności i ekstensyfikacji gospodarowania. Główne wymogi to:

- zakaz stosowania środków ochrony roślin z wyjątkiem selektywnego i miejscowego niszczenia uciążliwych chwastów;
- zakaz stosowania ścieków i osadów ściekowych;
- zakaz budowy urządzeń melioracji wodnych szczegółowych;
- zakaz przeorywania, wałowania, stosowania podsiewu; zakaz włókowania w terminie od 1 kwietnia do 1 września

W zależności od sposobu użytkowania trwałych użytków zielonych można go realizować w 3 wariantach, przy czym każdy wariant ma dodatkowe właściwe sobie wymogi:

#### **użytkowanie kośne**

- koszenie w terminie od dnia 1 czerwca do dnia 30 września, nie więcej niż dwa pokosy w roku; wysokość koszenia 5-15 cm;
- pozostawienie 5-10% powierzchni działki rolnej nieskoszonej, przy czym w każdym roku powinno to dotyczyć innej powierzchni;

- usunięcie lub złożenie w stogi ściętej biomasy w terminie 2 tygodni po pokosie, a w uzasadnionych przypadkach w dłuższym terminie, niezwłocznie po ustaniu przyczyn ze względu, na które termin ten nie był przestrzegany;
- zakaz koszenia okrężnego od zewnątrz do środka koszonej powierzchni trwałych użytków zielonych.

#### **użytkowanie kośno-pastwiskowe**

- wypasanie w sezonie pastwiskowym trwającym od dnia 1 maja do dnia 15 października przy obsadzie zwierząt wynoszącej nie więcej niż 0,3 DJP/ha i obciążeniu pastwiska wynoszącym nie więcej niż 5t/ha (10 DJP/ha), przy czym wypasanie na terenach zalewowych rozpoczyna się nie wcześniej niż w terminie 2 tygodni po ustąpieniu wód, z wyłączeniem wypasania koników polskich i koni huculskich, które jest dopuszczalne przez cały rok;
- niewykasanie niedojadów poza okresem od dnia 1 sierpnia do dnia 30 września.

#### **użytkowanie pastwiskowe**

- wypasanie w sezonie pastwiskowym trwającym od dnia 1 maja do dnia 15 października, przy obsadzie zwierząt wynoszącej 0,5-1,0 DJP/ha i obciążeniu pastwiska wynoszącym nie więcej niż 5t/ha (10 DJP/ha), przy czym wypasanie na terenach zalewowych rozpoczyna się nie wcześniej niż w terminie 2 tygodni po ustąpieniu wód, z wyłączeniem wypasania koników polskich i koni huculskich, które jest dopuszczalne przez cały rok;
- niewykasanie niedojadów poza okresem od dnia 1 sierpnia do dnia 30 września.



Ekstensywnie użytkowane łąki i pastwiska to sielisko licznych rzadkich i chronionych gatunków zwierząt i roślin

## Pakiet 4 **Ochrona zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych poza obszarami Natura 2000**

oraz

## Pakiet 5 **Ochrona zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych na obszarach Natura 2000**

mają na celu ochronę siedlisk ptaków oraz siedlisk przyrodniczych.

Wymogi w ramach ww. pakietów dotyczą głównie terminów koszenia, wysokości koszenia, możliwości prowadzenia wypasu oraz stosowania zabiegów agrotechnicznych i są dopasowane indywidualnie do każdego wariantu.

Dlaczego takie wymagania w pakietach przyrodniczych:

- **Opóźniony termin pierwszego pokosu.** Zbyt wczesne koszenie niszczy lęgi ptaków gniazdujących na łąkach. Na przykład pisklęta derkacza są zdolne do samodzielnej ucieczki po 1 sierpnia. Większość gatunków roślin kwitnie po 1 sierpnia. Późne koszenie umożliwia im wydanie nasion.
- **Koszenie od środka do zewnątrz.** Taki sposób koszenia ułatwia ucieczkę zwierzętom, szczególnie małym, gryzoniom, żabom, ptakom.
- **Pozostawienie fragmentów nieskosszonej łąki.** Umożliwia przetrwanie późno zakwitającym roślinom i ziołom. Nieskosszone fragmenty są też miejscem życia niektórych owadów, np. motyli.
- **Podwyższona wysokość koszenia.** Odpowiednia wysokość koszenia umożliwia rozwój typowych roślin łąkowych i zmniejsza zabijanie wybranych zwierząt. Zaleca się podwyższenie kosiarki rotacyjnej lub stosowanie kosiarki listwowej.
- **Obowiązek usunięcia lub złożenia siana w stogi do 2 tygodni po pokosie.** Usunięcie lub złożenie siana w stogi zwiększa nasświetlenie runi, ułatwia kiełkowanie i wzrost roślin. Stogi siana są też miejscem rozrodu i schronienia drobnych zwierząt.

**Ptaki**, ze względu na które można realizować pakiety 4 i 5, to:

derkacz, rycyk, dubelt, wodniczka, kulik wielki, błotniak łąkowy, kszyc, biegus zmienny, krwawodziób, czajka.

**Siedliska przyrodnicze** uwzględnione w programie to:

mechowiska, szuwały wielkoturzycowe, łąki trzęślicowe i selernicowe, murawy ciepłolubne, półnaturalne łąki wilgotne, półnaturalne łąki świeże, bogate gatunkowo murawy bliźniczkowe, słonorośla oraz użytki przyrodnicze.



Proso – „złoto Inków” – gatunek zboża, który praktycznie wyginął na Podlasiu

### Wsparcie

objęte są następujące rośliny:

pszenica płaskurka,  
pszenica samopsza,  
proso, owies szorstki,  
Inicznik siewny,  
komonica błotna,  
nostrzyk biały, seradela,  
brukiew jadalna,  
sałata łądogowa,  
lędzwan siewny,  
soczewica jadalna,  
pasternak oraz  
stare sady owocowe

- **Brak nawożenia lub jego ograniczenie.** Umożliwia rozwój roślin przystosowanych do mało żyznych gatunków. Kiełkowanie takich roślin nie jest też zakłócone przez np. azotolubną pokrzywę.
- **Ograniczona obsada zwierząt na pastwisku.** Za duża liczba zwierząt na pastwisku powoduje nadmierne zgryzanie roślin, pozostawienie dużej liczby odchodów na małej powierzchni, intensywne deptanie runi i darni, co prowadzi do niszczenia gatunków i siedlisk. Zbyt mała liczba zwierząt z kolei powoduje, że zgryzane są tylko wybrane smaczniejsze dla zwierząt gatunki roślin, co powoduje zachwaszczenie łąki.

## Pakiet 6 **Zachowanie zagrożonych zasobów genetycznych roślin w rolnictwie**

polega na wsparciu rolników, którzy czynnie uczestniczą w ochronie i doskonaleniu lokalnych lub starych odmian roślin uprawnych zagrożonych wyginięciem i gatunków im towarzyszących. Realizacja niektórych z tych wariantów wiąże się z koniecznością współpracy z różnymi instytucjami.

Główne wymogi, w zależności od wariantu, to:

- uprawa roślin z kwalifikowanego materiału siewnego odmian miejscowych zarejestrowanych w Krajowym Rejestrze lub z materiału siewnego uzyskanego ze zbioru z poprzedniego roku;
- wytwarzanie materiału siewnego kategorii kwalifikowanej zgodnie z przepisami o nasiennictwie;
- wytwarzanie materiału siewnego, spełniającego wymagania jakościowe w zakresie minimalnej czystości analitycznej, maksymalnej zawartości nasion innych gatunków oraz minimalnej zdolności kiełkowania;
- nieodpłatna umowa z odpowiednią Jednostką (bankiem genów) na rozmnażanie nasion;
- minimalna łączna powierzchnia dla upraw kontraktowanych przez bank genów wynosi 0,1 ha; maksymalna powierzchnia 0,3 ha;
- konkretne odmiany drzew owocowych to min. 60% obsady sadu;
- co najmniej 12 drzew w wieku min. 15 lat (co najmniej 4 odmiany lub gatunki); korony drzew rozpoczynają się na wysokości od 120 cm, a średnice pnia na wysokości około 1 m nie mogą być mniejsze niż 15 cm;

- obowiązek podstawowych zabiegów pielęgnacyjnych (cięcie sanitarne i prześwietlające, usuwanie odrostów i samosiewów, bielenie pni drzew starszych i zabezpieczanie pni młodych drzew przed gryzoniami;
- obowiązek koszenia i usuwania trawy lub wypasu.

Finansowanie do 0,4 ha sadu.

Minimalna łączna powierzchnia: dla upraw rolniczych – 0,3 ha, dla upraw warzywnych – 0,15 ha; minimalna powierzchnia przy wytwarzaniu materiału siewnego kategorii „kwalifikowany” powierzchnia plantacji nasienych roślin rolniczych stanowiąca zwarty obszar uprawy nie może być mniejsza niż: 2 ha – w przypadku materiału siewnego roślin zbożowych, 1 ha – w przypadku materiału siewnego ziemniaka, 0,5 ha – w przypadku pozostałych gatunków roślin rolniczych.

## Pakiet 7 **Zachowanie zagrożonych zasobów genetycznych zwierząt w rolnictwie**

Główne wymogi pakietu to minimalna ilość samic w stadzie:

**4 krowy** (bydło rasy polskiej czerwonej, białogrzbietej, polskiej czerwono-białej, polskiej czarno-białej);

**2 klacze** (koniki polskie, konie huculskie, małopolskie, śląskie, wielkopolskie, konie zimnokrwiste w typie sokólskim i sztumskim);

**10 owiec** owce rasy wrzosówka, świniarka, olkuskie (5 szt.), polskie owce górskie odmiany barwnej, owce rasy merynos odmiany barwnej, uhruskie, wielkopolskie, żelaźnieńskie, korideil, kamienieckie, pomorskie, owce rasy cakiel podhalański, merynos polski w starym typie;

**70 sztuk loch** rasy puławskiej , **8–100 szt.** złotnickiej białej i złotnickiej pstrej.

Rolnik jest zobowiązany do realizacji programu ochrony zasobów genetycznych. Zwierzęta muszą być wpisane do ksiąg hodowlanych i musi być prowadzona dokumentacja hodowlana. Płatność przysługuje do sztuk matek stanu średniorocznego stada.



Na podlaskich pastwiskach coraz częściej można spotkać bydło tradycyjnych ras

**Promuje chów**  
tradycyjnych ras zwierząt  
takich jak: bydło, konie,  
owce i świnie

sprawdź kryteria  
skontaktuj się z doradcą

złóż wniosek

prowadź rejestr

## Pakiet 8 **Ochrona gleb i wód**

ma na celu ochronę gleb przed erozją, jak również ochronę wód przed spływem biogenów poprzez utrzymywanie roślinności na gruntach ornych w formie zasiewu jednogatunkowego lub mieszanki kilku gatunków roślin, w okresach między dwoma plonami głównymi. Wysiew międzyplonu jesienią do 10 października, zaoranie dopiero wiosną po 1 marca. W skład pakietu wchodzi warianty dotyczące uprawy międzyplonów oraz wsiewek w plon główny. Główne wymogi dotyczą możliwych zabiegów agrotechnicznych oraz ich terminów.

### **Informacje i wskazówki dla przyszłego beneficjenta programu rolnośrodowiskowego:**

- Sprawdź, czy spełniasz wszystkie kryteria dostępu do programu.
- Skontaktuj się z doradcą rolnośrodowiskowym, który wskaże Ci, jakie pakiety możesz realizować w swoim gospodarstwie oraz pomoże sporządzić plan rolnośrodowiskowy dla Twojego gospodarstwa. Plan powinien być sporządzony do 1 marca:
  - jeśli chcesz przystąpić do realizacji pakietu 2. Rolnictwo ekologiczne, zgłoś swoje gospodarstwo do certyfikacji;
  - jeśli spełniasz określone kryteria do realizacji w swoim gospodarstwie pakietu 4. lub 5., doradca wskaże Ci wykwalifikowanego eksperta botanika lub ornitologa, który sporządzi właściwą dokumentację przyrodniczą – dokumentację taką powinieneś mieć w roku poprzedzającym złożenie wniosku rolnośrodowiskowego (lista ekspertów dostępna będzie na stronie internetowej [www.cdr.gov.pl](http://www.cdr.gov.pl)).
- W terminie – od dnia 15 marca do 15 maja złóż wniosek rolnośrodowiskowy wraz z załącznikami odpowiednimi do zadeklarowanego pakietu (osobiście lub wyślij pocztą) we właściwym biurze powiatowym ARiMR. Pierwszy wniosek powinien raczej przygotować doradca, który sporządza plan. W latach następnych, o ile czujesz się na siłach możesz przygotować go sam. Wniosek można pobrać ze strony [www.arimr.gov.pl](http://www.arimr.gov.pl).
- Po złożeniu wniosku o pierwszą płatność otrzymasz formularz rejestru działalności rolniczej, który jesteś zobowiązany systematycznie wypełniać.
- Każdy Twój wniosek zostanie skontrolowany w Biurze Powiatowym, możesz również mieć kontrolę na miejscu w gospodarstwie.

- Wraz z przystąpieniem do programu jesteś zobowiązany do realizacji zadań zgodnie z planem rolnośrodowiskowym, o każdej zmianie dotyczącej Twojego zobowiązania musisz powiadomić właściwe Biuro Powiatowe ARiMR i doradcę rolnośrodowiskowego.
- Płatność rolnośrodowiskową otrzymasz na Twoje konto do końca czerwca w roku następującym po złożeniu wniosku.
- Aktualne akty prawne, formularze oraz instrukcje wypełniania znajdziesz na stronie internetowej Agencji pod adresem: [www.arimr.gov.pl](http://www.arimr.gov.pl) lub na stronach Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi pod adresem: [www.minrol.gov.pl](http://www.minrol.gov.pl).

realizuj plan  
rolnośrodowiskowy

## Podstawowe wymagania na potrzeby programu rolnośrodowiskowego **2007-2013**

### I. **Wymogi podstawowe** w zakresie zarządzania (SMR)

Wymogi w zakresie ochrony dzikiego ptactwa i siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory

- Zakaz umyślnego chwytania lub zabijania ptaków podlegających ochronie.
- Zakaz umyślnego niszczenia gniazd lub płożenia ptaków objętych ochroną.
- Zakaz umyślnego zrywania, zbierania i niszczenia roślin objętych ochroną.
- Zakaz wypalania łąk, pastwisk, nieużytków, rowów, pasów przydrożnych oraz trzcinowisk i szuwarów.

**zarządzanie**

ochrona ptaków i siedlisk

## Wymogi w zakresie ochrony wód gruntowych przed zanieczyszczeniami spowodowanymi przez niektóre substancje niebezpieczne

- Miejsca składowania substancji niebezpiecznych dla środowiska zabezpieczają przed bezpośrednim lub pośrednim wprowadzaniem tych substancji do wody gruntowej. Środki ochrony roślin są przechowywane w magazynie lub innym wydzielonym miejscu.
- Opakowania po substancjach niebezpiecznych przechowywane są w sposób zabezpieczający przed wprowadzaniem substancji szkodliwych do wód gruntowych.
- Wszystkie znajdujące się aktualnie w magazynie (miejscu składowania) środki ochrony roślin posiadają etykiety producenta i są przechowywane w oryginalnych opakowaniach zgodnie z etykietą-instrukcją.

## Wymogi w zakresie ochrony środowiska, w szczególności gleby, w przypadku wykorzystania osadów ściekowych

- Posiadanie wyników analizy zastosowanego komunalnego osadu ściekowego dostarczone przez wytwórcę osadu oraz dokumentu wydanego przez wytwórcę osadów potwierdzającego taką ilość dostarczonych osadów, która wynika z określonych, zastosowanych dawek w gospodarstwie.
- Posiadanie wyników analizy gleby, na której był/jest stosowany komunalny osad ściekowy, wykonanych bezpośrednio przed zastosowaniem osadu ściekowego (na zawartość metali ciężkich, pH, fosforu).

Zakaz stosowania komunalnych osadów ściekowych:

- na obszarach objętych prawnymi formami ochrony: parki narodowe, rezerваты przyrody;
- parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, obszary Natura 2000, pomniki przyrody, użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, obszary ochronnych zbiorników wód podziemnych;
- w pasie gruntu o szerokości 50 m bezpośrednio przylegającego do brzegów jezior i cieków;
- na terenach położonych w odległości mniejszej niż 100 m od ujęcia wody, domu mieszkalnego lub zakładu produkcji żywności;
- na gruntach o dużej przepuszczalności (piaski luźne i słabo-gliniaste oraz piaski gliniaste lekkie), jeżeli poziom wód gruntowych znajduje się na głębokości mniejszej niż 1,5 m poniżej powierzchni gruntu;



- na glebach o pH mniejszym niż 5,6;
- na łąkach i pastwiskach;
- na terenach zalewowych, czasowo podtopionych i bagiennych;
- na terenach czasowo zamrzniętych i pokrytych śniegiem;
- na gruntach, na których rosną rośliny sadownicze i warzywa (nie dotyczy drzew owocowych); w ciągu 18 miesięcy poprzedzających zbiory i w czasie zbiorów na gruntach przeznaczonych pod uprawę roślin jagodowych i warzyw, których części jadalne bezpośrednio stykają się z ziemią i są spożywane w stanie surowym;
- podczas wegetacji roślin przeznaczonych do bezpośredniego spożycia przez ludzi.

## Wymogi w zakresie ochrony wód przed zanieczyszczeniami powodowanymi przez azotany pochodzenia rolniczego

- Kiszonki są właściwie zabezpieczone przed wyciekami soków do gruntu.
- Nawozy naturalne w postaci stałej stosowane są pogłównie tylko na użytkach zielonych i wieloletnich uprawach polowych.

## Wymogi w zakresie identyfikacji i rejestracji zwierząt

- Posiadacz zwierząt ma nadany numer identyfikacyjny producenta.
- Nadany jest numer siedziby stada.
- Wpisy w księdze rejestracji dokonywane są bezpośrednio po zaistnieniu zdarzenia objętego obowiązkiem wpisu, nie później niż w terminie 7 dni.
- Korekty wpisów umożliwiają odczyt zmienianego wpisu.
- W przypadku prowadzenia księgi rejestracji w postaci elektronicznej dokonywane są wydruki zgromadzonych danych przynajmniej co 6 miesięcy.

ochrona przed azotanami

identyfikacja i rejestracja zwierząt

- W gospodarstwie prowadzona jest *Ewidencja leczenia zwierząt gospodarskich* zgodnie z obowiązującym wzorem
- *Ewidencja leczenia zwierząt gospodarskich* przechowywana jest przez utrzymującego zwierzęta przez 3 lata od daty ostatniego wpisu
- Zakaz podawania zwierzętom gospodarskim związków o działaniu hormonalnym, tyreostatycznym i  $\beta$ -agonistycznym w innym celu niż leczenie zwierząt
- Przestrzegany jest okres karencji dla podawanych weterynaryjnych środków leczniczych lub innych leków, których podawanie jest dozwolone

- Obowiązek przechowywania danych zawartych w księdze rejestracji przez okres 3 lat od dnia utraty posiadania zwierzęcia.
- W siedzibie stada wszystkie sztuki bydła są oznakowane zgodnie z przepisami.
- W siedzibie stada wszystkie sztuki bydła posiadają paszport.
- Posiadacz zwierząt prowadzi spis owiec/kóz w stadzie co najmniej raz na 12 miesięcy.
- W siedzibie stada wszystkie zakupione świnie są właściwie oznakowane, tzn. posiadają założony na lewej małżowinie usznej kolczyk z numerem identyfikacyjnym zwierzęcia gospodarskiego albo duplikat kolczyka lub wytatuowany numer identyfikacyjny zwierzęcia gospodarskiego.

## Wymogi w zakresie ogólnych zasad dotyczących zdrowia

### Wymogi w zakresie ochrony zdrowia zwierząt i zwalczania chorób zakaźnych zwierząt

- Zakaz skarmiania zwierząt przeżuujących białkiem pochodzenia zwierzęcego i wytopionym tłuszczem przeżuwaczy (z wyjątkiem skarmiania tłuszczu pochodzących od przeżuwaczy, które zostały uznane za zdadne do spożycia przez człowieka).
- W przypadku podejrzenia lub wystąpienia choroby zakaźnej – zgłoszenie tego odpowiednim władzom.
- W przypadku podejrzenia choroby u zwierzęcia – działanie zgodnie z wymogami dotyczącymi chorób zakaźnych – podejrzone zwierzęta nie są przemieszczane.

# Wymogi w zakresie ogólnych zasad i wymagań prawa żywnościowego

## Higiena pasz

- Podmiot działający na rynku pasz dokonuje zgłoszenia prowadzonej działalności w zakresie produkcji, przetwarzania, przechowywania, transportu, dystrybucji pasz do Powiatowego Lekarza Weterynarii.
- W gospodarstwie znajduje się dokumentacja potwierdzająca rodzaj i pochodzenie pasz stosowanych w żywieniu zwierząt.
- W gospodarstwie prowadzona jest dokumentacja dotycząca produkcji pasz.
- Pasze są przechowywane w pomieszczeniach magazynowych, w warunkach zapewniających zachowanie ich jakości oraz w sposób zabezpieczający przed:
  - zakażeniem drobnoustrojami, grzybami i skutkami ich oddziaływania,
  - przedostawaniem się do nich zwierząt i szkodników,
  - wilgocią i innymi czynnikami, które mogą pozbawić je wartości albo wytworzyć produkty, szkodliwe dla zdrowia zwierząt i ludzi oraz środowiska.
- Pasze przechowywane są z dala od substancji chemicznych oraz innych produktów nie nadających się do spożycia przez zwierzęta.
- Urządzenia, sprzęt, środki transportu wykorzystywane podczas produkcji, przetwarzania, sortowania, pakowania, przechowywania i transportowania pasz są utrzymane w czystości, czyszczone przed użyciem oraz, jeśli to konieczne, po oczyszczeniu poddane odpowiedniej dezynfekcji powierzchni.
- Miejsca przechowywania pasz są regularnie czyszczone i dezynfekowane.
- Sposób przechowywania i system dystrybucji pasz w gospodarstwie zapewnia zadawanie właściwych pasz zwierzętom, dla których są one przeznaczone.
- Pasze lecznicze oddzielone są od pasz nie posiadających właściwości leczniczych.
- Załadunek i przewóz pasz odbywa się w sposób gwarantujący zabezpieczenie przed zanieczyszczeniem substancjami i ciałami obcymi oraz uszkodzeniem mechanicznym oraz zabezpieczenie przed działaniem wysokiej i niskiej temperatury, światła i wilgotności oraz innych czynników atmosferycznych.
- Woda przeznaczona do pojenia zwierząt i procesów technologicznych jest należytej jakości, dostosowanej do wymagań zwierząt (aktualne zaświadczenie o jakości wody).



Jabłoń

## Higiena produkcji produktów pochodzenia roślinnego

- W gospodarstwie znajduje się dokumentacja potwierdzająca jakość materiału siewnego i nasadzeniowego wykorzystywanego do produkcji żywności.
- W gospodarstwie jest prowadzona dokumentacja sprzedaży lub kupna.
- Pomieszczenia do przechowywania produktów pochodzenia roślinnego, wykorzystywanych do produkcji żywności są utrzymane w czystości.
- Produkty pochodzenia roślinnego są przechowywane w warunkach zapewniających zachowanie ich jakości oraz w sposób zabezpieczający przed niekorzystnym działaniem czynników atmosferycznych i organizmów szkodliwych.
- Środki chemiczne do czyszczenia i dezynfekcji posiadają odpowiedni atest oraz są stosowane i przechowywane zgodnie z zaleceniami producenta.
- Woda używana do celów technologicznych spełnia wymogi wody zdatnej do picia.

## Higiena produkcji produktów pochodzenia zwierzęcego

- W gospodarstwie prowadzona jest dokumentacja sprzedaży/kupna.
- W gospodarstwie, z którego zwierzęta lub środki spożywcze pochodzenia zwierzęcego są wprowadzane na rynek, znajdują się:
  - wydzielone miejsce do składowania środków dezynfekcyjnych, zabezpieczone przed dostępem osób niepowołanych,
  - wydzielone miejsce do składowania obornika,
  - miejsce zapewniające właściwe warunki do przetrzymywania produktów leczniczych i weterynaryjnych, zabezpieczone przed dostępem osób niepowołanych,
  - odzież i obuwie przeznaczone tylko do obowiązkowego użycia w gospodarstwie,
  - maty dezynfekcyjne w liczbie zapewniającej zabezpieczenie wejść i wjazdów do gospodarstwa w przypadku wystąpienia zagrożenia epizootycznego,
  - środki dezynfekcyjne w ilości niezbędnej do przeprowadzenia doraźnej dezynfekcji.
- Budynek, w którym utrzymywane są zwierzęta są:

- zabezpieczone przed dostępem zwierząt innych niż utrzymywane w gospodarstwie,
- utrzymywane w czystości.
- Przy wejściach do budynków, w których utrzymywane są zwierzęta, znajdują się tablice z napisem „*osobom nieupoważnionym wstęp wzbroniony*”.

### **Wymagania weterynaryjne dla gospodarstw produkujących mleko przeznaczone do obrotu**

- Krowy należą do stada uznanego za wolne od gruźlicy i brucelozy.
- Krowy nie wykazują jakichkolwiek objawów chorób zakaźnych, przenoszonych na człowieka za pośrednictwem mleka.
- Krowy są w dobrym stanie zdrowia, nie są osłabione żadnym widocznym zaburzeniem i nie chorują na żadną infekcję układu rodowego z wydzielinami, zapalenie jelit z biegunką i gorączką lub rozpoznawalne zapalenie wymion.
- Krowy nie mają ran wymion, które mogłyby zakazić mleko.
- Krowy nie są leczone substancjami niebezpiecznymi lub potencjalnie niebezpiecznymi dla ludzkiego zdrowia przenikającymi do mleka chyba, że mleko podlega ustalonej karencji.
- Osoby dojące krowy oraz mające kontakt z mlekiem posiadają aktualne wyniki badań lekarskich.
- Przegląd i atest dojarki (dokumentacja i ostatnie badanie).
- Dokumentacja badań wody (w przypadku gdy woda nie spełnia wymagań mikrobiologicznych posiadanie procedury postępowania z taką wodą oraz stosowanie do mycia i dezynfekcji sprzętu, urządzeń i wymion wody wyłącznie po przegotowaniu).
- W gospodarstwie są zachowane warunki higieniczno-sanitarne podczas pozyskiwania, przechowywania i transportu mleka przeznaczonego do obrotu.

### **Higiena produkcji jaj**

- Jaja do czasu sprzedaży przechowywane są w miejscu suchym i czystym.
- Do czasu sprzedaży jaja chronione są przed obcym zapachem.
- Do czasu sprzedaży jaja chronione są przed bezpośrednim działaniem promieni słonecznych.

- Jaja przechowywane i transportowane są w temperaturze zapewniającej optymalne zachowanie ich wartości higienicznych (najlepiej w stałej).
- Jaja sprzedawane są jak najszybciej od dnia ich zniesienia (tak aby zagwarantować, że zostaną przekazane konsumentowi ostatecznemu przed upływem 21 dnia od ich zniesienia).

## Wymogi w zakresie dobrostanu zwierząt

- W gospodarstwie stosowane są tylko dozwolone technologie chowu i hodowli zwierząt.
- Osoby obsługujące zwierzęta posiadają odpowiednią wiedzę /kwalifikacje.
- Zwierzęta gospodarskie (poza cielętami) są dogłądane minimum 1 raz dziennie.
- W gospodarstwie znajduje się system oświetleniowy pozwalający na dogłądanie zwierząt o każdej porze.
- Zwierzęta gospodarskie otrzymują paszę dostosowaną do ich potrzeb.
- Zwierzęta mają zapewniony dostęp do wystarczającej ilości wody.
- Zwierzęta utrzymywane grupowo mają zapewniony jednoczesny dostęp do pasz.
- Zwierzęta w pomieszczeniach inwentarskich karmione są minimum raz dziennie.
- Sprzęt i urządzenia do karmienia i pojenia wykonane są z materiałów nieszkodliwych dla zdrowia zwierząt i ludzi.
- Sprzęt i urządzenia do karmienia i pojenia jest czyszczony i dezynfekowany regularnie.
- Sprzęt i urządzenia do karmienia i pojenia jest w dobrym stanie technicznym i sanitarnym.
- Sprzęt i urządzenia do karmienia i pojenia są skonstruowane i rozmieszczone tak, że zapobiegają zanieczyszczeniu znajdującej się w nich paszy lub wody.
- Budynek i pomieszczenia inwentarskie są utrzymywane w czystości.
- Budynek i pomieszczenia inwentarskie są zbudowane z materiałów nieszkodliwych dla zdrowia zwierząt i ludzi.

- Budynki i pomieszczenia inwentarskie są zbudowane tak, że nie ma żadnych elementów wystających, ostrych itp. powodujących zranienie lub cierpienie zwierząt.
- Podłogi, na których przebywają zwierzęta są gładkie, nie śliskie, stabilne i równe.
- Miejsce, w którym odpoczywają/leżą zwierzęta jest wygodne, suche i czyste.
- Zwierzęta utrzymywane grupowo mają możliwość jednoczesnego odpoczynku/leżenia.
- Zwierzęta przebywające w pomieszczeniach mają zapewnione oświetlenie naturalne lub sztuczne.
- W pomieszczeniach inwentarskich stosowany jest system wentylacji grawitacyjnej.
- W pomieszczeniach inwentarskich stosowany jest system wentylacji mechanicznej.
- W gospodarstwie zapewniony jest system wentylacji awaryjnej.
- W gospodarstwie zapewniony jest system alarmowy/ostrzegawczy w razie awarii wentylacji mechanicznej;
- System alarmowy/ostrzegawczy jest regularnie sprawdzany.
- W pomieszczeniu inwentarskim poziom stężenia CO<sub>2</sub>, NH<sub>3</sub> i H<sub>2</sub>S nie jest szkodliwy dla zdrowia zwierząt.
- W pomieszczeniu inwentarskim czyni się starania by zminimalizować obecność kurzu.
- Zabiegi lekarsko-weterynaryjne wykonywane są wyłącznie przez osoby uprawnione.
- Na zwierzętach nie wykonuje się zbiegów powodujących ich długotrwałe zranienie i cierpienie.
- W gospodarstwie istnieje możliwość „izolowania” zwierząt chorych, słabszych.
- Zwierzęta gospodarskie mają zapewnioną swobodę ruchów.
- Zwierzęta gospodarskie utrzymywane w systemie otwartym, mają zapewnione schronienie przed drapieżnikami, złymi warunkami atmosferycznymi oraz dostęp do wody.

## Dodatkowe wymogi ochrony cieląt

- Cielęta utrzymywane w pomieszczeniu inwentarskim dogłądane są minimum 2 razy dziennie.
- Cielęta w pomieszczeniach inwentarskich karmione są minimum 2 razy dziennie.
- Cielęta odsadzone utrzymywane w systemie otwartym dogłądane są minimum 1 razy dziennie.
- Nowonarodzone cielęta otrzymują siarę najpóźniej w ciągu 6 godzin po urodzeniu.

- Dieta cieląt zabezpiecza ich potrzeby w zakresie ilości włókna i żelaza.
- Miejsce do leżenia dla cieląt do 2 tygodnia życia ma wyściółkę.
- Cielęta utrzymywane grupowo mają zapewnione minimalne powierzchnie zgodnie z wymogami.
- Na ciele cieląt nie ma oznak długotrwałego ich wiązania oraz przestrzega się zakazu zakładania kagańców.

## Dodatkowe wymogi ochrony świń

- Miejsce do leżenia dla prosiąt ma wyściółkę.
- Świnie mają zapewnione oświetlenie na poziomie minimum 40 lx przez 8 godzin dziennie.
- W pomieszczeniach dla świń ciągły hałas nie przekracza 85 dB.
- W gospodarstwie loszki hodowlane i lochy pomiędzy 4 tygodniem po pokryciu, a 1 tygodniem przed wyproszeniem utrzymywane są grupowo.
- Minimalne powierzchnie dla poszczególnych grup świń utrzymywanych grupowo są zapewnione.
- W gospodarstwie loszki hodowlane i lochy pomiędzy 4 tygodniem po pokryciu, a 1 tygodniem przed wyproszeniem utrzymywane są pojedynczo ponieważ w gospodarstwie: jest mniej niż 10 sztuk loch i loszek.
- W gospodarstwie jest okres przejściowy do 31.12.2012.
- Knury zarodowe mają zapewnioną, co najmniej minimalną (6 lub 10 m<sup>2</sup>/szt.) powierzchnię kojca.
- Kojec knura jest usytuowany w sposób pozwalający mu na widzenie, słyszenie i wachanie innych świń.
- W gospodarstwie w celu zapobieżenia agresji świń utrzymywanych grupowo zapewnia się m.in.:
  - materiały manipulacyjne,
  - grupy zwierząt wyrównane pod względem wieku i wagi,
  - jednoczesny dostęp do paszy,
  - pasze objętościowe zapewniające poczucie sytości,
  - eliminację z grupy zwierząt wyjątkowo agresywnych.
- Lochy i loszki prośne oraz samice z prosiętami mają zapewnione:
  - odrobaczenie,



- oczyszczone z pasożytów kojce,
  - wyczyszczone i ewentualnie zdezynfekowane kojce,
  - materiały do budowy gniazda najpóźniej na 1 tydzień przed wyproszeniem,
  - na czas proszenia – odpowiednią ilość miejsca.
- Prosięta nie są odsadzane przed upływem 28 dni, jeśli nie zagraża to zdrowiu i życiu maciory albo prosiąt, a prosięta odsadzone w wieku przynajmniej 21 dni są przeniesione do wyspecjalizowanego, oczyszczonego i zdezynfekowanego pomieszczenia.
  - Prosięta przebywające w kojcu z maciorą są zabezpieczone przed przygnieciem przez maciorę.
  - W gospodarstwie świnie nigdy nie są wiązane i pętane.
  - Świnie utrzymywane w pomieszczeniach nie mają zadrutowanych/zakolczykowanych nosów.

Jeżeli zostanie stwierdzone uchybienie w przestrzeganiu przez rolnika podstawowych wymagań, płatność rolnośrodowiskowa podlega zmniejszeniu o 1% albo nie przysługuje rolnikowi zgodnie z przepisami art. 66 ust. 1 akapit pierwszy i ust. 2 – 5 oraz art. 67 rozporządzenia Komisji (WE) nr 796/2004 z dnia 21 kwietnia 2004 r.

## II. Minimalne wymagania dotyczące stosowania nawozów

- Niestosowanie nawozów niedopuszczonych do obrotu.
- Niestosowanie w roku więcej niż 170 kg azotu (N) na 1 ha UR w nawozach naturalnych.
- Stosowanie nawozów naturalnych i organicznych w postaci stałej oraz płynnej wyłącznie w okresie od dnia 1 marca do dnia 30 listopada, z wyjątkiem nawozów stosowanych na uprawy pod osłonami (szklarnie, inspekty, namioty foliowe).
- Przykrycie lub wymieszanie z glebą nawozów naturalnych nie później niż następnego dnia po ich zastosowaniu.



Pole po żniwach

## Zakaz stosowania nawozów:

- Na glebach zalanych wodą, przykrytych śniegiem lub zamarzniętych do głębokości 30 cm oraz podczas opadów deszczu.
- Nawozów naturalnych, w postaci płynnej oraz azotowych na glebach bez okrywy roślinnej, położonych na stokach o nachyleniu większym niż 10%.
- Naturalnych w postaci płynnej podczas wegetacji roślin przeznaczonych do bezpośredniego spożycia przez ludzi.
- Na pastwiskach nawozów organicznych, organiczno mineralnych wytworzonych z produktów ubocznych pochodzenia zwierzęcego innych niż obornik lub zawierających te produkty.
- Niestosowanie nawozów naturalnych w odległości mniejszej niż 20 m od strefy ochronnej źródeł wody, ujęć wody, brzegu zbiorników oraz cieków wodnych, kąpielisk zlokalizowanych na wodach powierzchniowych.

## Przechowywanie nawozów:

- Od 1 stycznia 2011 roku gnojówka i gnojowica powinna być przechowywana w szczelnych zbiornikach o pojemności umożliwiającej gromadzenie co najmniej 4-miesięcznej produkcji tego nawozu. Zbiorniki powinny być zbiornikami zamkniętymi o określonych warunkach technicznych.
- Przechowywanie przez podmioty: prowadzące chów i hodowle drobiu powyżej 40 000 stanowisk, chów i hodowle świń powyżej 2000 stanowisk, chów macior powyżej 750 stanowisk, nawozów naturalnych innych niż gnojówka i gnojowica na nieprzepuszczalnych płytach, zabezpieczonych w taki sposób, aby wycieki nie przedostawały się do gruntu, natomiast przechowywanie nawozów płynnych w szczelnych, zamkniętych zbiornikach od dnia 31 grudnia 2010 r.

### III. Minimalne wymagania dotyczące stosowania środków ochrony roślin

- Stosowanie wyłącznie środków ochrony roślin dopuszczonych do obrotu, zgodnie z etykietą-instrukcją stosowania, ściśle z podanymi w niej zaleceniami oraz w taki sposób, aby nie dopuścić do zagrożenia zdrowia człowieka, zwierząt lub środowiska.
- Prowadzenie ewidencji zabiegów ochrony roślin i przechowywanie jej co najmniej przez okres 2 lat od dnia wykonania zabiegu ochrony roślin.
- Wykonywanie zabiegów przy użyciu środków ochrony roślin w produkcji rolnej wyłącznie przez osoby, które ukończyły szkolenie w zakresie stosowania środków ochrony roślin i posiadają aktualne zaświadczenie o ukończeniu tego szkolenia.
- Stosowanie środków ochrony roślin wyłącznie sprzętem sprawnym technicznie, który użyty zgodnie z przeznaczeniem zapewnia skuteczne zwalczanie organizmów szkodliwych i nie spowoduje zagrożenia zdrowia człowieka, zwierząt lub środowiska.
- Stosowanie środków ochrony roślin na terenie otwartym przy użyciu opryskiwaczy wyłącznie wtedy, gdy prędkość wiatru nie przekracza 3 m/s, a miejsce stosowania środka ochrony roślin jest oddalone co najmniej o 5 m od krawędzi jezdni dróg publicznych, z wyłączeniem dróg publicznych zaliczanych do kategorii dróg gminnych oraz powiatowych i co najmniej o 20 m od pasiek, plantacji roślin zielarskich, rezerwatów przyrody, parków narodowych, stanowisk roślin objętych ochroną gatunkową, wód powierzchniowych oraz od granicy wewnętrznego terenu ochrony strefy pośredniej ujęć wody.
- Zakaz stosowania środków ochrony roślin bez zachowania okresu prewencji.
- Wykonywanie zabiegów środkami ochrony roślin z uwzględnieniem stosowania w pierwszej kolejności metod biologicznych, agrotechnicznych, hodowlanych lub integrowanej ochrony roślin.

## Podstawa prawna

- Rozporządzenie Rady (WE) 1698/2005 w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich.
- Rozporządzenie Komisji (WE) 1974/2006 z dnia 15 grudnia 2006 r. ustanawiające szczegółowe zasady stosowania Rozporządzenia Rady (WE) nr 1698/2005 w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich.
- Ustawa z dnia 7 marca 2007 roku o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich ze środków europejskiego funduszu rolnego na rzecz rozwoju obszarów wiejskich (art. 24, art. 29 ust. 2, art. 35, ust. 3).
- Rozporządzenia wykonawcze – Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 26 lutego 2009 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania „Program rolnośrodowiskowy” objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007 – 2013 oraz Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi w sprawie zakresu, warunków, sposobu i trybu prowadzenia szkoleń dla podmiotów, których dotyczą działania objęte programem oraz doradztwa odnośnie do sporządzania dokumentacji niezbędnej do uzyskania pomocy.

## IV. **Inne** odpowiednie wymogi obowiązkowe

Utrzymanie czystości i porządku na obszarze gospodarstwa rolnego, w szczególności przez wyposażenie nieruchomości w urządzenia służące do zbierania odpadów komunalnych oraz utrzymywania tych urządzeń w odpowiednim stanie sanitarnym i porządkowym.

### **Zakaz:**

- użytkowania, niszczenia, umyślnego uszkodzenia, zanieczyszczenia i dokonywania zmian obiektów przyrodniczych, obszarów zasobów, tworów i składników przyrody w parkach narodowych oraz rezerwach przyrody;
- umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną przyrody, udostępnianiem parku albo rezerwatu przyrody, edukacją ekologiczną, z wyjątkiem znaków drogowych i innych znaków związanych z ochroną bezpieczeństwa i porządku powszechnego w parkach narodowych oraz rezerwach przyrody;
- wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu w parkach narodowych oraz rezerwach przyrody;
- wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu, z wyjątkiem prac związanych z zabezpieczeniem przeciwsztormowym, przeciwpowodziowym lub przeciwosuwiskowym lub budową, odbudową, utrzymywaniem, remontem lub naprawą urządzeń wodnych w parkach krajobrazowych;
- budowania nowych obiektów budowlanych w pasie szerokości 100 m od linii brzegów rzek, jezior i innych zbiorników wodnych, z wyjątkiem obiektów służących turystyce wodnej, gospodarce wodnej lub rybackiej (jeżeli został wprowadzony na terenie danego parku krajobrazowego).

## Ekologiczna metoda produkcji rolniczej

Obowiązujące od 1 stycznia 2009 roku Rozporządzenie Rady Unii Europejskiej nr 834/2007 z dnia 28 czerwca 2007 roku w sprawie produkcji ekologicznej i znakowania produktów ekologicznych, uchylające rozporządzenie (EWG) nr 2092/91 definiuje rolnictwo ekologiczne w następujący sposób.

Produkcja ekologiczna jest ogólnym systemem zarządzania gospodarstwem i produkcji żywności, łączącym najkorzystniejsze dla środowiska praktyki takie jak:

- wysoki stopień różnorodności biologicznej,
- ochronę zasobów naturalnych,
- stosowanie wysokich standardów dotyczących dobrostanu zwierząt,
- metodę produkcji odpowiadającą wymaganiom niektórych konsumentów preferujących wyroby wytwarzane przy użyciu substancji naturalnych i naturalnych procesów.

Rozporządzenie też mocno artykułuje podwójną społeczną funkcję jaka pełni ekologiczna metoda produkcji.

1. dostarcza towarów na specyficzny rynek kształtowany przez popyt na produkty ekologiczne
2. jest działaniem w interesie publicznym, ponieważ przyczynia się do ochrony środowiska, dobrostanu zwierząt i rozwoju obszarów wiejskich.

## Jak założyć gospodarstwo ekologiczne?

Rolnik, który zamierza przestawić gospodarstwo na ekologiczne metody produkcji, powinien najpierw zapoznać się z obowiązującymi zasadami. Temu ma służyć między innymi ten poradnik. Warto też skorzystać z pomocy doradcy rolnośrodowiskowego, doświadczonego rolnika ekologicznego czy publikacji dostępnych w Ośrod-

## Obowiązujące akty prawne:

- Rozporządzenie Rady Unii Europejskiej nr 834/2007 z dnia 28 czerwca 2007 roku w sprawie produkcji ekologicznej i znakowania produktów ekologicznych, uchylające rozporządzenie (EWG) nr 2092/91. Obowiązuje od 01.01.2009 roku
- Rozporządzenie Komisji ( Wspólnoty Europejskiej) nr 889/2008 z dnia 5 września 2008 ustanawiające szczegółowe zasady wdrażania rozporządzenia Rady (WE) nr 834/2007.
- Ustawa o rolnictwie ekologicznym z dnia 20 kwietnia 2004 roku. (Dz.U. Nr 93 poz. 898 z późniejszymi zmianami). Obecnie w przygotowaniu jest nowa ustawa dotycząca rolnictwa ekologicznego. Nie wnosi ona jednak zasadniczych zmian.

kach Doradztwa Rolniczego lub informacji na stronie internetowej Krajowego Centrum Rolnictwa Ekologicznego [www.odr.net.pl/rolnictwo\\_ekologiczne](http://www.odr.net.pl/rolnictwo_ekologiczne).

## Zgłoszenie do systemu

Jeśli kryteria ekologicznego sposobu gospodarowania zdobyły akceptację twoją i rodziny, można rozpocząć procedurę przystąpienia do systemu. W tym celu należy wysłać na odpowiednim formularzu „Zgłoszenie działalności w rolnictwie ekologicznym” w dwóch egzemplarzach. Jeden do wybranej Jednostki Certyfikującej, drugi do Wojewódzkiego Inspektora Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych właściwego dla miejsca zamieszkania rolnika (w gospodarstwie należy zostawić kopię dokumentu). Od chwili zgłoszenia gospodarstwo zostanie objęte przez jednostkę certyfikującą planem kontroli, co oznacza rozpoczęcie okresu przestawiania.

Przestawianie gospodarstwa trwa minimum 2 lata, a w przypadku roślin sadowniczych – rok dłużej. Okres ten jest potrzebny do wykonania przejść siewnych, w celu wprowadzenia płodozmianu ekologicznego na gruntach ornych, zmiany rodzaju nawożenia i ochrony roślin, optymalizacji warunków bytu i żywienia zwierząt, poprawy bioróżnorodności. W tym okresie rolnik musi już ściśle przestrzegać zasad produkcji obowiązujących w rolnictwie ekologicznym, określanych w przepisach prawnych.

## Uzyskanie wsparcia

Jeżeli rolnik jest zainteresowany uzyskaniem rekompensaty za wysoki nakład pracy i wysiłek włożony w ochronę środowiska, już z chwilą rozpoczęcia przestawiania gospodarstwa na metody ekologiczne może przystąpić do realizacji programu rolnośrodowiskowego i uzyskać z tego tytułu wsparcie. Procedura uczestnictwa w programie opisana jest na początku tego rozdziału Poradnika. Rolnik produkujący żywność może uzyskać również dotację do kosztów kontroli z działania „Uczestnictwo rolników w systemach jakości żywności” w ramach PROW 2007-2013. Zarówno koszt kontroli jak i wysokość dotacji do kosztów kontroli zależy od wielkości gospodarstwa i warunkowane jest pozytywną oceną metod gospodarowania. Dotacja przysługuje rolnikowi od drugiego roku przestawiania.

## Kontrola w gospodarstwie

Kontrola zgodności produkcji gospodarstwa rolnego z ekologicznymi metodami produkcji odbywa się raz w roku, po uprzednim pisemnym zawiadomieniu. Inspektor jednostki certyfikującej sprawdza wszystkie obiekty gospodarstwa: pola, budynki inwentarskie, magazyny, maszyny itp. oraz całą dokumentację dotyczącą produkcji: dowody zakupu i sprzedaży środków do produkcji, zapisy agrotechniczne, etykiety, materiały reklamowe itp. Na podstawie protokołu z kontroli jednostka certyfikująca ocenia czy gospodarstwo spełnia kryteria rolnictwa ekologicznego. Oprócz kontroli zapowiedzianych, jednostka certyfikująca może przeprowadzać kontrole niezapowiedziane, szczególnie w przypadkach, gdy zachodzi podejrzenie odstępstwa od zasad obowiązujących w produkcji metodami ekologicznymi. Gospodarstwo może też być skontrolowane przez Wojewódzki Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno Spożywczych lub przez ARIMR, o ile jest beneficjentem programu rolno-środowiskowego.

## Co może być w gospodarstwie produktem ekologicznym?

Za produkty ekologiczne uznawane są nieprzetworzone produkty roślinne, zwierzęta i nieprzetworzone produkty zwierzęce a także przetworzone produkty roślinne i zwierzęce, przetworzone produkty rolnictwa ekologicznego nie zawierające syntetycznych aromatów, barwników, konserwantów i polepszaczy. Takie produkty mogą być oferowane konsumentowi w ramach **sprzedaży bezpośredniej** bądź **dostaw bezpośrednich** oraz w zakresie **działalności marginalnej, lokalnej i ograniczonej**. Dotyczyć to może zarówno środków spożywczych pochodzenia zwierzęcego (mięso i wyroby mięsne, ryby, mleko i przetwory mleczne, miód, jaja), jak i produktów roślinnych (zboża, owoce, warzywa, zioła, grzyby uprawne), oczywiście po spełnieniu wymagań dla produkcji ekologicznej, jak również wymagań higienicznych.



Jabłoń zimą

## Kiedy można uzyskać certyfikat na produkty?

Gospodarstwa rolne przez pierwsze 2 lata (sadownicze – 3 lata) otrzymują zaświadczenie o konwersji (przezwianiu) produkcji na rolnictwo ekologiczne, ale nie mogą jeszcze sprzedawać produktów rolnych jako ekologiczne; certyfikat otrzymują dopiero po upływie przepisowego okresu konwersji, udokumentowanej protokołami z kontroli. Certyfikat jest wystawiany dla określonego producenta (wprowadzającego towar do obrotu), ze wskazaniem określonych produktów (w treści certyfikatu lub w jego załączniku), na dokładnie podany okres. W rolnictwie ekologicznym, gdzie pełnozakresowa kontrola musi mieć miejsce nie rzadziej niż raz w roku, przyjmuje się jako okres ważności certyfikatu 12-18 miesięcy. Certyfikat, jako dokument uwiarygodniający producenta i jego produkty, stanowi przepustkę na rynek rolnictwa ekologicznego; jest okazywany każdemu zainteresowanemu zakupem eko-produktów.

## Jak powinien być oznakowany produkt ekologiczny?

Na opakowaniach produktów przeznaczonych do sprzedaży poza terenem gospodarstwa rolnego umieszcza się imię i nazwisko lub nazwę producenta oraz nazwę / numer identyfikacyjny jednostki kontrolującej gospodarstwo / producenta, nadającej certyfikat zgodności produkcji z wymogami rolnictwa ekologicznego. Dodatkowo można wykorzystać napis „Rolnictwo ekologiczne – system kontroli WE”; zamieścić logo jednostki certyfikującej lub stowarzyszenia. W chwili obecnej podmioty zajmujące się żywnością ekologiczną mogą umieszczać również logo UE na swoich produktach. Począwszy od 1 lipca 2010 roku będzie to obowiązkowe. Korzyść takiego rozwiązania polega na tym, że konsumenci w każdym Państwie Członkowskim będą w stanie z łatwością rozpoznawać produkty ekologiczne, niezależnie od miejsca ich pochodzenia.



Produkty z oficjalnym ekologicznym certyfikatem są nie tylko zdrowe i smaczne, ale podkreślają także ekologiczny charakter naszego gospodarstwa agroturystycznego



# Uprawa roślin w gospodarstwie ekologicznym

Punktem wyjścia do uprawy roślin w gospodarstwie ekologicznym jest gleba. Nie jest ona tworem martwym, a najbogatszym pod względem składu gatunkowego systemem przyrodniczym. Zasadlają ją różne mikroorganizmy, które przekształcają substancję organiczną na pokarm dostępny roślinom. O produktywności gleb decydują nie nawozy, nie środki chemiczne, nie najlepsze traktory i maszyny, nie agrotechnika, decyduje równowaga biologiczna. Żywa część gleby pobiera i oddaje składniki pokarmowe w formie przyswajalnej dla roślin. Podstawowym źródłem pokarmu dla organizmów glebowych są korzenie roślin wydzielające związki organiczne, resztki poźniwne, nawozy zielone i nawozy organiczne.

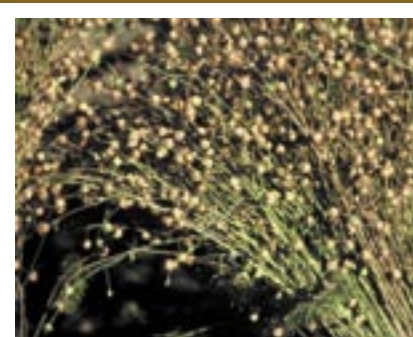
Do szybkiego rozwoju mikroorganizmów potrzebne są odpowiednie stosunki powietrzno-wodne. W warunkach tlenowych wszystkie procesy przebiegają dziesięciokrotnie szybciej. Dlatego też tak ważne jest spulchnianie gleby (napowietrzanie) za pomocą graba (kultywatora o sztywnych łapach), ograniczenie liczby przejazdów (agregatowanie narzędzi) oraz maksymalne skracanie czasu, w którym gleba pozostaje bez okrywy roślinnej.

Następnym bardzo ważnym elementem jest poprawny odczyn gleby. Kiedy gleba jest kwaśna przestają pracować bakterie asymilujące azot, a ponadto rośliny pobierają szkodliwy w tych warunkach glin i mangan. Zaradzić temu można nawożąc gleby wapnem węglanowym. Na glebach lekkich optymalny odczyn to 5,5-6,0 pH, na średnich 6,0-6,5 pH a na ciężkich 6,5-7,0 pH. Planując wapnowanie powinniśmy wiedzieć, że stosując 5 ton wapna na 1 ha odczyn gleby wzrośnie o 0,6 pH. Gospodarując zgodnie z zasadami rolnictwa ekologicznego pH w glebie będzie stabilne i raczej nie będzie potrzeby wapnowania w kolejnych latach.

Zapewnienie długotrwałego powodzenia w produkcji ekologicznej to ściśle połączenie wszystkich czynników kształtujących żyzność gleby.

## Płodozmian

W warunkach naturalnych, obok siebie rośnie wiele gatunków roślin. W rolnictwie różnorodność tę próbuje się zastąpić płodozmianem, czyli uprawą w kolejnych latach różnych gatunków roślin, które tworzą zespół wykorzystujący glebę w zróżnicowany sposób. Właściwie zaplanowany i konsekwentnie realizowany płodozmian stano-



Uprawa Inu

wi klucz do zachowania i podnoszenia żyzności i biologicznej aktywności gleby. Gwarantuje też uzyskiwanie w gospodarstwie ekologicznym zadowalających plonów w perspektywie wielu lat. Prawidłowy płodozmian łączy w sobie czynniki przyrodnicze, agrotechniczne i ekonomiczne.

## Jakie warunki musi spełnić dobry płodozmian?

### **Płodozmian wg zasad rolnictwa ekologicznego musi spełniać następujące warunki:**

- zapewniać możliwie duże biologiczne wiązanie azotu, dzięki wysyceniu zmianowania roślinami motylkowatymi drobno- i grubonasiennymi uprawianymi w siewie czystym i w mieszankach, w plonie głównym i w międzyplonach;
- umożliwiać wzrost żyzności i biologicznej aktywności gleby poprzez zapewnienie dopływu do gleby dużych ilości resztek poźniwnych bogatych w azot oraz możliwie ciągłe utrzymywanie powierzchni gleby pod okrywami roślinnymi, dzięki uprawie wieloletnich mieszanek roślin motylkowych z trawami oraz międzyplonów;
- ograniczać rozprzestrzenianie się chorób, szkodników i chwastów poprzez przemienną uprawę roślin należących do różnych grup biologicznych – minimum 4 letnia rotacja
- umożliwiać pełne wykorzystanie składników pokarmowych z gleby poprzez następstwo roślin o różnym zapotrzebowaniu na te składniki i różnej zdolności ich pobierania,
- ograniczać wymywanie składników pokarmowych, a głównie azotanów do wód gruntowych oraz chronić glebę przed erozją poprzez możliwie ciągłe utrzymanie gleby pod okrywami roślinnymi;
- zapewniać pokrycie zapotrzebowania posiadanych zwierząt na pasze w okresie żywienia letniego oraz zimowego;

### **Z ekonomicznego punktu widzenia bardzo ważne są też inne kryteria:**

- znaczący udział towarowej produkcji roślinnej, gdyż za te produkty rolnik łatwiej może uzyskać wyższe ceny. Dotyczy to przede wszystkim ziemniaków, warzyw, gryki i innych roślin przeznaczonych na kasze oraz zbóż konsumpcyjnych, przetwarzanych w małych lokalnych przetwórnich na pieczywo lub makarony;



Pokost

- szeroki asortyment produkowanych ziemiopłodów (np. podstawowe gatunki warzyw), aby konsument mógł dokonać zakupów w jednym miejscu. Jest to ważne przy sprzedaży prowadzonej bezpośrednio w gospodarstwie lub dostawie produktów do małych, lokalnych sklepów;

## Wpływ roślin na żyzność gleby

Rośliny mają określoną pozycję w strukturotwórczym lub degradującym wpływie na żyzność gleby:

- rośliny o właściwościach strukturotwórczych: motylkowate w czystym siewie i mieszankach z trawami;
- rośliny o obojętnym wpływie: żyto, gryka, rzepak, rzepik, gorczyca;
- rośliny o ujemnym wpływie na zawartość próchnicy: owies, jęczmień ozimy i jary, pszenica;
- rośliny degradujące glebę: rośliny okopowe i kukurydza.

W rolnictwie ekologicznym praktycznie nie można gospodarować bez uprawy roślin motylkowatych drobnosiennych, wysiewanych głównie w mieszankach z trawami oraz roślin strączkowych. Udział tej grupy roślin w strukturze zasiewów powinien wynosić przynajmniej 20-25% w plonie głównym i 15-30% w międzyplonach. Ich zadania w płodozmianach rolnictwa ekologicznego to:

- wiązanie azotu atmosferycznego przez bakterie współżyjące i udostępnianie go roślinom następczym;
- zwiększanie zawartości substancji organicznej w glebie dzięki dużej masie systemu korzeniowego;
- poprawa fizycznych właściwości gleby w następstwie rozluźniającego działania mocnego palowego systemu korzeniowego i dobrego jej ocienienia przez rośliny wieloletnie;
- zwiększenie biologicznej aktywności gleby poprzez duże ilości wydzielin korzeniowych oraz resztek pożywnych bogatych w azot, które stymulują rozwój flory i fauny glebowej.

Spośród szerokiego zestawu roślin motylkowatych wieloletnich (lucerna, koniczyna czerwona i biała, komonica, esparceta) oraz strączkowych (bobik, groch, peluszka, łąbiny – biały, wąskolistny lub żółty, wyka jara i ozima oraz seradela) zawsze możliwe jest dobranie odpowiednich gatunków dla każdego siedliska.



Motylkowate to fabryka nawozów.  
Koniczyna wsiana w zboża



Niezachwaszczony łąbiny jest bardzo dobrym przedplonem

# Nawożenie

Zasadniczym powodem zubażania gleby w składniki pokarmowe jest ich wywożenie z gospodarstwa wraz ze sprzedawanymi płodami rolnymi. Najwięcej gleba traci kiedy zbywane są produkty roślinne. Straty składników pokarmowych, głównie azotu powodowane są wymywaniem go z warstwy uprawnej gleby. Aby utrzymać żyzność gleby, a co więcej, ją poprawić, należy dostarczyć jej pożywienia, czyli nawozów.

## Zasady stosowania obornika:

- wywozić tylko we właściwej porze roku (wczesna wiosna lub po żniwach);
- dawki przedsięwzięte natychmiast przykrywać glebą (stosować niezbyt długo przed siewem, aby zapobiec stratom na skutek wymywania);
- zastosowany pogłównie roztrzasać cienką warstwą (nie dopuszczać do ulatniania się składników pokarmowych; nawożenie pogłowne stosować tylko na tych polach, gdzie rosną dobrze rozwinięte rośliny);
- przykrywać płytko, na głębokość umożliwiającą rozkład przy dostępie powietrza;
- równomiernie ładować roztrzasać (co zapewnia równomierne roztrzaskanie obornika).

## Jakie nawozy można stosować w gospodarstwie ekologicznym?

Podstawowymi nawozami w gospodarstwie ekologicznym są komposty, obornik, gnojówka i nawozy zielone. W zasadzie powinny być one wytworzone we własnym gospodarstwie ale dozwolony też jest ich zakup. Nawozy organiczne można kupić od innego rolnika ekologicznego bądź, za pozwoleniem jednostki certyfikującej w ograniczonej ilości z gospodarstw konwencjonalnych. Dokupione nawozy konwencjonalne należy przekompostować. O ile z przeprowadzonego bilansu, opartego na analizie gleby okaże się, że dalej brakuje w niej składników pokarmowych, dopuszcza się stosowanie uzupełniająco niektórych handlowych nawozów organicznych i mineralnych.

## Obornik

Obornik jest najczęściej stosowanym nawozem. Wartość jego zależy od gatunku zwierząt, systemu żywienia, rodzaju ściółki a także od sposobu jego przechowywania. Przechowywanie wiąże się zawsze ze stratami węgla (C) i azotu (N). Stratom obornika można zapobiec poprzez składowanie go w niskich, długich przyzmacz i ograniczanie dopływu tlenu przez ubicie przyzmy oraz utrzymywanie jej w stanie wysokiej wilgotności.

W celu zmniejszenia strat azotu w postaci amoniaku, dobre efekty daje stosowanie substancji pomocniczych, wiążących azot. Najczęściej używane są w tym celu różne drobno zmielone mączki skalne, które wzbogacają dodatkowo obornik w mikroelementy. Najlepsze wyniki daje stosowanie mączki już w oborze, na ściółkę.

Lepsze efekty daje stosowanie obornika częściej ale w mniejszych dawkach.

## Kompost

Najwłaściwszą formą nawożenia gleb jest stosowanie kompostu. Pozwala on najskuteczniej przywrócić i utrzymać równowagę biologiczną gleby. Zawiera substancje organiczne, enzymy i witaminy. Jest jedynym nawozem, który możemy stosować w dowolnym terminie bez obawy przedawkowania. Podstawowym materiałem do kompostowania jest obornik, do którego można dodać wszelkie resztki roślinne z ogrodu i z gospodarstwa: chwasty bez nasion, przegniłe siano, wykoszone niedojady, łęty ziemniaczane, nieużytkowe części warzyw, liście, wykaszane trawy, odpadki kuchenne czy stare trociny.

Niedozwolone jest natomiast stosowanie osadów ściekowych, odpadów komunalnych, nieprzebadanych odpadów przemysłu spożywczego i nawozów zwierzęcych z ferm przemysłowych.

Aby przygotować dobry kompost i usprawnić pracę, trzeba wybrać dobre miejsce, najlepiej w pobliżu budynków inwentarskich, w bezpiecznej odległości od studni, rowów, potoków i zbiorników wodnych. Ponieważ do rozkładu materii mikroorganizmy potrzebują wilgoci, kompostownik powinien znajdować się w miejscu ocienionym i osłoniętym od wiatrów, najlepiej żywopłotem z leszczyny, bzu czarnego, olchy lub lipy. Złe sąsiedztwo stanowią drzewa iglaste, a także orzech włoski, którego wydzieliny korzeniowe wpływają hamująco na niektóre procesy humifikacji. Z braku trwałego żywopłotu można posiać od strony południowej pas słoneczników, kukurydzy bądź fasoli tyczkowej, czy obok przyzmy zasadzić dynię. Kompost można przygotować w przyzmach, w wykonanych w miejscu kompostowania kompostownikach lub specjalnych urządzeniach zwanych termokompostownikami. Surowce należy gromadzić blisko miejsca kompostowania. Najkorzystniejszą porą do zakładania przyzmy jest początek jesieni. Podstawa przyzmy kompostowej powinna być utwardzona kilkucentymetrową warstwą gliny, zapobiegającą wypłukiwaniu składników pokarmowych do podłoża. Gлина (jeśli jest osłonięta np. starą słomą) zatrzymuje ponadto mikroorganizmy biorące udział w przemianach kompostowych i zaszczenia nimi później następną przyzmy.

W przekroju przyzma kompostowa powinna mieć kształt trapezu o wymiarach: szerokość podstawy – 2,0-3,0 m, wysokość – 1,2-1,5 m, długość dowolna. W czasie suszy trzeba kompost polewać wodą. Odpowiednią ilość powietrza zapewnimy, jeśli materiał kompostowy ułożymy luźno, bez ubijania. Długość okresu dojrzewania kompostu zależy od rodzaju materiałów i pory roku i wynosi od 3 do 12 miesięcy. Dojrzały kompost ma ciemnobrunatną barwę i jednolitą strukturę (nie wyróżnia się w nim części roślin), przyjemny zapach świeżo odkrytej ziemi i jest lekko wilgotny.



Dyniowate dobrze zacierają kompost

Kompostu nie przyorujemy, a mieszamy z glebą za pomocą brony lub kultywatora, lub pozostawiamy na jej powierzchni. W zależności od zasobności gleby i uprawianych roślin, stosujemy od 3 do 10 t/ha, w uprawach warzywnych do 30 t/ha.

## Gnojówka

Ulatnianie się amoniaku ze zbiornika na gnojówkę można zmniejszyć przez pokrycie powierzchni gnojówki warstwą materiału organicznego zawierającego dużą ilość węgla (np. sieczkę lub mączkę słomianą). Warstwę tę można wzbogacić mączką skalną lub wapnem glonowym. Gnojówka zawiera dużą ilość łatwo rozpuszczalnego azotu i potasu, dlatego należy ją stosować (rozcieńczoną) w niewielkich dawkach (10-20 m<sup>3</sup>/ha), tylko na polach porośniętych roślinami.

## Gnojowica

Gnojowica zyskała w ostatnich latach złą sławę, stała się synonimem masowego chowu zwierząt, przenawożenia i zanieczyszczenia wód gruntowych. Z tego względu nie można akceptować stosowania w gospodarstwach ekologicznych nieprzerobionej gnojowicy, nawet jeśli obsada zwierząt nie przekracza 1,5 SD na 1 ha.

## Zielone nawozy

Zazwyczaj są to rośliny o szybkim wzroście, które wytwarzają dużą masę vegetatywną. Do najczęściej wysiewanych roślin na zielony nawóz, należą: żyto ozime, seradela, koniczyna, facelia, gorczyca, gryka, łubin, rzepik, rzepak, rzodkiew oleista itp. Rośliny te rozdrabnia się i przyoruje w celu wzbogacenia gleby w azot i związki organiczne. Należy pamiętać, że o ich funkcji nawozowej decyduje głównie zdolność wiązania azotu. Z tego względu rośliny lub ich mieszanki, uprawiane na zielony nawóz, powinny zawierać dużo motylkowatych drobnosiennych, strączkowych w siewie czystym lub mieszankach np. ze zbożami. Wiążą one azot atmosferyczny i udostępniają go sukcesywnie roślinom następczym, wpływają korzystnie na właściwości fizyczne gleby, zwłaszcza na jej sprawność, pobudzają aktywność organizmów glebowych, zwiększają zawartość próchnicy.



Pokost

## Nawozy uzupełniające

Nawozy uzupełniające lub środki poprawiające właściwości gleby można stosować tylko te, które znajdują się na liście JUNG zatwierdzonej corocznie przez Ministra Rolnictwa.

Należą do nich:

- mielone skały takie jak bazalt, bentonit, gips, kizeryt, dolomit, wapno magnezowo-węglanowe, kreda nawozowa (pojezierna, łąkowa, margiel), boraks;
- nawozy potasowe: siarczan potasu, patentkali, kainit, karnelit;
- nawozy fosforowe: mączka fosforytowa;
- popiół drzewny;
- nawozy organiczne: mączka z kości, krwi, rogów, pierza, mączka rybna, odpadki rzeźne;
- płynne i stałe odpady z własnego gospodarstwa; makuchy, kora drzewna i trociny;
- muł i osady naturalnych zbiorników wodnych;
- torf w ilości do 20% w podłożach do produkcji rozsad.

## Ochrona roślin bez chemii

Ograniczenie zachwaszczenia i ochrona przed szkodnikami to przede wszystkim profilaktyka i zabiegi bezpośrednie. Do działań profilaktycznych należą między innymi: plodozmian, dobór odpowiednich gatunków i odmian, ochrona naturalnych wrogów szkodników poprzez zapewnienie im dogodnych warunków (żywopełoty, tereny gniazdowania), właściwe sąsiedztwo roślin, zagęszczenie łanu roślin, termin siewu, uprawa roślin odchwaszczających oraz stosowanie dobrze przygotowanego, najlepiej kwalifikowanego materiału siewnego. Zabiegi bezpośrednie to odchwaszczanie mechaniczne wykonane przy użyciu bron, obsypników, pielików, a w ogrodzie także narzędzi ręcznych, także stosowanie naturalnych preparatów, których działanie polega na odstraszaniu i na uodparnianiu roślin na infekcje czynników chorobotwórczych. Preparaty można kupić, ale w większości możemy je przygotować we własnym gospodarstwie.



Bez chemicznych środków ochrony roślin też można uzyskać wspaniałe owoce!

## Stosowanie preparatu

Opryskiwanie lub podlewanie preparatem należy powtarzać kilkakrotnie w okresie zagrożenia lub wystąpienia patogenów roślin najlepiej po południu (preparaty ze skrzypu stosujemy w słoneczną pogodę!).

Do zmniejszenia napięcia powierzchniowego cieczy przy stosowaniu gnojówek i naparów stosuje się szare mydło – 150g do 300g na 10 l wody.

Do zwalczania mszycy, przędziorków – 40 g mydła + 1/8 l nafty wymieszanej z gorącą wodą, a później 25 l wody zimnej.

Przeciwno gąsienicom zjadającym liście – 100-300 g mydła szarego + 1/2 denaturatu + 1 łyżka kredy + 1 łyżka soli + 10 l wody.

## Roślinne preparaty w ochronie i nawożeniu roślin

Do oprysku i podlewania sporządza się gnojówki, wyciągi, wywary i napary. Środki te nie są szkodliwe dla fauny pożytecznej i dla człowieka, ponieważ pod wpływem światła słonecznego i na powietrzu szybko tracą swoje właściwości toksyczne.

Przyrządzamy je z zieleń świeżego lub suszonego w określonej proporcji. Ziele należy rozdrobnić, a powstały preparat dodatkowo przecedzić przez podwójną warstwę gazy lub płótno lniane wyciskając dokładnie płyn znajdujący się w napęczniałym surowcu. Naczynie do przygotowania preparatu może być drewniane, kamionkowe lub plastikowe, nie wolno jednak używać naczyń metalowych.

### Przygotowanie gnojówki roślinnej

1 kilogram świeżego zieleń zalewamy 10 litrami zimnej wody, najlepiej deszczowej. Fermentacja zieleń powinna odbywać się w warunkach tlenowych, z tego względu gnojówkę musimy przynajmniej raz dziennie dokładnie wymieszać. Naczynia nie wolno przykrywać, gdyż fermentacja musi przebiegać w warunkach z dostępem tlenu. Podczas fermentacji wydzielać się będzie nieprzyjemny zapach, który można złagodzić dodając 200-400 g mączki skalnej bazaltowej albo dolomitowej. Cały proces fermentacji trwa w zależności od pogody około 2 do 4 tygodni (w wyższej temperaturze przebiega szybciej), a jego zakończenie można rozpoznać po klarowności preparatu, który przestaje się pieniać.

### Przygotowanie wyciągu roślinnego (nastój)

Świeże lub suszone zieleń zalewa się zimną wodą i zostawia na około 12-24 godzin, aż do wytworzenia lekkiej pianki. Przecedzony wyciąg najlepiej użyć tego samego dnia gdyż po tym czasie następuje jego fermentacja; starszy niż jeden dzień wyciąg można pozostawić do całkowitego przefermentowania.

### Przygotowanie wywaru (odwar)

Świeże lub suszone zieleń zalewa się zimną wodą na okres 12-24 godzin, a po tym czasie gotuje się je na słabym ogniu przez około 30 minut i pozostawia pod przykryciem do wystygnięcia. Zamknięty w słoiku wywar zachowuje właściwości przez jakieś 3-4 miesiące, natomiast bez zamknięcia około tygodnia.



## Przygotowanie naparu

Świeże lub suszone rośliny zalewamy wrzącą wodą i pozostawiamy pod przykryciem jakieś 20-30 minut, aż wystygną. Napar, podobnie jak wyciąg, musimy wykorzystać jeszcze tego samego dnia.

## Pokrzywa to nie chwast

Do zwalczania chorób i szkodników, ale też do zasilania roślin, najczęściej stosowana jest powszechnie występująca pokrzywa. Inne ważne rośliny to: skrzyp polny, mniszek, żywokost, wrotycz, cebula i czosnek.

Preparat/rozcieńczenie	Działanie	Stosowanie
Gnojówka nierozcieńczona	przyspiesza rozkład materii organicznej	polewać wielokrotnie kompost
Gnojówka 1:10-20	wzmaga wzrost roślin	polewać glebę i opryskiwać rośliny w okresie wegetacji
Gnojówka 1:10-20	zapobiega chorobom grzybowym i szkodnikom	polewać glebę wczesną wiosną po mrozach
Gnojówka 1:20	chlorozy, mszyce, przędziorki	opryskiwać rośliny przed ruszeniem pąków
Gnojówka fermentująca 1:50 (4-5 dniowa)	mszyce, tarcznieki, miseczniki, przędziorki	opryskiwać zwłaszcza drzewa owocowe trzykrotnie w ciągu 10 dni przed tworzeniem się pąków i kwiatów
Wyciąg roślinny nierozcieńczony (1 kg świeżych lub 200 g suchych roślin na 10l wody)	mszyce, przędziorki	opryskiwać rośliny zapobiegawczo i w czasie pojawu szkodników
Wywar roślinny 1:5 (proporcje jak dla wyciągu)	chowacze łądogowe, chowacz szczypiorak	opryskiwać rośliny wczesną wiosną
Napar roślinny 1:3 (proporcje jak dla wyciągu)	przy zmieszaniu w 1/3 z bylicą piolunem lub wrotyczem chroni przed pachówką strąkóweczką	opryskiwać rośliny co dwa tygodnie przez trzy dni podczas pojawienia się owadów

## Tabela 4

Pokrzywa zwyczajna;  
Zbiór: wiosna (od maja) – lato; zielone części bez korzeni przed kwitnieniem; zamiast świeżego ziela można użyć 100-200 g ziela suszonego

## Ogródek ziołowy



Ogródek ziołowy w przydomowym ogródku

Zioła można uprawiać tradycyjnie na grządkach, lub chcąc wykorzystać ich walory ozdobne i zapachowe tworzyć z nich różne kompozycje w kąciku wypoczynkowym. Rosnące w mieszkaniu odświeżają powietrze, a będąc pod ręką zachęcają do ich częstego użycia. Uprawiane w domu, mają dłuższy okres wegetacji i są chronione przed zmienną pogodą. Wymagają dużo światła i wilgoci, nie lubią suszy i skoków temperatury.

Większość gatunków ziół lepiej rośnie i efektywniej wygląda w grupach. Razem można posadzić: szczypiorek, pietruszkę naciową, estragon i koper, lub: trybulę, szczypiorek pietruszkę, cząber, bazylię i tymianek.

Dobrze też razem rośnie melisa obsadzona miętą, szalwią, szczypiorkiem, pietruszką, majerankiem, cząbrem, tymiankiem, bazylią i estragonem.

Zioła doskonale pasują do różnych pomieszczeń. Pachnąca szalwia odświeży powietrze w salonie, lawenda słodko pachnie w sypialni, a mięta pasuje do łazienki. Na klatce schodowej można zawiesić koszyczki z pokładającą się szalwią i płożącą kocimiętką, a do kuchni najbardziej pasują zioła przyprawowe. Można je dobrać wg własnych upodobań i stworzyć w swoim domu niepowtarzalną atmosferę oraz przygotować ucztę dla podniebienia. Zioła poprawiają smak i zapach potraw, wzbogacają ich wartość odżywczą, zwiększają przyswajalność pokarmów przez organizm. Niektóre przyprawy (np.: kolendra, gorczyca, tymianek, cząber) przedłużają trwałość produktów żywnościowych. Zioła mogą być też używane jako dodatki do potraw w stanie świeżym lub suszonym. Zwyczajowo w kuchni polskiej stosowanych jest zaledwie kilka gatunków: majeranek, koper, kminek i lubczyk (magii). Gdyby poszerzyć ten asortyment, nie zdarzałyby się nam przykre dolegliwości ze strony układu pokarmowego wywołane np. zbyt tłustymi lub obfitymi posiłkami. Właściwości lecznicze ziół znane są od wieków. Roślin tych używa się w postaci nalewek, soków, naparów, odwarów i macerat jako domowych środków do leczenia przeziębień, skaleczeń czy chronicznych schorzeń.

Na temat ziół jest bardzo dużo publikacji. Przed przystąpieniem do ich uprawy w dużym, czy zupełnie małym zakresie warto zapoznać z ich walorami, wymogami oraz zasadami zbioru. Warto też zobaczyć jak rosną, wabią swoim zapachem i urokiem. Uprawa ziół to pożytek i czysta przyjemność. Cóż jeszcze może dać tyle radości oczom, nozdrzom, kubkom smakowym i duszy?

# Ekologiczny ogród warzywny

Każdy świadomy konsument wie, że warzywa i owoce spełniają w żywieniu bardzo ważną rolę i że te z nich, które wyrosły bez użycia chemii są najsmaczniejsze i najzdrowsze. Powinny być więc uprawiane w każdym gospodarstwie na potrzeby rodziny, mogą stać się też istotnym produktem ekologicznego gospodarstwa towarowego. Według norm żywieniowych spożycie warzyw w ciągu roku powinno wynosić 180 kg na osobę. Tę ilość warzyw można wyprodukować na powierzchni 60-70 m<sup>2</sup>.

## Lokalizacja i zagospodarowanie ogrodu warzywnego

Warzywnik powinien być usytuowany nie bliżej niż 150-200 m od dróg szybkiego ruchu. Odległość ta chroni warzywa od skażenia metalami ciężkimi, tlenkami węgla, azotu, substancjami smolistymi. Dobrze jest jeśli ogród warzywny otacza pas zieleni – krzewy ozdobne lub żywoplot. Nadaje się do tego dereń, leszczyna, trzmielina, kalina, jarzębina, róża. Można też wykorzystać w tym celu wysokie odmiany jarmużu, lawendy, bobu, kukurydzy czy słonecznika. Pasy zieleni chronią nie tylko przed zanieczyszczeniami, ale również przed wiatrem i hałasem stwarzając odpowiedni mikroklimat w ogrodzie. W krzewach bytują ptaki, które są niezwykle pożyteczne w biologicznej walce ze szkodnikami.

Z praktycznego punktu widzenia ważne jest, aby warzywnik był blisko zabudowań w miejscu dostatecznie nasłonecznionym. Takie usytuowanie ogrodu pozwoli domownikom na wykorzystanie każdej wolnej chwili do jego pielęgnacji, a bliskie źródło wody ułatwi podlewanie nasadzeń w warunkach suszy. W warzywniku powinno być wydzielone miejsce na kompost oraz miejsce na okno inspektowe i rozsadnik. Skrajny zagon warto przeznaczyć na warzywa wieloletnie: szczaw, szczypiorek, cebulę siedmiolatkę i zioła, np.: lubczyk, miętę, tymianek, szałwię, hyzop. Na pozostałej powierzchni powinno uprawiać się wszystkie gatunki warzyw ze względu na to, że różnią się one zawartością składników odżywczych i mają zaspokoić różne upodobania smakowe domowników. Zwykle największą powierzchnię przeznaczają się na kapustę, pomidory, ogórki, cebulę, marchew i buraki, mniejszą obsiewa się lub obsadza takimi warzywami jak pory, selery, kalafioły czy brokuły.

## Zasady układania płodozmianu

Następstwo roślin wg zapotrzebowania roślin na składniki pokarmowe:

I rok – rok stosowania kompostu z obornika: warzywa kapustne (z wyjątkiem kalarepy), ogórki, chrzan, seler, por, pomidory

II rok – pierwszy rok po nawożeniu: kalarepa, sałata, szczypiorek, endywia, pasternak

III rok – drugi rok po nawożeniu: warzywa strączkowe (fasola, groch), marchew, pietruszka, roszonek, rzodkiewka, cebula, czosnek

## Zalecenia uprawowe

Uprawa ekologicznego ogrodu niewiele się różni od uprawianego konwencjonalnie, należy jednak zwrócić baczniejszą uwagę na dobór odmian, terminowe i staranne wykonywanie zabiegów agrotechnicznych (ostrąskiba na zimę, zatrzymanie wody i niszczenie chwastów przed siewem czy sadzeniem, pielenie i spulchnianie gleby) oraz na właściwy płodozmian. Zbyt częste następstwo tych samych lub podobnych gatunków warzyw na danym stanowisku sprzyja nasileniu występowania chorób i szkodników (np. kiły kapusty, szarej pleśni, nicieni, muchówek). Płodozmian składający się z niewielu roślin sprzyja występowaniu chorób płodozmianowych. Zmianowania praktycznie nie wymaga pomidor i papryka natomiast odstępy czasu, jakie należy zachować uprawiając inne rośliny na tym samym polu wynoszą:

- 4 lata – kapustne, pietruszka, cykoria, burak ćwikłowy, groch
- 3 lata – fasola, ogórek, sałata, czosnek, seler, marchew
- 2 lata – cebula, por

Należy pamiętać, że wraz z plonem z gleby zabieramy składniki pokarmowe, a więc musimy też je dostarczyć. Najlepszym pożywieniem dla warzyw jest kompost z rozłożonego obornika, nawozów zielonych i zmielonych skał.

Przy planowaniu ogrodu warzywnego należy zwrócić również uwagę, by poszczególne warzywa rosły w korzystnym dla siebie sąsiedztwie. Wzajemne oddziaływanie na siebie poszczególnych roślin pokazuje tabela 5.

Z ekonomicznego punktu widzenia płodozmian należałoby ułożyć tak, żeby przez możliwie najdłuższy czas można było pozyskiwać świeże warzywa „prosto z pola”.

Uprawiana roślina	Korzystne sąsiedztwo dla uprawianej rośliny	Niekorzystne sąsiedztwo dla uprawianej rośliny
buraki	gorczyca, ziemniaki, czosnek	cebula, kapusta, truskawki, seler, pomidory, rzodkiewka
cebula	por, marchew, pomidory, buraki, truskawki, pietruszka, brokuły, rumianek	groch, fasola
fasola	buraki, ogórecznik lekarski, kapusta, marchew, kalafior, ogórek, kukurydza aksamitka, kabaczek, truskawka, pomidor	szczypiorek, koper włoski, czosnek, por
kalafior	fasola, buraki, seler naciowy, rumianek, koper, hyzop lekarski, mięta, cebula, szalwia, rzodkiewka, kapustne	pomidory, marchew
kalarepa	buraki, cebula	fasola, ogórek, papryka, pomidor
kapusta	fasola, buraki, rumianek, koper, hyzop lekarski, mięta, nasturcja, cebula, ziemniak, szalwia, rozmaryn	truskawka, pomidor, tymianek
marchew	fasola, szczypiorek, por, cebula, groszek, sałata, szalwia, skorzonera, pomidor	koper, rozmaryn, rzodkiewka
ogórek	fasola, brokuł, marchew, seler naciowy, kapusta pekińska, sałata, groch zielony, rzodkiewka,	zioła, pomidor, ziemniaki, truskawki
pomidor	szparagi, bazylia, fasola, kapusta, cebula, pietruszka, groch zielony, szalwia	marchew, kalafior, szczypiorek, koper włoski, ziemniak
por	marchew, seler naciowy i korzeniowy	bób, brokuł
rzodkiewka	ogórki, warzywa korzeniowe, motylkowate, sałata, nasturcja, szpinak, buraki, cebula, pietruszka, truskawki, drzewa owocowe	pomidory, kapustne, hyzop
sałata	burak, kapusta, marchew, koniczyna, groch zielony, rzodkiewka, truskawka, ogórki, czosnek, mięta, koper	pasternak, pietruszka
szczypiorek	koper, marchew, drzewa owocowe, róże	fasola, groch, kapustne, buraki
seler korzeniowy	fasola, kapusta, por, cebula, pomidory, ogórki, buraki, fasola, groch	ziemniaki czosnek, fasola, groch

## Tabela 5

Partnerstwo niektórych roślin warzywnych z innymi gatunkami

## Chów zwierząt w gospodarstwie ekologicznym

Produkcja zwierzęca jest integralną częścią gospodarstwa ekologicznego bowiem usprawnia zamknięcie obiegu materii organicznej w ramach gospodarstwa. Podtrzymany jest w ten sposób układ wzajemnych zależności: **gleba – roślina, roślina – zwierzę i zwierzę – gleba**. Samowystarczalność paszowo-nawozową w gospodarstwie zabezpiecza obsada zwierząt od 0,5 do 1,5 SD/ha (sztuka duża – jednostka odpowiadająca krowie o masie 500 kg). Przy takiej obsadzie roczna produkcja nawozu naturalnego nie przekroczy 40 ton obornika lub 45 m<sup>3</sup> gnojowicy na 1 ha co z kolei równoważy 170kg azotu całkowitego na hektar użytków rolnych. O ile w gospodarstwie produkuje się więcej azotu niż dopuszczalna norma (Dyrektywa 91/676/EWG zwana Dyrektywą azotanową), czyli 170 kg/ha, wówczas rolnik zobowiązany jest przekazać nadwyżkę innym producentom. Sytuacja taka praktycznie występuje rzadko z uwagi na uzyskiwane plony uprawianych roślin i ograniczenia w możliwości zakupu pasz.

### Jakie warunki utrzymania zwierząt muszą być spełnione?

Stosowane rozwiązania technologiczne powinny zapewnić zwierzętom odpowiedni komfort bytowania, a więc tzw. dobrostan, umożliwiający harmonijny rozwój bez stresu, bólu i uszkodzeń ciała, w zgodzie z otaczającym środowiskiem naturalnym. W gospodarstwach ekologicznych nie można utrzymywać zwierząt w pomieszczeniach stale zamkniętych, należy zapewnić im swobodę ruchu w budynkach i na wybiegach, a latem stały dostęp do pastwiska. Zwierzęta też muszą mieć gdzie skryć się przed skrajnymi temperaturami, wiatrem i nasłonecznieniem. W budynkach inwentarskich ma być wystarczający dostęp powietrza i światła dziennego oraz dostosowane do potrzeb każdego gatunku i grupy miejsce do wypoczynku wyposażone w odpowiednie urządzenia, np. dla drobiu należy zapewnić wybiegi, grzędy, gniazda kaczkom dostęp do zbiornika wodnego, z kolei świniom – wybieg z miejscem do rycia. Wymogiem jest też zapewnienie zwierzętom naturalnej ściółki (wyklucza się stosowanie beźściółkowego systemu utrzymania) oraz stały dostęp do świeżej wody pitnej i pasz.

Gatunek i kategoria	Minimalna waga żywca kg	Dostępna dla zwierząt pow. podłóg m <sup>2</sup> / szt.	Powierzchnia wybiegu z wyłączeniem pastwisk m <sup>2</sup> /szt.
Bydło i konie (hodowlane i opasowe)	do 100	1,5	1,1
	do 200	2,5	1,9
	do 350	4,0	3
	ponad 350	5 przy min. 1 m <sup>2</sup> na 100 kg wagi	3,7 przy min. 1 m <sup>2</sup> na 100 kg wagi
Krowy mleczne		6	4,5
Byki hodowlane		10	30
Owce i kozy		1,5 owca, koza	2,5
		0,35 jagnię, kozłą	2,5 przy 0,5 na jagnię /kozłą
Maciory z prosiętami do 40 dni		7,5	2,5
Tuczniaki	do 50	0,8	0,6
	do 85	1,1	0,8
	do 110	1,3	1
Prosięta	powyżej 40 dnia życia, do 30 kg	0,6	0,4
Świnie hodowlane		2,5 samica / 6,0 samiec	1,9 /8,0

## Tabela 6

Minimalna powierzchnia podłóg i wybiegów dla różnych gatunków zwierząt gospodarskich

## Pochodzenie zwierząt

Ekologiczny chów zwierząt powinien opierać się przede wszystkim na wykorzystaniu w pierwszej kolejności ras i linii krajowych. Dobór odpowiedniego genotypu ma pierwszorzędne znaczenie dla efektywności chowu. Gwarantuje lepsze dostosowanie zwierząt do miejscowych warunków środowiskowych. Na utrzymanie samic ras rodzimych: bydła, owiec, koni i trzody chlewnej można uzyskać wsparcie w ramach programów rolno środowiskowych.

## Tabela 7

Minimalna powierzchnia podłóg i wybiegów dla drobiu

Dostępna dla drobiu powierzchnia podłóg m <sup>2</sup> / szt.				Powierzchnia wybiegu. dostępna w rotacji na 1 szt.
	Liczba ptaków na 1 m <sup>2</sup>	Długość grzęd w cm na 1 szt.	Gniazdo	
Kury nioski	6	18	8 kur niosek na 1 gniazdo lub w przypadku wspólnego gniazda 120 cm/szt.	4, pod warunkiem, iż nie jest przekroczona granica 170 kg N/ha
Drób do tuczu w stałych budynkach dla drobiu	10 przy max. 21 kg żywca na m <sup>2</sup>	20 – wyłącznie dla perliczek		4 brojlery i perliczki, 4,5 kaczki, 10 indyki, 15 gęsi.  (Dla wszystkich wymienionych wyżej gatunków nie może być przekroczona granica 170 kg/ha)
Drób do tuczu (w ruchomych budynkach dla drobiu)	16 przy max. 21 kg żywca na 1 m <sup>2</sup>			2,5, pod warunkiem, iż nie jest przekroczona granica 170 kg N/ha

WYBIEG: ogrodzony teren dla zwierząt na zewnątrz, przylegający bezpośrednio do budynku inwentarskiego, którego powierzchnia powinna być utwardzona, odpowiednio wyprofilowana i skanalizowana.

## Jak prawidłowo żywić zwierzęta?

Prawidłowe karmienie wpływa na szybszy wzrost zwierząt, a także na obniżenie kosztów związanych z prowadzeniem gospodarstwa. Podstawą żywienia są pasze ekologiczne wytworzone we własnym gospodarstwie (pasje można też dokupić z innego gospodarstwa ekologicznego, a w szczególnych przypadkach, za zgodą jednostki certyfikującej, również z gospodarstwa konwencjonalnego). O zapewnieniu pasz zawsze trzeba pomyśleć przed zaplanowaniem płodozmianu na następny rok. Uzupełnieniem pasz własnych są mieszanki mineralne, mączki rybne, tran i drożdże.



Żywienie przeżuwaczy oparte jest na maksymalnym wykorzystaniu pastwisk, stosownie do ich dostępności w różnych porach roku, oraz na sianie i sianokiszonkach. Pasze objętościowe powinny stanowić co najmniej 60% suchej masy w dziennych dawkach. Dobrą paszą i jednocześnie poplonem są mieszanki zbóż z motylkowatymi. Stosując takie rozwiązanie zapewnia się zwierzętom paszę dobrej jakości oraz wzrost żyzności gleby.

W żywieniu trzody chlewnej i drobiu wymaga się, aby w dziennych dawkach były dodawane pasze treściwe, zielonki lub susze albo kiszonki. W mniejszych gospodarstwach stosuje się żywienie oparte głównie na mieszankach zbożowo-strączkowych. Przy większej produkcji można korzystać z gotowych, zbilansowanych ekologicznych pasz. Sprzedajemy ekologiczne produkty roślinne i kupujemy ekologiczne pasze.

Podstawą żywienia młodych ssaków musi być naturalne mleko, najlepiej mleko matki.

**Niedozwolone jest w żywieniu** zwierząt stosowanie antybiotyków, substancji leczniczych, promotorów wzrostu lub wszelkich innych substancji przeznaczonych do stymulacji wzrostu lub produkcji. Nie dopuszcza się również użycia pasz ani dodatków paszowych w których zastosowano organizmy genetycznie modyfikowane.

## Jak zapobiegać chorobom i jak je leczyć?

Hodowlę należy prowadzić w taki sposób, aby zredukować możliwość występowania problemów zdrowotnych. Priorytetową rolę odgrywa umiejętny i przemyślany dobór ras i gatunków. Zapewnienie regularnego ruchu i dostępu do pastwiska, przestrzeganie odpowiednich praktyk hodowlanych i zapewnienie właściwego dobrostanu prowadzi do wzmocnienia naturalnej obrony immunologicznej zwierząt oraz pozwala unikać problemów zdrowotnych. Duży wpływ na zdrowotność ma również żywienie dobrej jakości paszami.

Błędy żywieniowe często prowadzą do różnych chorób. Najczęściej są to kwasica, ketoza i tężyczka pastwiskowa. W celu ich zminimalizowania należy: unikać gwałtownych zmian dawki pokarmowej, pasze treściwe podawać częściej ale w mniejszych ilościach, karmić dobrymi paszami bez oznak zepsucia, nie zadawać pasz drobno zmieszanych (używać do skarmiania zboże gniecione), na bieżąco usuwać niedojedzone resztki, wiosną stopniowo wprowadzać zielonki do karmy. Komponując pasze nie należy zapomnieć o ziołach, nawet niewielki ich dodatek podnosi zdrowotność i witalność zwierząt jak również strawność i smakowitość paszy.

W leczeniu preferuje się leki roślinne, produkty homeopatyczne lub pochodzenia mineralnego przed antybiotykami i syntetycznymi alopacyjnymi produktami leczniczymi. Jeżeli okaże się, że zastosowanie powyższych

Wszystkie ssaki muszą być **karmione naturalnym mlekiem** minimum:

3 miesiące w przypadku bydła i koni,

45 dni w przypadku owiec i kóz,

40 dni w przypadku świń.



Żywienie przeżuwaczy oparte jest na maksymalnym wykorzystaniu pastwisk

środków jest nieskuteczne, lub istnieje małe prawdopodobieństwo ich skuteczności, a zwierzę musi być leczone, aby uchronić je przed cierpieniem i stresem, można zastosować leki konwencjonalne pod nadzorem lekarza weterynarii.

## Ewidencja i identyfikacja produkcji zwierzęcej

Zwierzęta i produkty zwierzęce muszą być identyfikowane na wszystkich etapach wytwarzania, konfekcjonowania, transportu i zbytu. Powinny być trwale oznakowane metodami przyjętymi dla poszczególnych gatunków, indywidualnie w przypadku dużych ssaków oraz indywidualnie lub zbiorowo w przypadku drobiu i małych ssaków.

Ewidencja zwierząt powinna być prowadzona w formie rejestru. Powinna zawierać pełny opis zarządzania stadem, a więc zapisy dotyczące: zwierząt sprowadzonych i opuszczających stado według gatunków, pochodzenie i data przybycia/ubycia, okres przestawiania, znak identyfikacyjny i rejestr weterynaryjny. Rejestr powinien zawierać też rodzaj stosowanych pasz, okresy wypasu na otwartej przestrzeni, zapobiegania chorobom, leczenia i opieki weterynaryjnej (daty leczenia, diagnozy, rodzaju leku, metody leczenia i zaleceń lekarza w zakresie opieki weterynaryjnej z podaniem przyczyn i okresów karencji obowiązujących, zanim produkty zostaną wprowadzone do obrotu). Rejestr powinien być dostępny w gospodarstwie dla upoważnionych władz i organów kontroli.

## Pszczelarstwo

Podstawowym kryterium doboru ras powinna być żywotność pszczół i ich odporność na choroby. Do gospodarstw ekologicznych polecane są europejskie rasy *Apis mellifera*.

Tworząc pasiekę gospodarstwa ekologiczne powinny nabywać **rodziny pszczele z pasiek ekologicznych**. W drodze odstępstwa, przy odnowie pasiek dopuszcza się 10% królowych i rojów ze źródeł konwencjonalnych, pod warunkiem, że zostaną umieszczone w ulach zawierających plastry lub węzy z pasiek ekologicznych – nie ma wówczas zastosowania okres przestawiania.

## Lokalizacja pasiek

Pasieka powinna być zlokalizowana na obszarze o wystarczającej ilości źródeł naturalnego nektaru, spadzi i pyłku. Konieczny jest również dostęp do wody.

W promieniu 3 km od pasieki źródłami nektaru powinny być głównie rośliny dzikie lub uprawiane w myśl zasad rolnictwa ekologicznego, ewentualnie również metodami ekstensywnymi.

Pasieka powinna znajdować się w wystarczającej odległości od emitatorów skażeń (np. obszary przemysłowe, spalarnie śmieci, miasta, autostrady).

## Miejsce rolnika w systemie prawnym

Aby mieć ekologiczne produkty i otrzymać wsparcie rolnik musi współpracować z różnymi jednostkami:

- Jednostka certyfikująca – rolnik wybiera dowolną jednostkę uprawnioną przez Ministra Rolnictwa. Obecnie na terenie Polski akredytację ma 12 jednostek. Jednostkę można zmienić na określonych zasadach.
- Doradca rolnośrodowiskowy – sporządza „plan działalności rolno środowiskowej” i świadczy doradztwo.
- Powiatowe Biuro ARiMR – tam składane są wnioski o płatności rolnośrodowiskowe i dotacje w ramach wsparcia działania „Uczestnictwo rolników w systemach jakości żywności”. ARiMR może też kontrolować gospodarstwo.
- Wojewódzki Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolnospożywczych – tam wysyłane jest zgłoszenie o działalności w rolnictwie ekologicznym. Inspektorzy WIJHARS mogą również kontrolować gospodarstwo.
- Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa – ustala listę nawozów i środków użyźniających glebę dopuszczonych do stosowania w rolnictwie ekologicznym.
- Instytut Ochrony Roślin – ustala środki ochrony roślin dopuszczone do stosowania w rolnictwie ekologicznym.

## Źródła informacji:

von Henitz K., Merckens G. – **Ogród biodynamiczny**, PWRiL, Warszawa 1992,

**Rolnictwo ekologiczne od teorii do praktyki**, praca zbiorowa pod redakcją U. Sołtysiak, Stowarzyszenie EKOLAND, Warszawa 1993

**Rolnictwo ekologiczne od producenta do konsumenta**, praca zbiorowa pod redakcją U. Sołtysiak, Stowarzyszenie EKOLAND, Warszawa 1995

Siebeneicher G.E. – **Podręcznik rolnictwa ekologicznego**, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997

**Marketing produktów ekologicznych w północno-wschodniej Polsce**, praca zbiorowa pod redakcją D. Metery i A. Bednarka, Fundacja IUCN Poland, Warszawa 1999.

# Przydatne adresy

Nazwa jednostki i jej siedziba	Kontakt
Podlaski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Szepletowie 18-210 Szepletowo	tel. 086 275 89 00 fax 086 275 89 20 www.odr.pl, mail: wpodr@zetobi.com.pl
Wojewódzki Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych ul. Młynowa 21, 15-404 Białystok	tel. 085 742 19 02, 744 38 43 fax 085 742 17 84,
Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi Departament Programowania i Analiz Wydział Rolnictwa Ekologicznego ul. Wspólna 30, 00-930 Warszawa	tel. 022 623 18 44, 623 10 52 www.minrol.gov.pl
Główny Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych Wydział Ekologii Rolniczej ul. Wspólna 30, 00-930 Warszawa	tel. 022 621 82 50, 623 20 36 wew. 452 lub 453 www.ijhar-s.gov.pl
Główny Inspektorat Ochrony Roślin i Nasiennictwa ul. Wspólna 30, 00-930 Warszawa	tel. 022 623 23 02 fax 022 623 23
Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa ul. Czartoryskich 8, 24-100 Puławy	tel. 081 886 34 21 www.iung.pulawy.pl
Instytut Ochrony Roślin ul. Miczurina 20, 63-318 Poznań	tel. 061 864 90 00 www.piorin.gov.pl.
Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Radomiu ul. Chorzowska 16/18, 26-600 Radom	tel. 048 365 69 00 fax. 048 365 49 70 www.radom@cdr.gov.pl
Inne przydatne adresy	www.odr.net.pl/rolnictwo_ekologiczne www.eko.radom.com.pl www.sklepekologiczny.pl www.rolnictwoekologiczne.org.pl

# Wymagania prawne ochrony przyrody na terenach wiejskich

**prawo**

## Ustawa o ochronie przyrody

z dnia 16 kwietnia 2004 r.

jest oficjalnym aktem prawnym obowiązującym każdego na terenie Polski. Określa ona cele, zasady i formy ochrony przyrody żywej i nieożywionej oraz krajobrazu. Warto zapoznać się z tą ustawą, gdyż reguluje ona najistotniejsze kwestie dotyczące ochrony przyrody w naszym kraju. Poniżej przytoczono jej fragmenty, jednak w sposób nieco uproszczony, by informacja była łatwiej przyswajalna. Poniższy tekst nie może być traktowany jako dosłowne brzmienie aktu prawnego.

Ochrona przyrody, wg ustawy, polega na zachowaniu, zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu zasobów, tworów i składników przyrody:

1. dziko występujących roślin, zwierząt i grzybów;
2. roślin, zwierząt i grzybów objętych ochroną gatunkową;
3. zwierząt prowadzących wędrowny tryb życia;
4. siedlisk przyrodniczych;
5. siedlisk zagrożonych wyginięciem, rzadkich i chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów;
6. tworów przyrody żywej i nieożywionej oraz kopalnych szczątków roślin i zwierząt;
7. krajobrazu;
8. zieleni w miastach i wsiach;
9. zadrzewień.

**Tekst ujednolicony**

**Ustawy o ochronie przyrody**

znajduje się na portalu Zielone Wrota ([www.zielonewrota.pl](http://www.zielonewrota.pl)) w dziale „przyroda”



Park narodowy stanowi najwyższą formę ochrony prawnej w Polsce

## Cele ochrony przyrody

1. utrzymanie procesów ekologicznych i stabilności ekosystemów;
2. zachowanie różnorodności biologicznej;
3. zachowanie dziedzictwa geologicznego i paleontologicznego;
4. zapewnienie ciągłości istnienia gatunków roślin, zwierząt i grzybów, wraz z ich siedliskami, przez ich utrzymywanie lub przywracanie do właściwego stanu ochrony;
5. ochrona walorów krajobrazowych, zieleni w miastach i wsiach oraz zadrzewień;
6. utrzymywanie lub przywracanie do właściwego stanu ochrony siedlisk przyrodniczych, a także pozostałych zasobów, tworów i składników przyrody;
7. kształtowanie właściwych postaw człowieka wobec przyrody przez edukację, informowanie i promocję w dziedzinie ochrony przyrody.

Obowiązkiem wszystkich instytucji i osób indywidualnych jest dbałość o przyrodę będącą dziedzictwem i bogactwem narodowym.

## Park narodowy

obejmuje obszar wyróżniający się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, społecznymi, kulturowymi i edukacyjnymi, o powierzchni nie mniejszej niż 1 000 ha, na którym ochronie podlega cała przyroda oraz walory krajobrazowe. Park narodowy tworzy się w celu zachowania różnorodności biologicznej, zasobów, tworów i składników przyrody nieożywionej i walorów krajobrazowych, przywrócenia właściwego stanu zasobów i składników przyrody oraz odtworzenia zniekształconych siedlisk przyrodniczych, siedlisk roślin, siedlisk zwierząt lub siedlisk grzybów.

Obszar parku narodowego jest udostępniany w celach naukowych, edukacyjnych, kulturowych, turystycznych, rekreacyjnych i sportowych w sposób, który nie wpłynie negatywnie na przyrodę w parku narodowym.

Za wstęp do parku narodowego i jego udostępnianie mogą być pobierane opłaty.

Ochroną mienia oraz zwalczaniem przestępstw i wykroczeń w zakresie ochrony przyrody zajmują się funkcjonariusze Straży Parku.

## Rezerwat przyrody

obejmuje obszary zachowane w stanie naturalnym lub mało zmienionym, ekosystemy, ostoje i siedliska przyrodnicze, siedliska roślin, siedliska zwierząt i siedliska grzybów oraz twory i składniki przyrody nieożywionej, wyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi.

### **W parkach narodowych oraz w rezerwach przyrody zabrania się:**

- budowy lub rozbudowy obiektów budowlanych i urządzeń technicznych;
- chwytania lub zabijania dziko występujących zwierząt, zbierania lub niszczenia jaj, postaci młodocianych i form rozwojowych zwierząt, umyślnego płoszenia zwierząt kręgowych, zbierania poroży, niszczenia nor, gniazd, legowisk i innych schronień zwierząt oraz ich miejsc rozrodu;
- polowania, z wyjątkiem obszarów wyznaczonych w planie ochrony lub zadaniach ochronnych ustanowionych dla rezerwatu przyrody;
- pozyskiwania, niszczenia lub umyślnego uszkodzenia roślin oraz grzybów;
- użytkowania, niszczenia, umyślnego uszkodzenia, zanieczyszczenia i dokonywania zmian obiektów przyrodniczych, obszarów oraz zasobów, tworów i składników przyrody;
- zmiany stosunków wodnych, regulacji rzek i potoków;
- pozyskiwania skał, w tym torfu, oraz skamieniałości, w tym kopalnych szczątków roślin i zwierząt, minerałów i bursztynu;

### **Formy ochrony przyrody w Polsce:**

1. parki narodowe;
2. rezerваты przyrody;
3. parki krajobrazowe;
4. obszary chronionego krajobrazu;
5. obszary Natura 2000;
6. pomniki przyrody;
7. stanowiska dokumentacyjne;
8. użytki ekologiczne;
9. zespoły przyrodniczo-krajobrazowe;
10. ochrona gatunkowa roślin, zwierząt i grzybów.

**Szczegółowe przepisy dotyczące  
turystycznego udostępniania  
parków narodowych  
w województwie podlaskim**

można znaleźć  
na stronach internetowych:

**Białowiecki Park Narodowy**

[bpn.com.pl/index.php?option=  
com\\_content&task=view&id=154](http://bpn.com.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=154)

**Biebrzański Park Narodowy**

[www.biebrza.org.pl/index.php?  
strona=77](http://www.biebrza.org.pl/index.php?strona=77)

**Narwiański Park Narodowy**

[www.npn.pl/index.php?id=  
11&lang=pl](http://www.npn.pl/index.php?id=11&lang=pl)

**Wigierski Park Narodowy**

[www.wigry.win.pl/it/zasady.htm](http://www.wigry.win.pl/it/zasady.htm)

- niszczenia gleby lub zmiany przeznaczenia i użytkowania gruntów;
- palenia ognisk i wyrobów tytoniowych oraz używania źródeł światła o otwartym płomieniu, z wyjątkiem wyznaczonych miejsc;
- prowadzenia działalności wytwórczej, handlowej i rolniczej, z wyjątkiem wyznaczonych miejsc;
- stosowania chemicznych i biologicznych środków ochrony roślin i nawozów;
- zbioru dziko występujących roślin i grzybów oraz ich części, z wyjątkiem wyznaczonych miejsc;
- połowu ryb i innych organizmów wodnych, z wyjątkiem wyznaczonych miejsc;
- ruchu pieszego, rowerowego, narciarskiego i jazdy konnej wierzchem, z wyjątkiem wyznaczonych szlaków i tras narciarskich;
- wprowadzania psów na obszary objęte ochroną ścisłą i czynną, z wyjątkiem wyznaczonych miejsc oraz psów pasterskich w miejscach, gdzie dopuszczony jest wypas;
- wspinaczki, eksploracji jaskiń lub zbiorników wodnych, z wyjątkiem wyznaczonych miejsc;
- ruchu pojazdów poza drogami publicznymi lub innymi wyraźnie wskazanymi;
- umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną przyrody i udostępnianiem parku albo rezerwatu przyrody, edukacją ekologiczną, z wyjątkiem znaków drogowych i innych znaków związanych z ochroną bezpieczeństwa i porządku powszechnego;
- zakłócania ciszy;
- używania łodzi motorowych i innego sprzętu motorowego, uprawiania sportów wodnych i motorowych, pływania i żeglowania, z wyjątkiem wyznaczonych akwenów lub szlaków;
- wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu;
- biwakowania, z wyjątkiem wyznaczonych miejsc;
- prowadzenia bez zgody badań naukowych;
- wprowadzania gatunków roślin, zwierząt lub grzybów;
- wprowadzania organizmów genetycznie zmodyfikowanych;
- organizacji bez zgody imprez rekreacyjno-sportowych.

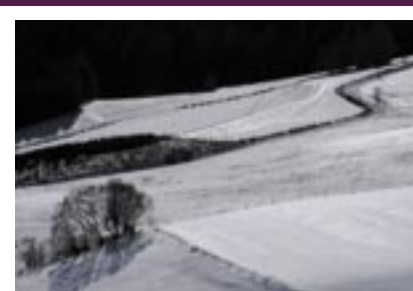


## Park krajobrazowy

obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju.

### **W parku krajobrazowym mogą być wprowadzone m.in. następujące zakazy:**

- realizacji przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko;
- umyślnego zabijania dziko występujących zwierząt, niszczenia ich nor, legowisk, innych schronień i miejsc rozrodu oraz tarlisk i złożonej ikry, z wyjątkiem amatorskiego połowu ryb oraz wykonywania czynności w ramach racjonalnej gospodarki rolnej, leśnej, rybackiej i łowieckiej;
- likwidowania i niszczenia zadrzewień śródpolnych, przydrożnych i nadwodnych, jeżeli nie wynikają z potrzeby ochrony przeciwpowodziowej, bezpieczeństwa ruchu drogowego lub wodnego;
- pozyskiwania do celów gospodarczych skał, w tym torfu, oraz skamieniałości, w tym kopalnych szczątków roślin i zwierząt, a także minerałów i bursztynu;
- wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu;
- dokonywania zmian stosunków wodnych;
- budowania nowych obiektów budowlanych w pasie szerokości 100 m od linii brzegów rzek, jezior i innych zbiorników wodnych, z wyjątkiem obiektów służących turystyce wodnej, gospodarce wodnej lub rybackiej;
- likwidowania, zasypywania i przekształcania zbiorników wodnych, starorzeczy oraz obszarów wodno-błotnych;
- wylewania gnojowicy, z wyjątkiem nawożenia własnych gruntów rolnych;
- prowadzenia chowu i hodowli zwierząt metodą bezściółkową;
- utrzymywania otwartych rowów ściekowych i zbiorników ściekowych;
- organizowania rajdów motorowych i samochodowych;
- używania łodzi motorowych i innego sprzętu motorowego na otwartych zbiornikach wodnych.



Krajobrazy Suwalskiego Parku Krajobrazowego należą do najatrakcyjniejszych w Polsce

## Obszar chronionego krajobrazu

obejmuje tereny chronione ze względu na wyróżniający się krajobraz o zróżnicowanych ekosystemach, wartościowe ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem lub pełnią funkcję korytarzy ekologicznych.

### Na obszarze chronionego krajobrazu mogą być wprowadzone m.in. następujące zakazy:

- zabijania dziko występujących zwierząt, niszczenia ich nor, legowisk, innych schronień i miejsc rozrodu oraz tarlisk, złożonej ikry, z wyjątkiem amatorskiego połowu ryb oraz wykonywania czynności związanych z racjonalną gospodarką rolną, leśną, rybacką i łowiecką;
- realizacji przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko;
- likwidowania i niszczenia zadrzewień śródpolnych, przydrożnych i nadwodnych, jeżeli nie wynikają one z potrzeby ochrony przeciwpowodziowej, bezpieczeństwa ruchu drogowego lub wodnego;
- wydobywania do celów gospodarczych skał, w tym torfu, oraz skamieniałości, w tym kopalnych szczątków roślin i zwierząt, a także minerałów i bursztynu;
- wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu;
- dokonywania zmian stosunków wodnych;
- likwidowania naturalnych zbiorników wodnych, starorzeczy i obszarów wodno-błotnych;
- lokalizowania obiektów budowlanych w pasie szerokości 100 m od linii brzegów rzek, jezior i innych zbiorników wodnych, z wyjątkiem urządzeń wodnych oraz obiektów służących prowadzeniu racjonalnej gospodarki rolnej, leśnej lub rybackiej.

## Sieć obszarów Natura 2000

Obszar Natura 2000 może obejmować część lub całość obszarów i obiektów objętych innymi formami ochrony przyrody.

Celem sieci Natura 2000 jest zapewnienie długotrwałego przetrwania najcenniejszych i najbardziej zagrożonych europejskich gatunków roślin, zwierząt i siedlisk przyrodniczych.



Łąki w dolinach rzek są niezwykle atrakcyjne krajobrazowo, a jednocześnie stanowią ostoje cennej przyrody

### Natura 2000 obejmuje:

1. obszary specjalnej ochrony ptaków;
2. specjalne obszary ochrony siedlisk;
3. obszary mające znaczenie dla Wspólnoty.

**Prawną podstawą do wyznaczenia i ochrony ostoi Natura 2000** są dwie europejskie dyrektywy:

- Dyrektywa Rady 79/409/EWG z dnia 2 kwietnia 1979 r. w sprawie ochrony dzikich ptaków (Dz.U. L 103, str. 1) zwana „**dyrektywą ptasią**” oraz
- Dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory (Dz.U. L 206, str. 7) zmieniona dyrektywą Rady 97/62/WE z dnia 27 października 1997 r. zwana „**dyrektywą siedliskową**” lub „habitatową”.

Zabrania się podejmowania działań mogących, osobno lub w połączeniu z innymi działaniami, znacząco negatywnie oddziaływać na cele ochrony obszaru Natura 2000, w tym w szczególności:

- pogorszyć stan siedlisk przyrodniczych lub siedlisk gatunków roślin i zwierząt, dla których ochrony wyznaczono obszar Natura 2000 lub
- wpłynąć negatywnie na gatunki, dla których ochrony został wyznaczony obszar Natura 2000, lub
- pogorszyć integralność obszaru Natura 2000 lub jego powiązania z innymi obszarami.

## Pomniki przyrody

są to pojedyncze twory przyrody żywej i nieożywionej lub ich skupiska o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej lub krajobrazowej oraz odznaczające się indywidualnymi cechami, wyróżniającymi je wśród innych tworów, takie jak: okazałych rozmiarów drzewa, krzewy gatunków rodzimych lub obcych, źródła, wodospady, wywierzyska, skałki, jary, głazy narzutowe oraz jaskinie.

## Stanowiska dokumentacyjne

są nimi niewyodrębniające się na powierzchni lub możliwe do wyodrębnienia, ważne pod względem naukowym i dydaktycznym, miejsca występowania formacji geologicznych, nagromadzeń skamieniałości lub tworów mineralnych, jaskinie lub schroniska podskalne wraz z namuliskami oraz fragmenty eksploatowanych lub nieczynnych wyrobisk powierzchniowych i podziemnych. Stanowiskami dokumentacyjnymi mogą być także miejsca występowania kopalnych szczątków roślin lub zwierząt.



W województwie podlaskim są ponad 2 tysiące pomników przyrody. Zdecydowana większość to okazałe drzewa



Suchar

## Użytki ekologiczne

są zasługujące na ochronę pozostałości ekosystemów mających znaczenie dla zachowania różnorodności biologicznej – naturalne zbiorniki wodne, śródpolne i śródleśne oczka wodne, kępy drzew i krzewów, bagna, torfowiska, wydmy, płaty nieużytkowanej roślinności, starorzecza, wychodnie skalne, skarpy, kamieńce, siedliska przyrodnicze oraz stanowiska rzadkich lub chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów, ich ostoje oraz miejsca rozmnażania lub miejsca sezonowego przebywania.

## Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe

są to fragmenty krajobrazu naturalnego i kulturowego zasługujące na ochronę ze względu na ich walory widokowe lub estetyczne.

**W stosunku do pomnika przyrody, stanowiska dokumentacyjnego, użytku ekologicznego lub zespołu przyrodniczo-krajobrazowego mogą być wprowadzone m.in. następujące zakazy:**

- niszczenia, uszkodzenia lub przekształcania obiektu lub obszaru;
- wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu;
- uszkodzenia i zanieczyszczenia gleby;
- dokonywania zmian stosunków wodnych, jeżeli zmiany te nie służą ochronie przyrody albo racjonalnej gospodarce rolnej, leśnej, wodnej lub rybackiej;
- likwidowania, zasypywania i przekształcania naturalnych zbiorników wodnych, starorzeczy oraz obszarów wodno-błotnych;
- wylewania gnojowicy, z wyjątkiem nawożenia użytkowanych gruntów rolnych;
- zmiany sposobu użytkowania ziemi;
- wydobywania do celów gospodarczych skał, w tym torfu, oraz skamieniałości, w tym kopalnych szczątków roślin i zwierząt, a także minerałów i bursztynu;

- umyślnego zabijania dziko występujących zwierząt, niszczenia nor, legowisk zwierzęcych oraz tarlisk i złożonej ikry, z wyjątkiem amatorskiego połowu ryb oraz wykonywania czynności związanych z racjonalną gospodarką rolną, leśną, rybacką i łowiecką;
- zbioru, niszczenia, uszkodzenia roślin i grzybów na obszarach użytków ekologicznych, utworzonych w celu ochrony stanowisk, siedlisk lub ostoi roślin i grzybów chronionych;
- umieszczania tablic reklamowych.

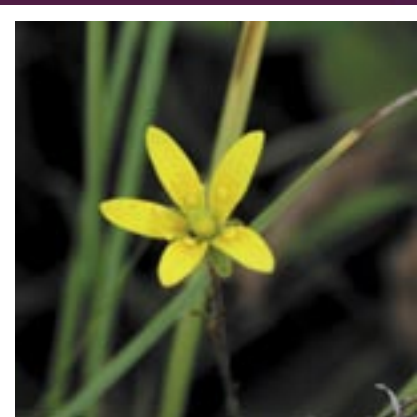
## Ochrona gatunkowa

Obejmuje okazy gatunków oraz siedliska i ostoje roślin, zwierząt i grzybów. Ma ona na celu zapewnienie przetrwania i właściwego stanu ochrony dziko występujących na terenie kraju i Unii Europejskiej rzadkich, endemicznych, podatnych na zagrożenia i zagrożonych wyginięciem oraz objętych ochroną na podstawie konwencji międzynarodowych, gatunków roślin, zwierząt i grzybów oraz ich siedlisk i ostoi, a także zachowanie różnorodności gatunkowej i genetycznej. W celu ochrony ostoi i stanowisk roślin lub grzybów objętych ochroną gatunkową lub ostoi, miejsc rozrodu i regularnego przebywania zwierząt objętych ochroną gatunkową mogą być ustalone strefy ochrony.

Granice stref ochrony, oznacza się tablicami z napisem, odpowiednio: „ostoja roślin”, „ostoja zwierząt” albo „ostoja grzybów” i informacją: „osobom nieupoważnionym wstęp wzbroniony”.

### W strefach ochrony, bez zezwolenia, zabrania się:

- przebywania osób;
- wycinania drzew lub krzewów;
- dokonywania zmian stosunków wodnych;
- wznoszenia obiektów, urządzeń i instalacji.



Skalnica torfowiskowa – gatunek objęty ścisłą ochroną gatunkową oraz chroniony w sieci Natura 2000

Treść rozporządzeń dostępna na portalu Zielone Wrota w dziale „przyroda”.

**Rozporządzenie Ministra Środowiska w sprawie gatunków dziko występujących zwierząt objętych ochroną** (z dnia 28 września 2004 r.) określa: typy ochrony gatunków dzikich zwierząt, zakazy i odstępowstwa od nich, reguły wyznaczania stref ochronnych, sposoby ochrony zwierząt oraz listę chronionych gatunków zwierząt.

**Rozporządzenie Ministra Środowiska w sprawie gatunków dziko występujących roślin objętych ochroną** (z dnia 9 lipca 2004 r.) określa: typy ochrony gatunków dzikich roślin, zakazy i odstępowstwa od nich, reguły wyznaczania stref ochronnych, sposoby ochrony oraz listę chronionych gatunków roślin.

Analogiczne Rozporządzenie reguluje sprawy związane z ochroną gatunkową **dziko występujących grzybów**.

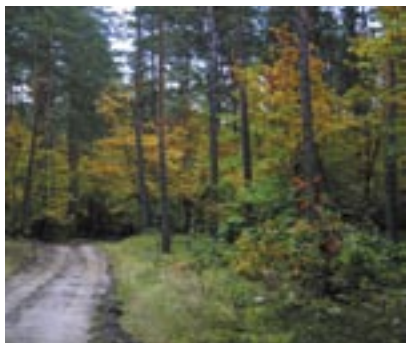
## Ochrona terenów zieleni i zadrzewień

Rada gminy jest obowiązana zakładać i utrzymywać w należytym stanie tereny zieleni i zadrzewienia.

Usunięcie drzew lub krzewów wymaga zezwolenia od wójta, burmistrza albo prezydenta miasta na wniosek lub za zgodą właściciela nieruchomości. Jeśli nieruchomość jest wpisana do rejestru zabytków zgodę wydaje wojewódzki konserwator zabytków. W granicach parku narodowego albo rezerwatu przyrody wymagana jest zgoda dyrektora parku narodowego albo regionalnego dyrektora ochrony środowiska.

Wójt, burmistrz albo prezydent miasta wymierza administracyjną karę pieniężną za:

- zniszczenie terenów zieleni albo drzew lub krzewów spowodowane niewłaściwym wykonywaniem robót ziemnych lub wykorzystaniem sprzętu mechanicznego albo urządzeń technicznych oraz zastosowaniem środków chemicznych w sposób szkodliwy dla roślinności;



Utrzymanie zieleni należy do obowiązków gminy

- usuwanie drzew lub krzewów bez wymaganego zezwolenia;
- zniszczenie drzew, krzewów lub terenów zieleni spowodowane niewłaściwym wykonaniem zabiegów pielęgnacyjnych.

Kara wynosi wysokość trzykrotnej opłaty za usunięcie drzew lub krzewów. Stawki kar za zniszczenie jednego metra kwadratowego trawnika – 46 zł, kwietnika – 395 zł.

Zabrania się wypalania łąk, pastwisk, nieużytków, rowów, pasów przydrożnych, szlaków kolejowych oraz trzcinowisk i szuwarów.

**Kto umyślnie:** narusza zakazy obowiązujące w: parkach narodowych, rezerwatach przyrody, parkach krajobrazowych, obszarach chronionego krajobrazu, obszarach Natura 2000; narusza zakazy obowiązujące w stosunku do: pomników przyrody, stanowisk dokumentacyjnych, użytków ekologicznych, zespołów przyrodniczo-krajobrazowych, roślin, zwierząt lub grzybów objętych ochroną gatunkową – podlega karze aresztu albo grzywny.

**Kto:** wykonuje prace ziemne oraz inne prace związane z wykorzystaniem sprzętu mechanicznego lub urządzeń technicznych w obrębie bryły korzeniowej drzew lub krzewów na terenach zieleni lub zadrzewieniach w sposób znacząco szkodzący drzewom lub krzewom; stosuje środki chemiczne na drogach publicznych oraz ulicach i placach w sposób znacząco szkodzący terenom zieleni lub zadrzewieniem; bez decyzji regionalnego dyrektora ochrony środowiska lub wbrew ustalonym w niej warunkom prowadzi na terenach o szczególnych wartościach przyrodniczych roboty polegające na regulacji wód oraz budowie wałów przeciwpowodziowych, a także roboty melioracyjne, odwodnienia budowlane oraz inne roboty ziemne zmieniające stosunki wodne; wypala łąki, pastwiska, nieużytki, rowy, pasy przydrożne, szlaki kolejowe, trzcinowiska lub szuwały; zabija zwierzęta, niszczy rośliny lub grzyby lub niszczy siedliska roślin, zwierząt lub grzybów – podlega karze aresztu albo grzywny.

## Źródła informacji:

Cytowane akty prawne

<http://www.wigry.win.pl>

<http://www.zielonewrota.pl>

## parki narodowe

### Dane teleadresowe

17-230 Białowieża, Park Pałacowy 11

tel. 085 6829700, 085 6812306,  
085 6812360, 085 6812275

fax 085 6829716, 085 6812360 wew. 116

e-mail: bpn@bpn.com.pl

www.bpn.com.pl

### Zasady zwiedzania i opłaty w BPN

[http://bpn.com.pl/index.php?option=com\\_content&task=view&id=111&Itemid=181](http://bpn.com.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=111&Itemid=181)

Województwo podlaskie wyróżnia się na tle kraju swoimi ponadprzeciętnymi wartościami przyrodniczymi o dużym stopniu naturalności. Świadczyć o tym może wysoki stopień lesistości – 29,2%, znaczny udział użytków zielonych – 19,8%, nieużytków (głównie bagiennych) – 3,0%. Oznacza to, że ponad 55% powierzchni województwa ma warunki przyrodnicze stosunkowo mało zmienione działalnością człowieka. Aż jedna trzecia obszaru województwa objęta jest ochroną prawną, w ramach której utworzono:

## 4 parki narodowe

### **Białowiecki** Park Narodowy

Najstarszy park narodowy w Polsce. Obejmuje niewielką, najlepiej zachowaną część Puszczy Białowiejskiej. Ten najcenniejszy obiekt przyrodniczy niżowej Europy, chroni ostatnie już fragmenty prastarego, naturalnego lasu nizinnego. Prawdziwy skansen pierwotnej przyrody zawiera w sobie ogromne bogactwo grzybów, roślin i zwierząt, z których wiele żyje wyłącznie tutaj. Park wraz z Puszczą to również ojczyzna i najważniejsza ostoja żubra w Polsce.



## Poradnik Turysty

W Puszczy Białowieskiej żyje na wolności ponad 750 żubrów. Około 430 w polskiej jej części. Wędrując szlakami mamy szansę je zobaczyć.

### Warto wiedzieć, że:

- żubr, mimo dużej masy ciała potrafi bardzo szybko (do 40 km/h) i zwinnie poruszać się w lesie przeskakując przeszkody o wysokości ok. 2 m,
- żubr przez nas nie sprowokowany spokojnie się oddali,
- nie należy podchodzić do żubra na odległość mniejszą niż 50 m,
- szczególne niebezpieczne są matki z cielętami w okresie wycieleń (koniec maja – lipiec) oraz pojedyncze samce.

### Jak się zachować w razie spotkania z żubrem?

- widząc oznaki zniecierpliwienia żubra (nerwowe kręcenie ogonem, grzebanie racicami w ziemi, tarzanie się) jak najszybciej, zachowując spokój, oddal się z miejsca spotkania,
- gdy poruszasz się samochodem – powoli zatrzymaj się, nie opuszczaj pojazdu, nie gaś silnika, możesz otworzyć okna,
- nie otwieraj drzwi, bo ten odgłos może spłoszyć żubra,
- gdy poruszasz się rowerem – zatrzymaj się, najlepiej stań obok dużego drzewa, by być mniej widocznym,
- gdy poruszasz się pieszo – nie próbuj podążać za żubrem, stań w miejscu, w którym będziesz dla żubra mniej widoczny,
- nie wykonuj gwałtownych ruchów.

Nie wchodź na teren miejsc zimowego dokarmiania żubrów, z wyjątkiem miejsc udostępnionych dla turystów (ostoje żubrów „Kosy Most”, „Czoło”, „Babia Góra”).



Martwe drewno jest niedocenionym skarbem Puszczy Białowieskiej

#### **Dane teleadresowe**

Osowiec-Twierdza 8, 19-110 Goniądz,  
tel.: 085 738 06 20, 085 738 30 00,  
faks: 085 738 30 21,  
e-mail: sekretariat@biebrza.org.pl  
www.biebrza.org.pl

#### **Zasady udostępniania BPN**

[www.biebrza.org.pl/index.php?strona=77](http://www.biebrza.org.pl/index.php?strona=77)

#### **Dane teleadresowe**

Kurowo 10, 18 – 204 Kobylin Borzymy  
tel./fax 085 718 14 17, 086 476 48 11,  
086 476 48 12  
e-mail: npn@npn.pl  
<http://www.npn.pl>

#### **Zasady udostępniania NPN**

[www.npn.pl/index.php?id=11&lang=pl](http://www.npn.pl/index.php?id=11&lang=pl)

## **Biebrzański** Park Narodowy

Największy park narodowy w Polsce, zajmujący powierzchnię prawie 60 000 ha. Należy do najdzikszych i najbardziej odludnych obszarów naszego kraju. Obejmuje swym zasięgiem niemal całą dolinę Biebrzy. Chroni największe w Środkowej Europie bagna i torfowiska niskie o unikatowej w skali Europy, a nawet świata, faunie i florze. Stanowi jedną z najcenniejszych ostoi naszych ptaków oraz najważniejszą ostoję łosia w Polsce.

### Informacja Turystyczna

#### **Zespół udostępniania BPN i wypożyczenie kajaków w Osowcu-Twierdzy**

Biebrzański Park Narodowy, Osowiec-Twierdza 8, 19-110 Goniądz,  
tel: 085 738 30 35, 085 738 06 20 wew. 243, e-mal: [it@biebrza.org.pl](mailto:it@biebrza.org.pl)  
Godziny otwarcia: od poniedziałku do piątku 7.30 – 15.30, od 1 maja do 30 września codziennie 8.00 – 19.00

#### **Lokalna Organizacja Turystyczna „Brama na Bagna”**

Strękowa Góra 24, 16-075 Zawady, tel. 085 738 43 33  
[www.bramanabagna.pl](http://www.bramanabagna.pl)

## **Narwiański** Park Narodowy

Zwany Polską Amazonią obejmuje fragment naturalnej, bagiennej doliny Narwi od Suraża do Rzędzian. Rzeka płynie na tym odcinku wieloma korytami, które rozchodzą się i łączą tworząc osobliwy labirynt ekosystemów wodnych i lądowych. Drugiej tego typu rzeki nie ma w Europie. Unikatowy układ hydrologiczny obszaru warunkuje niezwykle bogactwo flory i fauny. To jedna z najważniejszych ostoi ptaków wodno-błotnych w Polsce i Europie.

## Informacja Turystyczna

Kurowo 10, siedziba Narwiańskiego Parku Narodowego, tel./fax 086 718 14 17, 086 476 48 11, 086 476 48 12

Choroszcz, ul. Sienkiewicza 29, Centrum Informacji Turystycznej i Kulturalnej, tel. 085 719 14 31

Łapy, ul. Sikorskiego 18 (Urząd Stanu Cywilnego), Punkt informacyjny NPN, tel. 085 715 63 03

Suraż, ul. Białostocka 6, Muzeum Archeologiczno-Etnograficzne, tel. 085 650 31 16

Tykocin, ul. Złota 2, Urząd Miejski, tel. 085 718 16 27

Białystok, ul. Malmeda 6, Podlaska Regionalna Organizacja Turystyczna, tel. 085 732 68 31

Białystok, ul. Kolejowa 9 lok. 10 (Dworzec PKP) tel. 085 675 3635

## Wigierski Park Narodowy

Park obejmujący swym zasięgiem kilkadziesiąt malowniczych jezior rozrzuconych wśród lasów, łąk i pól. Największe jezioro – Wigry o krętych brzegach, licznych zatoczkach i wyspach, przyciąga corocznie rzesze turystów. Największą osobliwością Parku są jednak suchary – śródleśne małe jeziora dystroficzne, o brunatnej wodzie i brzegach obrosniętych kożuchami mchów oraz inną roślinnością torfowiskową. Park to królestwo licznie występujących tu bobrów.

## Informacja Turystyczna

Centrum Informacji Turystycznej Wigierskiego Parku Narodowego

Krzywe 82, 16-400 Suwałki,

tel: 087 56 32 562, 087 5632577, 087 510992672, fax: 087 56 32 541

e-mail: [turystyka@wigry.org.pl](mailto:turystyka@wigry.org.pl)

### Dane teleadresowe

Krzywe 82, 16-400 Suwałki

tel. 087 563 25 40,

e-mail: [wigry\\_pn@su.onet.pl](mailto:wigry_pn@su.onet.pl)

### Zasady udostępniania WPN

[www.wigry.win.pl/it/zasady.htm](http://www.wigry.win.pl/it/zasady.htm)

## obszary Natura 2000

## 21 obszarów Natura 2000

Sieć ta obejmuje obszary specjalnej ochrony ptaków (8 obszarów), specjalne obszary ochrony siedlisk (11 obszarów) oraz 2 ostoje „kompleksowe” – jednocześnie ptasie i siedliskowe. Wiele z ostoi ptasich i siedliskowych pokrywa się na tym samym terenie (częściowo lub całkowicie). Obszary Natura 2000 w województwie podlaskim zajmują powierzchnię:



Do sieci Natura 2000 włączone zostały obszary o najwyższym znaczeniu dla ochrony europejskiej przyrody

- Bagienna Dolina Narwi (kod: PLB200001, pow. 23471.09 ha)
- Narwiańskie Bagna (kod: PLH200002, pow. 6823.046 ha)
- Dolina Biebrzy (kod: PLH200008, pow. 121002,60 ha)
- Ostoja Biebrzańska (kod: PLB200006, pow. 149929.10 ha)
- Dolina Dolnego Bugu (kod: PLB140001, pow. 74309.92 ha)
- Ostoja Nadbużańska (kod: PLH140011, pow. 46036.74 ha)
- Dolina Dolnej Narwi (kod: PLB140014, pow. 25906.54 ha)
- Dolina Górnej Narwi (kod: PLB200007, pow. 18384.08 ha)
- Ostoja w Dolinie Górnej Narwi (kod: PLH200010, pow. 20306.80 ha)
- Jeleniewo (kod: PLH200001, pow. 0.4150278 ha)
- Ostoja Knyszyńska (kod: PLH200006, pow. 136084.40 ha)
- Puszcza Knyszyńska (kod: PLB200003, pow. 136144.90 ha)
- Ostoja Suwalska (kod: PLH200003, pow. 6349.511 ha)
- Ostoja Wigierska (kod: PLH200004, pow. 15075.51 ha)
- Pojezierze Sejneńskie (kod: PLH200007, pow. 7010.605 ha)
- Puszcza Augustowska (kod: PLB200002, pow. 134377.70 ha)
- Puszcza Augustowska (kod: PLH200005, pow. 105766.10 ha)
- Puszcza Piska (kod: PLB280008, pow. 172802.20 ha)

- Puszcza Białowieska (kod: PLC200004, pow. 63147.60 ha)
- Przełomowa Dolina Narwi (kod: PLC200003, pow. 7649.168 ha)
- Schrony Brzeskiego Rejonu Umocnionego (kod: PLH200014, pow. 117.0666 ha)

### 3 parki krajobrazowe

#### **Łomżyński** Park Krajobrazowy Doliny Narwi

Park obejmuje zachowaną w naturalnym stanie dolinę Narwi na odcinku ok. 16 km. od Bronowa do łomży. Szczególnie charakterystyczną cechą tej części doliny jest jej wysoka strefa krawędziowa. Z malowniczych wzniesień, sięgających 40-50 m nad poziom rzeki, rozciągają się przepiękne widoki na całą dolinę. Wciąż prowadzona jest tu ekstensywna gospodarka rolna, niezbędna dla ochrony niektórych rzadkich gatunków roślin i zwierząt. Na Narwi do dziś funkcjonują ręczne promy, będące atrakcją turystyczną.

#### Park Krajobrazowy **Puszczy Knyszyńskiej**

Największy park krajobrazowy w Polsce – wraz z otuliną zajmuje ponad 126 000 ha! Jest to park typowo leśny, obejmujący swym zasięgiem Puszcę Knyszyńską. Kompleks ten charakteryzuje się wielką różnorodnością świata roślin i zwierząt, ze znacznym udziałem gatunków borealnych (północnych). Krajobraz jest urozmaicony, z malowniczymi polanami puszczańskimi, wioskami o tradycyjnej drewnianej zabudowie, a w samym lesie z wieloma urokliwymi rzekami i źródłiskami.

## parki krajobrazowe

#### Dane teleadresowe

Drozdowo, ul. Główna 52, 18-421 Piątница  
tel. 086 219 20 15, tel./fax. 086 219 21 75  
e-mail: [lpkdn.drozdowo@wp.pl](mailto:lpkdn.drozdowo@wp.pl)  
[www.lpkdn.4lomza.pl](http://www.lpkdn.4lomza.pl)

#### Dane teleadresowe

ul. Konarskiego 14, 16-030 Supraśl  
tel/fax: 085 718 3785  
e-mail: [turystyka@pkpk.pl](mailto:turystyka@pkpk.pl)  
[www.pkpk.pl](http://www.pkpk.pl)

#### Dane teleadresowe

Suwalski Park Krajobrazowy  
Malesowizna – Turtul, 16-404 Jeleniewo  
tel. 087 569 18 01  
fax: 087 569 76 36  
e-mail: zarzad@spk.org.pl  
<http://www.spk.org.pl>

## rezerwaty przyrody

### Suwalski Park Krajobrazowy

Najstarszy park krajobrazowy w Polsce. To jeden z najpiękniejszych pod względem widokowym obszar naszego kraju. Mozaika lasów, łąk, pól, rzek i jezior, rozrzuconych pośród malowniczych wzniesień, stanowi o unikatowych walorach krajobrazowych tego terenu. Na stosunkowo niewielkim obszarze występuje ponadto duża różnorodność fauny i flory.

### Informacja Turystyczna

w siedzibie Suwalskiego Parku Krajobrazowego

Malesowizna–Turtul, 16-404 Jeleniewo,

tel. 087 569 18 01

Czynny w sezonie letnim (lipiec – sierpień): poniedziałek–piątek w godzinach 8.00–19.00, sobota w godzinach 9.00–17.00; poza sezonem: poniedziałek–piątek w godzinach – 8.00–15.00

## 89 rezerwatów przyrody

Łączna powierzchnia: 22 931 ha.

Zdecydowanie przeważają rezerwaty leśne (57). Zlokalizowane są one głównie w dużych kompleksach leśnych: w Puszczy Białowieskiej – 24, w Puszczy Knyszyńskiej – 21, w Puszczy Augustowskiej – 7, w Puszczy Kurpiowskiej – 5. Poza rezerwatami leśnymi jest ponadto: 9 rezerwatów faunistycznych, 3 krajobrazowe, 10 torfowiskowych, 5 florystycznych, 2 wodne, 2 przyrody nieożywionej i 1 stepowy.

## 15 obszarów chronionego krajobrazu

- Puszcza Białowieska – 83 242 ha.
- Dolina Narwi – 41 862 ha.
- Wzgórza Sokólskie – 38 742 ha.
- Dolina Bugu – 30 162 ha.
- Jeziora Rajgrodzkie – 3 930 ha.
- Dolina Rospudy – 25 250 ha.
- Dolina Błędzianki – 3 550 ha.
- Pojezierze Północnej Suwalszczyzny – 39 510 ha.
- Pojezierze Sejneńskie – 37 880 ha.
- Puszcza i Jeziora Augustowskie – 65 475 ha.
- Dolina Biebrzy – 32 635 ha.
- Pojezierze Rajgrodzkie – 12 027 ha.
- Dolina Bugu i Nurca – 2 921 ha.
- Dolina Biebrzy – 1 241 ha.
- Równina Kurpiowska i Dolina Dolnej Narwi – 48 994 ha.

## 2058 pomników przyrody

Wśród pomników przyrody naszego województwa najwięcej jest pojedynczych drzew (1761). Do innych pomników przyrody należą grupy drzew (124), aleje (38), głązy narzutowe (112), i 2 inne (kem i kolonia mewy).

## obszary chronionego krajobrazu



Obszary chronionego krajobrazu wyróżniają się zróżnicowaniem ekosystemów, wartościami turystycznymi i funkcją korytarzy ekologicznych

## pomniki przyrody

## 249 użytków ekologicznych

90% podlaskich użytków ekologicznych to śródleśne bagna i śródleśne oczka wodne, pozostała część to również bagna i oczka wodne, ale wśród użytków rolnych.

### 1 zespół przyrodniczo-krajobrazowy

„Głogi” (60 ha), wyznaczony przez gm. Mielnik

Na walory środowiskowe składają się naturalne warunki przyrodnicze i krajobrazowe danego terenu. Najczęściej stanowią one ważny motyw przy podejmowaniu decyzji o miejscu spędzenia urlopu. Często nie zdajemy sobie sprawy ze znaczenia posiadanych w najbliższej okolicy walorów środowiskowych. Nie wszystkie skarby przyrody znajdują się w parkach narodowych czy rezerwach – możemy je znaleźć już we własnym gospodarstwie.

To, co dla mieszkańców jest zwykłą codziennością, np.

- pola z łanami zbóż i polnych kwiatów,
- wielobarwne łąki,
- naturalne lasy,
- pagórkowaty krajobraz,
- kręte strumienie, czyste rzeczki czy malownicze jeziorka leśne,
- droga obsadzona powykręcanyymi starymi wierzby,

jest bardzo często niezwykle atrakcyjne dla turystów!



Stare wierzby stanowią cenny przyrodniczo i atrakcyjny element podlaskiego krajobrazu



Polska stanowi skarbiec kultury i przyrody. Wciąż mamy dużo rozległych terenów stanowiących ważne dla ich przetrwania ostoje gatunków zwierząt i roślin – gdzie indziej zagrożonych lub wyginiętych. W Europie Zachodniej takich miejsc już prawie nie ma. Są to np.:

- rozległe i dzikie obszary leśne,
- tereny rolnicze o ekstensywnej gospodarce i zróżnicowanym zagospodarowaniu (mozaika upraw),
- rozległe doliny rzeczne z użytkami zielonymi,
- pojezierza o małej presji turystycznej,
- otwarte (nie porośnięte lasami) tereny bagienne.



Bociany są wielką atrakcją szczególnie dla turystów z Europy Zachodniej

## Źródła informacji:

[www.zielonewrota.pl](http://www.zielonewrota.pl)

[www.wrotapodlasia.pl](http://www.wrotapodlasia.pl)

[www.atrakcjepodlasia.pl](http://www.atrakcjepodlasia.pl)

**Poradnik zielonej agroturystyki**

[www.zielonaturystyka.pl/uploads/pliki/przewodnik.pdf](http://www.zielonaturystyka.pl/uploads/pliki/przewodnik.pdf), Agro-Group, 2009

Rozdział opracowano w dużej mierze na podstawie **Podlaskiego Portalu Przyrodniczo-Turystycznego „Zielone Wrota”** [www.zielonewrota.pl](http://www.zielonewrota.pl)



Tradycyjna architektura drewniana wsi zawsze wzbudza zainteresowanie przyjezdnych. Trzeba ją zachować i odtwarzać!

Województwo podlaskie wyróżnia się nie tylko wyjątkową przyrodą, ale także unikalną w skali kraju mieszanką narodowościowo-religijno-kulturową mieszkańców tego terenu. Wynika ona z burzliwej przeszłości historycznej regionu, spotkania i przenikania się tu różnych narodowości wraz z ich religią, tradycjami i kulturą. Do dziś zachowało się wiele obiektów tradycyjnego drewnianego budownictwa, często cechującego się pięknym zdobnictwem. Tradycje ludowe są wciąż żywe, a obrzędy i zwyczaje religijne stale praktykowane. Walory te coraz częściej są doceniane przez turystów odwiedzających Polskę północno-wschodnią, a nawet rozwija się forma turystyki zwana „turystyką kulturową”. Głównym celem turystów jest wtedy poznanie obiektów dziedzictwa kulturowego: zabytków architektury, miejsc związanych z ważnymi wydarzeniami i postaciami historycznymi, ośrodków kultu religijnego, zespołów budownictwa wiejskiego i ośrodków sztuki ludowej, muzeów, skansenów, itp. Formą turystyki kulturowej jest także uczestnictwo w uroczystościach religijnych, festiwalach folklorystycznych, przeglądach piosenki, regionalnych świątach itp. Dużą atrakcją mogą być zabytki związane z kulturą mniejszości religijnych i etnicznych: kościoły, cerkwie, meczety, synagogi, stare cmentarze. Turystyka kulturowa jest jedną z najbardziej dynamicznie rozwijających się form, tak w Polsce, jak i w Europie.

Zgodnie z przesłaniem ekoturystyki dziedzictwo kulturowe regionu jest jednym z kluczowych elementów produktu turystycznego. Działalność turystyczna powinna prezentować i tłumaczyć gościom kulturę, sztukę, tradycje danego miejsca, by lepiej zrozumieli lokalne uwarunkowania i poznali to dziedzictwo. Pamiętajmy jednak, aby obecność naszych turystów nie zakłócała w żaden sposób autentycznych praktyk religijnych czy ludowych. Większość z nich to przecież oryginalne tradycje lokalnej ludności, a nie organizowane na pokaz imprezy. Zwróćmy uwagę naszym gościom, by stosownie się zachowywali (np. odpowiedni strój podczas uroczystości kościelnych, nie nachalne fotografowanie i nigdy w niestosownych momentach, najlepiej za zgodą fotografowanych osób). Zachęćmy ich, by kupili regionalną pamiątkę, wspierając tym samym ludowego artystę czy galerię.

Jeśli w naszym gospodarstwie, u rodziny lub sąsiadów, przetrwały dawne urządzenia związane z zajęciami lub zawodami, które już dziś trudno spotkać (kowlstwo, tkactwo, koszykarstwo, garncarstwo itp.) spróbujmy zorganizować u siebie małą ich wystawę – prywatny mini skansen. Może uda odtworzyć się cały warsztat? Z pewnością będzie to ciekawa atrakcja dla naszych ekoturystów.

Poniżej przedstawiamy przegląd podlaskiego rękodzieła ludowego i miejsc szczególnie warty odwiedzenia, które zdobyły największe uznanie i cieszą się sławą w całym kraju.

## Lipskie pisanki

Dekorowane są rozgrzany woskiem, który się nakłada za pomocą cienkiego gwoździka lub szpilki osadzonej na drewnianym patyczku. Jest to tzw. sposób batikowy. Na powierzchni jajka tworzone są kompozycje w formie rozet, łańcuszków itp. Następnie jajo zanurzane jest w barwnikach. Dawniej były to wywary z kory dębu, olchy, łusek cebuli, czy młodego żyta. Obecnie używa się sztucznych barwników. Później wosk jest usuwany. W Lipsku nad Biebrzą znajdują się liczne pracownie pisankarskie udostępniane turystom oraz kolekcjonerom i miłośnikom sztuki ludowej.

- Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury, 16-315 Lipsk, ul. Rynek 23, 087 642 35 86, 087 642 26 82

### **Pracownie pisankarskie:**

- Genowefa Sztukowska, tel. 087 642 37 97
- Krystyna Cieśluk, tel. 087 642 35 99
- Zofia Trochimowicz, tel. 087 642 35 83
- Kazimiera Wnukowska, kol. Lipsk 18
- Barbara Rutkowska, tel. 087 642 31 85
- Barbara Tarasewicz, tel. 087 642 22 22
- Roman Sztukowski, tel. 087 642 38 59

- Ewa Skowysz-Mucha, tel. 087 642 32 06
- Teresa Kozłowska, tel. 087 642 20 17
- Janusz Wnukowski, kol. Lipsk 12
- Urszula Kornilowicz, tel. 087 642 20 68.

## Tkanina dwuosnowowa

Tkaniny z naturalnej przędzy wełnianej wykonywane tą metodą składają się z 2 pojedynczych warstw o przeciwnych kolorach, połączonych w miejscu wzorów oraz na brzegach. Na warsztacie tkackim tkaczka, używając drewnianej listewki – tzw. prądka – wydobywa na wierzch nici dolnej osnowy, równocześnie przeciągając w dół nitki górnej warstwy. W ten sposób uzyskiwany jest wzór o jednakowym kształcie, ale o różnych kolorach.



Mistrzynie tkaniny dwuosnowowej z okolic Janowa sprzedają swoje dzieła na licznych jarmarkach i targach

### Pracownie tkackie:

- Teresa Pryzmont, Wasilówka (Kolonja), tel. 085 7216364 – tkactwo dwuosnowowe
- Alicja Kochanowska, Janów, ul. Nadrzeczna, tel. 085 7216036 – tkactwo dwuosnowowe
- Filomena Krupowicz, Janów, ul. Sokóleka, tel. 085 7216128 – tkactwo dwuosnowowe
- Ludgarda Sieńko, Janów, ul. Sokóleka, tel. 085 7216174 – tkactwo dwuosnowowe
- Helena Malewicka, Nowokolno, 16-130 Janów, tel. 085 721 60 62 – dwuosnowowe dywany i bieżniki
- Zofia Murawska, Radziszewo Króle, 18-236 Winna Chroły – dywany, kilimy
- Danuta Radulska, Wasilówka, 16-130 Janów, tel. 085 721 60 24 dwuosnowowe dywany i bieżniki
- Kazimiera Makowska, ul. Kościelna 14, 16-315 Lipsk – kilimy, narzuty, makaty, chodniki, dywany dwuosnowowe.

# Kurpiowska sztuka i twórczość ludowa

Sztuka i twórczość ludowa Kurpiów przejawia się przede wszystkim w budownictwie, rzeźbie, zdobnictwie, wycinankarstwie oraz tkactwie.

Rzeźby kurpiowskie stanowią dwie grupy:

- kulturowo-religijne (figury św. Jana Nepomucena – Nepomuki, które miały strzec przed plagami powodzi i gdy zachodziła potrzeba przynosić deszcz oraz tzw. pasje – rzeźby przedstawiające ukrzyżowanego Chrystusa),
- magiczno-gospodarcze (rzeźby z ciasta chlebowego, przedstawiające zwierzęta domowe i hodowlane tzw. byski – koniki, krówki, itp. oraz zwierzęta żyjące w lasach – jelonki, zające, małe kręgi z postacią wyobrażającą gospodarza, gospodynię czy też pasterza otoczonego figurkami ptactwa domowego tzw. „nowe latko”).

Wycinanki papierowe pojawiają się na Kurpiowszczyźnie w drugiej połowie XIX wieku. Wykształciły się dwa typy wycinanek: gwiazdy oraz leluje.

Pisanki znane są w Polsce od czasów wczesnego średniowiecza. Na Kurpiowszczyźnie do początków XX wieku pisanki sporządzano specjalnie dla chrześniaków, a towarzyszyła temu intencja życzenia szczęścia i pomyślności. Przy tworzeniu pisanek stosuje się dwie techniki. Pierwsza polega na pisaniu woskiem, a następnie na zanurzeniu jaj w płynnym roztworze barwnika, w dalszej kolejności usuwaniu wosku, który miał osłonić partie zachowujące naturalną barwę skorupy. Druga technika polega najpierw na barwieniu jaj, aby potem można było wyskrobać nożem, igłą lub szkłem na ich powierzchni odpowiednie kompozycje.

Wśród innych rodzajów kurpiowskiej twórczości ludowej na uwagę zasługuje tkactwo i plecionkarstwo. Kurpiowskie wyroby tkackie charakteryzują się kraciastą kompozycją, zazwyczaj dwubarwną: czerwono-zieloną. Tworzone są dywany, tkaniny wełniane lub lniano-bawełniane, chodniki podłogowe, szmaciaki. Rozwojowi plecionkarstwa z korzeni, wikliny oraz słomy sprzyja łatwy dostęp do surowca ze względu na lasy i rzeki. Powstają kosze, miarki, koszałki na produkty sypkie.

## Garncarstwo

Pracownie garncarskie na Podlasiu kultywują XVIII wieczne tradycje ręcznego wyrobu ceramiki siwej. Czarna Wieś Kościelna jest głównym ośrodkiem tej sztuki, gdzie odbywa się nieco makabryczny z nazwy proces „duszenia siwaków”...

### Pracownie garncarskie:

- Jan Budrewicz, Czarna Wieś Kościelna, 16-020 Czarna Białostocka, tel. 085 70 90 85, ceramika jasna i siwaki: donice, dzbany, dwojaki, ptaszki, garnki, szabasówki, bańki, ładyszki, miniatutki wszystkich wyrobów
- Zbigniew Minko, Zajezerce, 16-060 Zabłudów, tel. 085 653 00 72, rzeźby z gliny, figurki, porcelana
- Stanisław Mosiej, Czarna Wieś Kościelna, ul. Piękna 69, tel. 085 710 90 80
- Adam i Paweł Piechowscy, Czarna Wieś Kościelna, ul. Piękna 29, tel. 085 710 90 23
- Mirosław Piechowski, Czarna Wieś Kościelna, ul. Piękna 27a, tel. 085 710 91 34
- Zbigniew Piechowski, Czarna Wieś Kościelna, 16-020 Czarna Białostocka, tel. 085 710 90 74 miniatutki, garnki, gwizdki, wazon, donice.

## Wyroby ze słomy, siana i suszonych kwiatów

Słoma i siano to bardzo wdzięczne materiały, z których pomysłowy twórca jest w stanie wykonać oryginalne ozdoby, zabawki, przedmioty dekoracyjne i użytkowe.

### Pracownie:

- Włodzimierz Cetra, Koszele, 17-106 Orla, tel. 085 739 25 23, kufry, kosze, dzbanki, miski, tace, talerze, kulki kaptcie, dwojaczki
- Krzysztof Ciemniwicz, Czartoria, 18-413 Miastkowo, tel. 086 217 46 29, koszyki, koszyczki, talerze



W pracowni garncarskiej można zobaczyć jak się robi garnki i kupić gotowe wyroby



Kwiaty z bibuły

- Janina Kalinowska, Półwysep, 16-407 Wizajny, tel. 087 568 80 73, bukiety
- Kazimierz Korytkowski, Czartoria 57, 18-413 Miastkowo, kapelusze, ule, półcylindry, dzbany, dzbanki
- Robert Kościuk, Góra, 19-111 Krypno, tel. 085 716 96 54, ozdobne wianki z siana, słomy i kłosów zbóż
- Eugenia Kowalska, Koszele 166, 17-106 Orla, dzbany, kosze, talerze, ptaki, wiewiórki, ślimaki, żółwie
- Luba Krupa, Koszele, 17-106 Orla, tel. 085 739 25 64, wiewiórki, jelenie, kozy, żółwie, ślimaki, kury, misie
- Anna Kubaj, Mikłasze, 17-106 Orla, tel. 085 739 22 51, ule, dzbanki, kosze, talerze, miski, tace, krzesła
- Maria Kuna, Mikłasze, 17-106 Orla, tel. 085 739 22 53, kosze, dzbany, talerze, miski, tace.

## Palmy wielkanocne

Rekwizyt, bez którego mieszkańcy większości domów na Podlasiu nie mogą sobie wyobrazić Niedzieli Palmowej. Przeważnie robi się je ze świeżych gałązek wierzby z dodatkiem bukszpanu, borówek lub bazi, które się oplata wstążką. Bardzo popularne są też palemki na wzór wileńskich – misternie uplecione kompozycje z suchych kwiatów, zbóż i traw. Rzeczą zupełnie szczególną i wyjątkową w naszym regionie są wielkanocne palmy kurpiowskie.

### Pracownie palmiarskie:

- Bogusława Dźwilewska, Czerwone Bagno, 16-404 Jeleniewo, tel. 087 569 16 09
- Stanisława Nietupska, Nowa Ruda 23, 18-525 Turośl
- Krystyna Pietrewicz, 16-315 Lipsk, tel. 087 642 34 29
- Janina Sienicka, 19-222 Wąsosz, tel. 086 273 10 81
- Jadwiga Solińska, 19-222 Wąsosz, tel. 086 273 10 04
- Zofia Trzcicka – Parzych, Nowa Ruda, 18-525 Turośl, tel. 0600 25 93 68.

## Pisanki

Małe dzieła sztuki. Zajmują honorowe miejsce w koszykach ze święconką i ozdabiają wielkanocne stoły. Na Podlasiu maluje się je i przyozdabia na wiele różnych sposobów: gorącym woskiem, włóczką, wycinankami, wyskrobywaniem wzorów. W Muzeum Rolnictwa w Ciechanowcu znajduje się pierwsze w Polsce Muzeum Pisanki.

### Pracownie:

- Cecylia Bach Szczawińska, ul. 1 Maja 6, 16-120 Krynki, kraszanki – drapanki
- Krystyna Cieśluk, 16-315 Lipsk, tel. 087 642 35 99
- Stowarzyszenia Miłośników Lipskiej Pisanki i Tradycji, Muzeum Lipskiej Pisanki, 16-315 Lipsk, ul. Rynek 2, tel. 087 642 35 86, 087 642 22 07, 502 114 932 [www.kultura.lipisk.pl/index.php](http://www.kultura.lipisk.pl/index.php), e-mail: [mgok@lipisk.pl](mailto:mgok@lipisk.pl).

## Haft i wyroby szydełkowe

Robótki ręczne, hafciarstwo, dzierganie, szydełkowanie... Obrusy, serwetki i cała masa innych cacek, które w dawnych czasach każda szanująca się panna musiała umieć wyrabiać. Dziś jest to głównie zajęcie babć, ale zainteresowanie tego typu regionalnymi ozdobami nieustannie wzrasta...

### Pracownie:

- Klub Animatorów Tradycji Bioregion Biebrza, Ruda, Biblioteka, 19-200 Grajewo, tel. 086 273 87 64 serwetki i serwety wykonane szydełkiem i na drutach
- Halina Cichocka, ul. Łomżyńska 19. 19-230 Szczuczyn koronki szydełkowe
- Krystyna Cieśluk, 16-315 Lipsk, tel. 087 642 35 99
- Alina Czartoryska, Czartoria, 18-413 Miastkowo, tel. 086 217 49 64, haft ręczny wykonywany snutkami: obrusy, serwetki, bieźniki



- Halina Dobkowska, Jankowo Młodzianowo, 18-414 Nowogród, tel. 086 217 54 41, haft richelieu – obrusy, bieżniki, komplety serwetek, metrówki, owaliki
- Bogusława Dzwilewska, Czerwone Bagno, 16-404 Jeleniewo, tel. 087 569 16 09, haft richelieu – serwetki
- Jadwiga Falecka, 16-407 Wiżajny, tel. 087 568 80 77 serwety robione na drutach
- Luba Gawryluk, Koźliki 25, 16-060 Zabłudów firanki siatkowe
- Zofia Gołaszewska, 16-040 Gródek, tel. 085 71 80 263 bieżniki, obrusy, serwetki szydełkowe; dziewiarstwo, bluzki.

## Wyroby drewniane

Drewno, którego na Podlasiu od zawsze było pod dostatkiem, służyło mieszkańcom od najdawniejszych czasów do wytwarzania narzędzi, sprzętów gospodarstwa domowego, a także rzeźb i przedmiotów służących celom religijnym. Do dziś w kilku miejscach na Podlasiu kultywuje się tradycje ręcznego wyrobu drewnianych łyżek. Region może się poszczycić także dużą liczbą rzeźbiarzy ludowych, przede wszystkim amatorów, którzy tradycję „strugania” w drewnie lub innych materiałach przejęli po swoich przodkach. Świątki, podlaskie zwierzęta lub łyżki czy ogromne warząchwie to idealne pamiątki z Podlasia!

### Pracownie:

- Mieczysław Baranowski, Zamczysk 10, 16-135 Bombla, tel. 085 710 93 21, pracownia łyżkarska w Zamczysku, łyżki, warząchwie, czerpaki, szufelki, widelce
- Zdzisław Bieryło, 16-400 Suwałki, tel. 087 566 40 33, ptaki, zwierzęta, poruszające się zabawki
- Krzysztof Chojnowski, Jankowo Młodzianowo, 18-414 Nowogród, tel. 086 217 54 32, świątki, postacie, szopki, płaskorzeźba – obrazy
- Bożena Chomiczewska, 16-315 Lipsk, tel. 087 642 36 42, drewniane miski, świeczniki
- Jan Czaban, 16-120 Krynki, tel. 085 722 81 08, ptaki



Czułenka

- Mieczysław Czarniecki, Krasne Folwarczne, 19-122 Jasionówka, tel. 085 716 04 53, beczki, łyżki, wałki, deski do krojenia, grabie, miotły, toporzyska, trzonki do młotków
- Andrzej i Mieczysław Dobkowsky, Jankowo Młodzianowo, 18-414 Nowogród, tel. 086 217 54 41, ligawki, cebry, stągwie, konwie, masielnice, szafliki, kopańki, dzieże, ptaki
- Jerzy Gibulski, Ostrówek, 16-113 Szudziałowo, tel. 085 72 21 521, stoliki, lampki, kwietniki, żyrandole, ozdoby ściennie
- Klub Animatorów Tradycji Bioregion Biebrza, Ruda. Biblioteka, 19-200 Grajewo, tel. 086 273 87 64.

## Kowalstwo

W dawnych czasach kowal był bardzo pożądanym zawodem na wsi – dziś już niewiele osób potrafi wykuć ręcznie metalowe narzędzia lub inne przedmioty. Nic dziwnego, jest to bardzo pracochłonny proces, o wiele prościej jest kupić potrzebne sprzęty metalowe w sklepie. Kowalstwo zyskało dziś za to inny wymiar – ręcznie kute ozdoby upiększają nasze domy i ogrody. Mogą to być świeczniki, akcesoria kominkowe, krzyże i wiele innych.

### Pracownie kowalskie:

- Mieczysław Hulewicz, Czarna Wieś Kościelna, 16-020 Czarna Białostocka, tel. 085 710 90 89, świeczniki, meble, kwiaty, bramy, stoliki, kwietniki, okucia
- Andrzej Klejzerowicz, 18-230 Ciechanowiec, ul. Pińczowska 1, ozdoby
- Franciszek Lulewicz, 16-060 Zabłudów, tel. 085 718 85 93, balustrady, ogrodzenia, bramy, świeczniki, wieszaki, zestawy kominkowe, kosze na drewno
- Ryszard Maliszewski, Hermanówka 1, 16-061 Juchnowiec, tel. 602 35 30 62, ogrodzenia, balustrady, kraty
- Zbigniew Minko, Zajezierce, 16-060 Zabłudów, tel. 085 653 00 72, biżuteria
- Romuald Muszyński, Hermanówka 1/1, 16-061 Juchnowiec, bramy, kraty, ogrodzenia, meble, świeczniki, balustrady, ławki
- Dominik Ustaszewski, Jankowo Młodzianowo, 18-414 Nowogród, tel. 086 217 57 72, krzyże, świeczniki, szable, zawiasy, klamki.

## Izby regionalne

- Izba Regionalna w Janowszczyźnie, Janowszczyzna 36, Jan Ancypo, Podjanowszczyzna 3 (budynek poczty), tel. 085 711 15 22, [www.sokolka.pl/janowszczyzna.htm](http://www.sokolka.pl/janowszczyzna.htm)
- Izba Regionalna Ośrodka „Brama na Bagna” w Strękowej Górze, Lokalna Organizacja Turystyczna – Lokalna Grupa Działania „Brama na Bagna”, Strękowa Góra 24, 16-075 Zawady, tel. 085 738 43 33, [www.bramanabagna.pl](http://www.bramanabagna.pl)
- Izba Tkactwa Ludowego w Janowie, Gminny Ośrodek Kultury, Sportu i Turystyki, ul. Białostocka 16a, 16 – 130 Janów, tel. 085 721 61 42, [www.janow.com.pl](http://www.janow.com.pl)
- Regionalna Izba Historyczna w Zambrowie, Miejski Ośrodek Kultury, Ul. Grunwaldzka 1, 18-300 Zambrów, tel. 086 271 27 99, [www.zambrow.pl/mok.htm](http://www.zambrow.pl/mok.htm)
- Izba Pamięci Ziemi Grajewskiej, ul. Wojska Polskiego 61, 19-200 Grajewo, tel. 086 261 11 73 lub tel. kom. 608 056 808, [www.9psk.pl/index.php?page=3](http://www.9psk.pl/index.php?page=3)
- Izba regionalna w Turośli, Ul. Akacyjowa 2, 18-525 Turośl, tel. 086 278 61 32, fax 086 278 61 49, e-mail: [gok@turosl.pl](mailto:gok@turosl.pl), [www.turosl.pl/asp/start.asp?page=pl\\_kultura&tytul=Kultura](http://www.turosl.pl/asp/start.asp?page=pl_kultura&tytul=Kultura)
- Regionalna Izba Białoruska w Skaryszewie, Skaryszewo 29, 17-210 Narew, tel. 085 681 62 76
- Sala Regionalna w Danówku, Gimnazjum w Danówku im. Adama Pałczyńskiego, Danówek 7, 19-200 Grajewo, tel. 086 272 31 09, [www.gminagrajewo.pl/index.php?k=94](http://www.gminagrajewo.pl/index.php?k=94).

## Skanseny i muzea

- Muzeum Podlaskie w Białymstoku, Rynek Kościuszki 10, 15-091 Białystok, tel. 085 742 14 73, [www.muzeum.bialystok.pl](http://www.muzeum.bialystok.pl)
- Białostockie Muzeum Wsi – Skansen, ul. Szosa do Augustowa 1, 16-010 Wasilków, tel. 085 743 60 82, <http://bialostockiemuzeumwsi.pl>

## izby regionalne



Warto zaglądać nawet do małych izb regionalnych - zawsze znajdziemy tam ciekawe przykłady lokalnej sztuki i tradycji

## skanseny



Z muzyką ludową województwa podlaskiego można zapoznać się podczas licznych latem przeglądów i festiwali

## zespoły folklorystyczne

- Muzeum w Tykocinie – Synagoga, Oddział Muzeum Podlaskiego w Białymstoku, ul. Kozia 2, 16-080 Tykocin, tel. 085 718 16 13, tel./fax. 085 718 16 26, e-mail: [synagoga@muzeum.bialystok.pl](mailto:synagoga@muzeum.bialystok.pl)
- Muzeum Ikon w Supraślu, Oddział Muzeum Podlaskiego w Białymstoku, ul. Klasztorna 1, 16-030 Supraśl, tel./fax: 085 718 35 06, e-mail: [muzeum.ikon@muzeum.bialystok.pl](mailto:muzeum.ikon@muzeum.bialystok.pl)
- Muzeum Rolnictwa im. ks. Krzysztofa Kluka i Skansen w Ciechanowcu, ul. Pałacowa 5, 18-230 Ciechanowiec, tel. 086 277 13 28, [www.muzeumrolnictwa.pl](http://www.muzeumrolnictwa.pl), [muzeum.rol@wp.pl](mailto:muzeum.rol@wp.pl)
- Stała wystawa etnograficzna „Ocalić od zapomnienia”, Wigierski Park Narodowy, Krzywe 82, 16-400 Suwałki, tel. 087 5632562, [www.wigry.win.pl/ocalic/index.htm](http://www.wigry.win.pl/ocalic/index.htm)
- Skansen Kurpiowski im. Adama Chętnika w Nowogrodzie, Oddział Muzeum Północno-Mazowieckiego, ul. Zamkowa 25, 18-414 Nowogród, tel. 086 217 55 62, [www.heritage.pl/sources/muzea/n/nowogrod.html](http://www.heritage.pl/sources/muzea/n/nowogrod.html)
- Skansen w Puńsku, Dom Kultury Litewskiej w Puńsku, ul. 11 Marca 17, 16-515 Puńsk, tel./fax. 087 516 10 32
- Chata Stefana, Nowoberezowo, Nowoberezowo 90, 17-200 Hajnówka, tel. 085 873 12 10 lub kom. 0602 828 457
- Skansen Architektury Drewnianej Ludności Ruskiej Podlasia w Białowieży, Białowieża-Zastawa, 17-230 Białowieża, tel. 085 683 36 28
- Skansen Sioło Budy, Budy 41, 17-230 Białowieża, tel. 085 681 29 78 lub kom. 0698 664 496, [www.siolobudy.pl](http://www.siolobudy.pl)
- Galeria Haftu i Koronki w Knyszynie, Knyszynski Ośrodek Kultury, 19-120 Knyszyn, ul. Rynek 39, tel. 085 727 99 97, 085 727 99 98, [www.knyszyn.pl/asp/start.asp?page=artykul&tytul=Kultura&dzial=Kultura&strona=1&nr=353](http://www.knyszyn.pl/asp/start.asp?page=artykul&tytul=Kultura&dzial=Kultura&strona=1&nr=353)

## Zespoły folklorystyczne

- Zespół Folklorystyczny „Narwianki”, Kruszewo, 16-070 Choroszcz
- Zespół Folklorystyczny „Klepaczanki”, Miejsko-Gminne Centrum Kultury w Choroszczy

- Zespół Pieśni i Tańca „Kurpie Zielone”, zespół skupiający zarówno młodzież jak i osoby dorosłe, powstał w 1953 roku
- Zespół folklorystyczny „Klekociaki”, działa od 1962 roku przy Gminnym Ośrodku Kultury w Boćkach
- Zespół Pieśni i Tańca „Suwalszczyzna”, powstał w 1951 roku
- „Rabina”, jest to jedyny w Polsce zespół wokalny prezentujący kulturę, tradycje i zwyczaje staroobrzędowców
- Zespół regionalny „Lipsk”, istnieje od 1973 roku
- Zespół „Krosienko” działa przy Gminnym Ośrodku Kultury, Sportu i Turystyki w Janowie
- Zespół Śpiewaczy z Turośli i Nowej Rudy.

## Obrzędy i tradycje lokalne

- **Zapusty – Karnawał.** Trwały od Nowego Roku lub Święta Trzech Króli aż do Środy Popielcowej. Był to czas zabaw i spotkań mieszkańców wsi. Odbywały się wtedy pochody przebierańców.
- **Na Nowy Rok na Kurpiowszczyźnie** pieczono tzw. **nowe latka** (krążek, na którym umieszczony był pastuszek w otoczeniu zwierząt) lub **byśki** (figurki zwierząt: krów, wołów, byków, saren, zajęcy, wiewiórek itp.) Miały one zapewnić pomyślność w nowym roku.
- **Gra na ligawkach.** Był to czas zabaw i spotkań mieszkańców wsi. Odbywały się wtedy pochody przebierańców.
- **Noc Świętojańska.** Inaczej zwana Nocą Kupały, Kupalnocką, czy też Sobótką. Jest to najkrótsza noc, związana z letnim przesileniem słońca, przypadająca z 23 na 24 czerwca. Palone są wtedy ogniska, przez które skaczą chłopcy. Dziewczęta puszczają na wodę wianki z zapalonymi świeczkami. Jeżeli zostały wyłowione przez kawalerów, dziewczynie wróżyło to szybkie zamążpójście. W trakcie zabaw odbywają się różnego rodzaju wróżby i tańce.
- **Przepiórka.** Pozostawiona na polu ostatnia garść nie zżętego żyta, symbol zakończenia żniw. Końce kłósów były zwijywane i tworzyły one rodzaj słomianej czapy. W jej środku kładziono kamień, a na nim kawa-

## obrzędy i tradycje

łek chleba dla ptaków. Następnie odbywało się tzw. oborywanie przepiórki. Żniwiarze – młodzi chłopcy chwyтали dziewczęta pracujące przy żniwach i ciągnęli je za nogi wokół przepiórki po rżysku. Przepiórka zostawała na polu do jesieni.

- **Strojenie palm wielkanocnych.** Wierzono, iż palmy mają magiczną moc, chronią przed chorobami i zapewniają dobre plony. W Niedzielę Palmową zwaną także Kwietną lub Wierzbną, poświęcone są palmy oraz odbywają się procesje. Poświęcone palmy z gałązek wierzby zatykane były za święte obrazy i miało to chronić domowników przed złem. Palmami bito domowników wypowiadając słowa: Palma bije, nie ja biję, wielki dzień za tydzień. Wysokie, od 2 do 6 metrów, palmy tworzy się z pnia ściętego drzewka – leszczyny lub sosny, oplata widłakiem, borówką, bukszpanem, czy też jałowcem oraz kwiatami – suchymi lub z bibuły. Zdobí się je kolorowymi, długimi wstążkami.
- **Zdobienie jaj wielkanocnych.** Zwyczaj malowania jajek w Polsce sięga X wieku. Było to przede wszystkim zajęcie kobiet, które najczęściej w Wielką Sobotę zbierały się w jednej izbie. Jajkami obdarowywana była rodzina, chrześniacy oraz inne zaprzyjaźnione osoby. Jako dowód sympatii wręczane były przez panny kawalerom. Obdarowywano także zmarłych – zostawiając jaja na ich grobach. Wśród zdobionych jaj dominują pisanki, na których wzory malowane są woskiem. Następnie są one barwione, a po usunięciu wosku zachowuje się naturalny kolor. Jednolity kolor jajek – kraszanek, uzyskiwano po zabarwieniu np. w cebulniku, czyli wywarze z łupin cebul, otrzymując kolor od jasnożółtego do czerwonego. W województwie podlaskim „zagłębiem pisankarskim” jest Lipsk nad Biebrzą.
- **Busłowe łapy.** Specjalne pieczone pieczywo obrzędowe. Były to bułki w kształcie bocianich łap (pięć palców). Nazwa pochodzi od słowa Busiem, czyli bocian. Zwyczaj pieczenia związany był z ze świętem Zwiastowania Pańskiego (25 marca) i nadchodzącą wiosną. Łapy wkładano do bocianiego gniazda, aby przywitać te ptaki powracające z ciepłych krajów i tym samym przyspieszyć nadejście wiosny.
- **Konopielka.** W okresie wielkanocnym, na wsi odbywało się tradycyjne wiosenne kolędowanie. Tradycyjnie, do drugiego dnia Świąt Wielkanocnych, kawalerzy odwiedzali wszystkie domy, w których mieszkały panny. Śpiewali pod domem tak długo, aż ktoś z domowników do nich wyszedł i poczęstował jajkiem i kiełbasą, a nawet wódką. Składano wtedy życzenia świąteczne, a pannom życzo no szybkiego zamążpójścia. Konopielka kończyła się śmigusem – dyngusem. Zwyczaj ten obecnie kultywują zespoły ludowe z okolic Knyszyna i Korycina. Ośrodek Kultury w Knyszynie organizuje Międzynarodowe Spotkania Wiosennego Kolędowania z „Konopielką”.

- **Wołoczebne.** Był to wiejski, wielkanocny zwyczaj obdarowywania się pisankami. Zwany był inaczej włóczebno lub włóczonno. Jajka otrzymywały dzieci, w szczególności od swoich chrzestnych. Był to również dowód sympatii jeśli kawaler otrzymał pisankę od panny. Jajkami obdarowywana była również przez gospodarzy młodzież, chodząca z życzeniami tzw. „alleluja” po okolicznych domach, śpiewając „konopielkę”.
- **Wybitki.** Zabawa wielkanocna zwana również wybitką oraz walatką. Gra polegała na toczeniu po stole lub specjalnej rynience pisanek lub kraszerek tak, aby się ze sobą zderzyły. Te jajka, które zostały stłuczone, przechodziły na własność osoby, która miała całe pisanki czy kraszanki. Innym sposobem tej zabawy było uderzanie jajek trzymanyh w rękę jedno o drugie. Grę wygrywała osoba, która zdobyła najwięcej jaj.

### **Cykliczne imprezy folklorystyczne i kulturowe prezentujące dziedzictwo województwa podlaskiego obejmują m.in.:**

przeeglądy, festiwale, spotkania zespołów kolędniczych i teatrów wiejskich, konkursy zdobnictwa obrzędowego cyklu wiosennego i świąt wielkanocnych (np. w Mońkach), Jarmark Wielkanocny pod białostockim ratuszem, Międzynarodowy Festiwal Muzyki Cerkiewnej w Hajnówce, Festyn zielonościwkowy w Muzeum Wsi Białostockiej, obchody Nocy Świętojańskiej, Jarmark Świętojański pod białostockim ratuszem, Dni Twórczości Ludowej – Dzień Śledzia w Strękowej Górze, festyny muzyczne, rękodzielnicze, kulinarne – samodzielne oraz np. z okazji obchodów Dnia Lipska, Trzciannego, Sejn i innych miejscowości, Festiwal „Dawne pieśni – młode głosy” w Waniewie, Festyn ziołowo-miodowy w Muzeum Wsi Białostockiej, biesiady miodowe, Podlaskie Targi Rzeźby Ludowej, Kowalstwa i Tkaniny Dwuosnowowej pod białostockim ratuszem, prezentacje zespołów ludowych itp.

Dla turystów bardzo ciekawe mogą być obchody świąt religijnych (np. Niedziela Palmowa, Boże Ciało), udział w różnych tradycyjnych zajęciach (malowanie jajek na Wielkanoc, robienie wianków świętojańskich, święcenie ognia na Matki Bożej Gromnicznej), także lokalne jarmarki, targi, odpusty.

### Podlaski Bociani Szlak

Podlaski Szlak Bociani jest najdłuższą trasą rowerową w województwie podlaskim. Biegnie przez trzy parki narodowe – Białowiecki, Narwiański i Biebrzański. Szlak został wyznaczony tak, aby wędrujący po nim turysta mógł zapoznać się z walorami przyrodniczymi i kulturowymi regionu, a przede wszystkim z życiem i zwyczajami bociana białego.

Trasa: Białowieża – Uroczysko „Stara Białowieża” – Gruszki – Narewka – Stare Lewkowo – Eliaszuki – Suszcza – Odrynki – Narew – Trześcianka – Puchły – Ciełuszki – Kaniuki – Zajączki – Czerewki – Doktorce – Zawyki – Suraż – Turośń Dolna – Dobrowoda – Baciuty – Bokiny – Waniewo – Kurowo – Pajewo – Radule – Leśniki – Sanniki – Tykocin – Tatary – Kiślaki – Zajki – Laskowiec – Gugny – Dobarz – Osowiec Twierdza – Goniądz.

Długość: 206 km + 3 km szlaku łącznikowego z Tykocina do Europejskiej Wsi Bocianiej Pentowo.

### Szlak Rękodzieła Ludowego

W założeniu pomysłodawców – Działu Etnografii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku – głównym celem tego szlaku jest ochrona najciekawszych pracowni i ośrodków twórczości ludowej, a także udostępnienie rękodzieła turystom i miłośnikom sztuki ludowej. Szlak powstał w 1994 roku. Obejmuje warsztaty rękodzielnicze wzdłuż skraju Puszczy Knyszyńskiej: pracownie garncarskie oraz kowala w Czarnej Wsi Kościelnej, warsztat tradycyjnego wyrobu drewnianych łyżek w Zamczysku, pracownie tkactwa dwuosnowowego w Janowie i okolicznych wsiach: Wasilówka i Nowokolno oraz pracownię rzeźbiarza ludowego w Sokółce. Poszczególni twórcy oferują pokazy wyrobu oraz powstałe tradycyjne wyroby, jak również i naukę zawodu. Pracownie zwiedzać można od poniedziałku do soboty, po telefonicznym uzgodnieniu.



Nauka tkania na krośnie



### **Warsztat kowalski:**

- Mieczysław Hulewicz, Czarna Wieś Kościelna, ul. Sosnowa, tel. 085 710 90 89

### **Warsztaty garncarskie:**

- Bolesław Piechowski, Czarna Wieś Kościelna, ul. Piękna, tel. 085 710 90 74
- Mirosław Piechowski, Czarna Wieś Kościelna, ul. Piękna, tel. 085 710 91 34
- Jan Kudrewicz, Czarna Wieś Kościelna, ul. Sosnowa, tel. 085 710 90 85
- Adam i Paweł Piechowski, Czarna Wieś Kościelna, ul. Piękna, tel. 085 710 90 23
- Stanisław Mosiej, Czarna Wieś Kościelna, ul. Piękna, tel. 085 710 90 80.

### **Pracownia wyrobu łyżek:**

- Mieczysław Baranowski, Zamczysk 10, tel. 085 710 93 21.

### **Pracownie tkactwa dwuosnowowego:**

- Teresa Pryzmont, Wasilówka (kol.), tel. 085 721 63 64
- Alicja Kochanowska, Janów, ul. Nadrzeczna, tel. 085 721 60 36
- Filomena Krupowicz, Janów, ul. Sokóleńska, tel. 085 721 61 28
- Ludgarda Sieńko, Janów, ul. Sokóleńska, tel. 085 721 61 74
- Helena Malewicz, Nowokolno, tel. 085 721 60 62.

### **Pracownia rzeźbiarska:**

- Piotr Szałkowski, Sokółka, ul. Mickiewicza, tel. 085 711 53 32.



Tablica pracowni wyrobu łyżek



Tkanina dwuosnowowa



Meczet w Bohonikach



Cerkiew w Supraślu

## Szlak Tatarski

Podlaski Szlak Tatarski (Sokółka – Bohoniki – Kruszyniany) prowadzi ziemią zamieszkałą przez dość licznych niegdyś polskich Tatarów (sprowadzonych w XVII wieku przez króla polskiego Jana III Sobieskiego). Obecnie zamieszkują tu nieliczni już ich potomkowie, którzy kontynuując religię i tradycje swoich przodków, zawodowo w większości zasymilowali się z miejscową ludnością. Pozostały pamiątki – meczety i cmentarze (mizary) w Bohonikach i Kruszynianach. W Sokólskim Ośrodku Kultury mieści się Muzeum Ziemi Sokólskiej z kolekcją eksponatów tatarskich (orientalne pamiątki znajdują się również w Muzeum Historycznym w Białymstoku). W Bohonikach i Kruszynianach istnieje możliwość zwiedzenia meczetu oraz spróbowania dań tatarskich.

Trasa: Białystok – Supraśl – Kruszyniany – Bohoniki – Sokółka – Czarna Białostocka.

## Szlak Prawosławnych Świątyń

Szlak promuje kulturę prawosławia na Północnym Podlasiu – zabytkowe, w znacznej części drewniane cerkwie i inne obiekty kultu: kapliczki, krzyże wotywnie itp. W swym przebiegu prezentuje m. in. różnorodne w stylu i wieku świątynie województwa podlaskiego.

Trasa przebiegu szlaku: Białystok Dojlidy – Halickie – Zwierki – Pasyнки – Zabłudów – Ostrówki – Pawły – Ryboły – most na rzece Narew – Ploski – Knorozы – Chraboły – Rajsk – Haćki – Hryniewiczze Duże – Bielsk Podlaski – Parcewo – Orla – Szczyty – Czyże – Osówka – Nowoberezowo – Hajnówka – Dubiny – Wasilkowo – Łosinka – Chrabostówka – Narew – Iwanki Rohozy – Trześcianka – Folwarki Tylwickie – Topolany – Hieronimowo – Michałowo.

Łączna długość szlaku wynosi 164 km.

## Szlak Religii (samochodowy)

Prowadzi przez zróżnicowane etnicznie i wyznaniowo tereny wschodniego Podlasia oraz Suwalszczyzny. Na trasie spotkamy świątynie katolickie, prawosławne, staroobrzędowców, muzułmańskie i żydowskie dokumentujące burzliwą historię tych ziem.

Można zobaczyć unikalne miejsca kultu religijnego: prawosławnego na Św. Górze Grabarce, katolickiego w Świętej Wodzie i Różanymstoku, muzułmańskiego w Bohonikach i w Kruszynianach, a także mojżeszowego w Tykocinie.

Trasa: Drohiczyn – Grabarka – Hajnówka – Białowieża – Tykocin – Krypno – Białystok – Święta Woda – Krynki – Bohoniki – Różanystok – Studzienniczna – Wigry – Wodziłki.

## Kraina Otwartych Okiennic

Kraina Otwartych Okiennic to trzy unikatowe pod względem architektonicznym wsie: Trześcianka, Soce i położona w dolinie Narwi i jej dopływu Rudni wieś Puchły. Specyfiką zabudowań jest bogata dekoracja snycerska w formie nad- i podokienników, okiennic, wiatrownic, narożników, a także dekoracyjnego zdobienia elewacji i szczytów. Ornamentyka ta niespotykana w innych regionach Polski, nawiązuje do zdobnictwa stosowanego w rosyjskim budownictwie ludowym. Otwarte okiennice są bowiem elementem większego projektu, jakim jest Podlaski Szlak Bociani i są zamiarem ocalenia dawnego budownictwa drewnianego, zdobnictwa, a także tradycji i obrzędów ludów pogranicza. <http://kraina-otwartych-okienic.webpark.pl/www.2.html>

Warto też korzystać oraz polecać naszym turystom dobrze rozwiniętą i bardzo ciekawą sieć szlaków turystycznych i ścieżek edukacyjnych wyznaczonych przez parki narodowe i krajobrazowe oraz działające na Podlasiu stowarzyszenia i grupy działania. Promują one najciekawsze atrakcje naszego województwa, a jednocześnie kanalizują ruch turystyczny tak, aby był on bezpieczny dla środowiska.



Synagoga w Tykocinie



Tradycyjna architektura

## kuchnia regionalna

## Kuchnia regionalna Podlasia

Województwo Podlaskie jest terenem, gdzie w kulturze przewijały się wpływy wielu kultur i narodowości. Jest to region atrakcyjny nie tylko pod względem turystycznym, ale także i kulinarnym. To, co nas wyróżnia, to wymieszana i niepowtarzalna kuchnia regionalna, której zapach i smak można znaleźć właśnie tu, wędrując po szlakach i bezdrożach regionu. Kuchnia ta bazując na licznych przepisach przodków kultywuje tradycje wynikające głównie z mieszanki kultur i narodowości zamieszkujących region wschodni naszego województwa, a szczególnie Litwinów i Białorusinów. Szczególny akcent kuchni litewskiej mamy na terenie powiatu Sejneńskiego. Kulinarną wizytówką jest tutaj ciemny chleb litewski na kalmusie podawany często z kindziukiem – mięsnym specjałem regionu. Wyrób ten przygotowuje się następująco: krojone mięso wieprzowe dobrej jakości z użyciem naturalnych przypraw nadziewa się do pęcherzy wieprzowych. Następnie jest ono dość mocno podwędzane i podsuszane. Z innych potraw pogranicza polsko-litewskiego należy wymienić: kołduny litewskie, bliny( placki ziemniaczane z dodatkiem mięsa mielonego), soczewiaki (rodzaj pierogów, których nadzienie stanowi zmielona soczewica, suto przyprawiona skwarkami). Najbardziej słodkim symbolem tego terenu, ale i całego naszego województwa jest sękacz, przypominający kształtem niewielki pień drzewa pełen sęków. W zależności od ilości zużytych jaj może mieć różną wysokość. Równie atrakcyjnym wypiekiem terenu pogranicza polsko-litewskiego jest mrowisko. Wyrób ten składa się z bardzo delikatnych jasnożółtych płatków ciasta, smażonych w głębokim tłuszczu, które następnie układa się w kolejne warstwy polewane sosem miodowym i posypywane makiem i rodzynkami. Układane w ten sposób tworzą formę stożka, charakterystyczną dla tego wypieku.

Atrakcją kulinarną Suwalszczyzny z uwagi na dużą ilość jezior są dania rybne szczególnie wędzona sielawa z dodatkiem soku z cytryny oraz szczupak faszerowany.

Specjalnością naszego regionu są także potrawy z ziemniaków: babka i kiszka ziemniaczana a także placki ziemniaczane. W zależności od powiatu, smak babki ziemniaczanej może być urozmaicony dodatkiem kiełbaski, żeberek. Równie dużą popularnością cieszą się kartacze – pyzy z mięsem, które może być używane do nadzienia jako gotowane lub surowe. Polane chrupiącymi skwarczkami z cebulką smakują znakomicie. Innym popularnym daniem naszego województwa jest powszechnie znany i lubiany żurek przyrządzany na starannie przygotowanym domowym zakwasie. Na uwagę zasługują także pierogi. Mogą być tradycyjne z mięsem, ruskie, z kapustą i grzybami czy z twarogiem.



Kuchenny piec kaflowy

Województwo Podlaskie to kraina mlekiem płynąca. Stąd też tradycyjnymi domowymi metodami gospodynie wyrabiają sery. Zwykle są to sery białe, lekko solone, ale są także wytwarzane sery podpuszczkowe. W zależności od potrzeb i gustów sery te mogą być przyprawiane różnymi przyprawami, takimi jak: kminek, bazylia, koperek, papryka. Szczególnie cenne są sery Korycińskie, których receptura pochodzi sprzed kilkuset lat. Sery leżakują długo i przez to zyskują na smaku. Drugim rodzajem sera podlaskiego tradycyjnego są sery z Wiżajn, które dostały również najwyższą ocenę i zdobyły nagrodę Perły w konkursie kulinarnym „Nasze kulinarne dziedzictwo”. Są także na liście naszych produktów tradycyjnych. Zrobione z mleka od krów żywionych naturalnymi paszami: trawą i sianem posiadają znakomity smak. Na szczególną uwagę zasługują także kruszewskie warzywa kiszone: ogórki i kapusta. Jędrne i soczyste kiszone ogórki z Kruszewa swój niepowtarzalny smak zawdzięczają m.in. naturalnemu leżakowaniu beczek w Narwi. Dzięki tradycyjnemu sposobowi wytwarzania produkty te uzyskały uznanie komisji krajowej w konkursie „Nasze kulinarne dziedzictwo” – przyznając im najwyższą ocenę – nagrodę Perły.

Aby poznać niepowtarzalny klimat polskiego Orientu warto odwiedzić Kruszyniany, gdzie mieszkają prawdziwi Tatarzy i skosztować ich oryginalnych potraw, przekazywanych z pokolenia na pokolenie. Na szczególnie uznanie zasługuje pieriekaczewnik (zwinęte w rulon rozwałkowane ciasto z nadzieniem serowym, mięsny, jabłkowym lub grzybowym). Został on jako pierwszy w Polsce wpisany na Listę Produktów Tradycyjnych RP. Inne dania kuchni tatarskiej, między innymi to: pieremiacze i kołduny tatarskie.

Region Podlaski to raj dla smakoszy regionalnych dań, potraw oraz zdrowej ekologicznej żywności. Potrawy przyrządzane wg starych receptur, przekazywanych z pokolenia na pokolenie, z matki na córkę, zachowały w sobie czar dawnej kuchni i smakują doskonale. Stanowią także atrakcję przyciągającą turystów.

## Źródła informacji:

[www.zielonewrota.pl](http://www.zielonewrota.pl)

[www.wrotapodlasia.pl](http://www.wrotapodlasia.pl)

[www.atrakcjepodlasia.pl](http://www.atrakcjepodlasia.pl)

<http://kraina-otwartych-okienic.webpark.pl/www.2.html>



Tradycyjne gatunki kwiatów świetnie komponują się z drewnianą zabudową wsi

Dawniej każda dobra gospodyni miała przed domem ogródek kwiatowy. Usytuowany był on zazwyczaj od strony drogi, przy ścianie szczytowej budynku mieszkalnego. Wewnątrz ogródka, na równo podzielonych grządkach rosły kwiaty, a w rogu najczęściej kwitł bez lub jaśmin. Z tyłu rosły drzewa owocowe.

Ogródki kwiatowe miały pewne cechy niezienne tzn. na niewielkiej przestrzeni rosło mnóstwo roślin o ozdobnych kwiatach. Podstawą była obfitość barw i kształtów. Ogródkowane były sztachetowym lub też rzadziej wyplatanym z wierzbowych gałęzi płotem. Przy ogrodzeniach sadzono zazwyczaj kwiaty wysokie, ponieważ miały lepszy dostęp do światła i bardziej były widoczne z drogi. Kompozycje roślinne miały proste formy. Rośliny sadzone były w kępach, rzędach i na klombach, często o bardzo śmiałych zestawieniach kolorystycznych.

Ogródki różniły się wielkością, najbardziej okazałe należały bowiem do zamożniejszych gospodarzy. Rosły przede wszystkim tam rośliny jednoroczne, a także byliny, zwane często roślinami zimowymi oraz krzewy i drzewa. Uprawa różnorodnych kwiatów związana była z obrzędowością ludową i religijną, bowiem wykorzystywane one były pięć razy w ciągu roku. Po raz pierwszy jako dodatek do palmy wielkanocnej. Bukszpan oraz barwinek służyły do ozdabiania koszyczków ze święconym. W dniu Zielonych Świątek ściany „maiło się” gałązkami lipy, peonii. Za zakończenie oktawy Bożego Ciała wieszano się na ścianie domu święcone wcześniej wianki, w których można było znaleźć rozchodnik i macierzankę. Zbierało się też kwiaty do sypania podczas procesji oktawy Bożego Ciała. Ze świętem Matki Bożej Zielnej związany był i nadal przetrwał zwyczaj robienia i święcenia bukietów z kłosów zboża i kwiatów jak: astry, cynie, itp.

Również i obecne ogrody mogą mieć bardziej regionalny, swojski charakter. Można to osiągnąć poprzez sadzenie gatunków właściwych dla rodzimej szaty roślinnej. Są one najlepiej przystosowane do naszych warunków klimatycznych i glebowych. Zadbane ogródki, pełne pięknych, kwitnących kwiatów, szczególnie przy tradycyjnych, drewnianych budynkach mieszkalnych w gospodarstwach agroturystycznych przyciągną wielu gości. Zagraniczni turyści będą mogli zobaczyć coś typowego dla regionu, innego niż w Europie Zachodniej.

Zakładając tradycyjny ogródek należy kierować się następującymi zasadami:

1. Projektujemy w stylu regularnym (geometrycznym).
2. Wytoczamy symetryczne rabaty i ścieżki.
3. Podkreślamy część centralną.
4. Na obrzeżach i w narożnikach sadzimy duże rośliny lub drzewa.
5. Kwiaty sadzimy w formie drabinki, najpierw najniższe, potem coraz wyższe.

Wiele tradycyjnych kwiatów jednorocznych spełnia oprócz funkcji zdobniczej w ogrodzie także funkcje ochronne i dobrze wpływają na wzrost roślin. Należą do nich: aksamitki, nasturcje, nagietki, kosmosy (warszawianka). Nasturcja to roślina pułapkowa dla mszyc, które zwabione zapachem liści siadają na niej, nie atakują wówczas tak silnie roślin uprawnych. Aksamitki od dawna wykorzystywane były jako rośliny pułapkowe dla nicieni. Szkodniki te je atakują, ale nie znajdują w nich warunków do dalszego rozwoju. Rośliny wyrzywa się i pali, wskutek czego nicienie giną.

W tradycyjnych ogrodach dużo miejsca oprócz powyższych kwiatów zajmują inne kwiaty jednoroczne, uprawiane bezpośrednio z siewu wprost do gruntu. Należą do nich: astry, cynie, ostróżka, słonecznik, groszek pachnący. Dużą atrakcją ogrodów wiejskich cieszą się także byliny. Są one cenne z uwagi, iż zakwitają już od wczesnej wiosny, a kończą kwitnienie późną jesienią. Mają wszechstronne zastosowanie w ogrodzie, bowiem olbrzymia różnorodność pokroju, wysokości roślin, kolorów liści i kwiatów daje możliwość zastosowania ich w różnych miejscach w ogrodzie. Komponując rabatę z bylinami lokalizujemy ją najczęściej przy ścieżce, przy ścianie domu lub pod płotem. Sadzimy tu rośliny niskie, średnio wysokie i wysokie dorastające nawet do 2 m. Najlepiej jest wybrać od kilku do kilkunastu gatunków o różnej porze kwitnienia, aby przez cały rok rabata zdobiła nam ogród. Podobnie jak przy roślinach jednorocznych sadzimy je zgodnie z osiąganą wysokością, aby jedno nie zasłaniało drugich.

Byliny szczególnie zasługują na zastosowanie w małych ogródkach, bowiem pojedyncze lub zgrupowane tworzą barwne „plamy” kwiatowe w ciągu całego lata. Są one niekłopotliwe w pielęgnowaniu i obficie kwitną.

Do tradycyjnych bylin należą: floksy, piwonie, jesienne marcinki, rudbekie, barwinek, ostróżka, orlik, konwalie, serduszka okazała i wiele innych. Ogródki kwiatowe są częścią naszej tradycji, stanowią o naszej tożsamości, wyróżniają nas, wzbogacają krajobraz, różnorodność biologiczną, naszą kulturę. Korzystajmy z tego bogactwa, zachowajmy je, pomnażajmy i przekazmy przyszłym pokoleniom.



Słoneczniki cieszą ludzkie oczy do jesieni, a owadom dostarczają cennego pokarmu



Ekologiczny dom można zbudować z gliny i słomy

Styl i konstrukcja budynków ekologicznych i towarzyszącej im infrastruktury powinna nawiązywać do lokalnych tradycji kulturowych i warunków środowiskowych. Budownictwo ekologiczne powinno spełniać wszystkie wymagania prawne odnośnie lokalizacji, wpływu na środowisko itp. Należy korzystać z lokalnie dostępnych surowców budowlanych i tylko takich, których pozyskanie nie powoduje poważnych szkód w środowisku. Preferowane są materiały budowlane z certyfikatami ekologicznymi (np. drewno z certyfikatem FSC).

Dom energooszczędny powinien być zbudowany „na miarę” potrzeb. Własny dom czy mieszkanie nie muszą być ciasne. Warto jednak dopasować je do swoich realnych potrzeb. Ogrzewanie i oświetlanie zbędnej powierzchni, to dodatkowe zużycie energii. Ściany, podłogi i stropy powinny być odpowiednio zaizolowane termicznie. Okna powinny być szczelne i mieć podwójne szyby. Na poddaszu okna „dachowe” (połaciowe) dostarczają więcej światła. W miarę możliwości należy korzystać z odnawialnych źródeł energii: z biomasy, z pompy ciepła, kolektorów słonecznych, wiatraków itp. Na kaloryferach powinny być termostaty. Należy zdjąć wszelką zabudowę grzejników. Od razu trzeba zadbać o system gromadzenia i oczyszczania ścieków.

Dom pasywny „ogrzewany” jest bez zapotrzebowania energii pierwotnej. Nowoczesne materiały izolacyjne, kolektory słoneczne oraz odpowiednie systemy wentylacji zatrzymują ciepło wytworzone w domu. Domy pasywne nie wykorzystują więcej niż 15 kWh energii na 1 m<sup>2</sup> powierzchni użytkowej. Wybudowanie budynku pasywnego jest niewiele droższe od budowy zwykłego domu, a co więcej inwestycja bardzo szybko się zwraca. Koszt ogrzania budynku pasywnego o powierzchni 120 m<sup>2</sup> wynosi około 500 zł za sezon grzewczy.

Coraz bardziej popularne, także w krajach rozwiniętych, staje się budownictwo wykorzystujące „prymitywne” techniki budowlane lub do takich nawiązujące. Należy do nich np. budownictwo z gliny i słomy. Takie domy są ekologiczne (o ile wykorzystywany jest lokalny materiał), zdrowe i stosunkowo tanie. Można je wznosić z cegieł uformowanych z gliny z siewką słomianą, wypełniać mieszanką gliny i siewki słomianej szalunek lub budować z ciuków słomy na specjalnym stelażu, a potem położyć gliniany „tynk”.

Gdy już mamy dom ekologiczny, czas zmienić swoje własne nawyki na ekologiczne i zadbać o oszczędność energii, wody, prawidłową gospodarkę odpadami i środkami chemicznymi itp.



1. **Przygotuj się do podróży.** Dowiedz się w jakie miejsce jedziesz. Śledź najświeższe informacje i bieżące wydarzenia w regionie. Przestuduj lokalną historię, zwyczaje, tradycje i środowisko przyrodnicze. Naucz się przynajmniej podstawowych zwrotów w lokalnym języku. Nastaw się raczej na poznawanie niż po prostu obserwowanie.
2. **Szanuj lokalne zwyczaje i zasady.** Ubieraj się w sposób akceptowalny przez lokalną społeczność. Miej świadomość, że ktoś może nie życzyć sobie byś fotografował go lub zaglądał na jego podwórze – zawsze na początku spytaj. Obserwuj lokalne zwyczaje. Miej świadomość własnych uwarunkowań kulturowych i tego, jak wpływają one na ocenę innych. Pamiętaj, że jesteś tu gościem. Istnieje wiele różnych teorii czasu, przestrzeni prywatnej, komunikacji itp., które nie są ani błędne ani gorsze, lecz po prostu inne. Dawaj przykład innym turystom, którzy wiedzą mniej niż ty, jak się zachowywać.
3. **Nie obnoś się swą zamożnością.** Nawet to co w twojej opinii nie jest chwaleniem się, może być w innej kulturze postrzegane jako ekstrawagancja. Pozostaw biżuterię i inne niepotrzebne kosztowności w miejscu zakwaterowania. Mogą one jedynie tworzyć bariery i blokować spontaniczne, szczerze relacje. Nie rozdawaj słodyczy ani drobniaków, gdyż może to wypaczać moralność i powodować zjawiska społeczne, jakich tu wcześniej nie było. Jeśli chcesz pomóc finansowo najuboższym, przekazaj pieniądze lokalnej organizacji społecznej.
4. **Bądź elastyczny w kwestii swych oczekiwań.** Podejmuj wyzwania z otwartością, a nie zawieszysz się. Czasem plany się zmieniają i pojawiają się nieoczekiwane okazje do zgłębienia jakiegoś tematu lub unikalnych doświadczeń kulturowych. Dostosuj się do sytuacji, zamiast próbować dostosowywać sytuację do siebie.



Bardzo często unikalne walory obszarów odwiedzanych przez turystów są zagrożone przez presję ze strony turystyki. Chroń to, co cenne!

## Mamy zielone pojęcie!



Gospodarstwo Ekoturystyczne  
„Na Karczaku”

[www.karczak.pl](http://www.karczak.pl)

5. **Chroń to, co cenne.** Bardzo często unikalne walory obszarów odwiedzanych przez turystów są zagrożone przez presję ze strony turystyki. Bądź świadomy tego, jakie zasoby są wykorzystywane ze względu na twoją wizytę. Dotyczy to twoich osobistych potrzeb takich jak: woda, drzewo do ogrzewania, jak i specjalności kulinarnych, które mogą być przywiezione z daleka, by trafić na twój talerz. Nie korzystaj z niczego co wymagało pozyskania zagrożonych gatunków zwierząt i roślin lub zniszczenia naturalnych siedlisk. Wielki luksusowy hotel na końcu świata zużywa na budowę i utrzymanie znacznie więcej zasobów środowiska niż mały rodzinny pensjonat czy dom gościnnie.
6. **Staraj się wywierać możliwie najmniejszy wpływ na środowisko.** Kieruj się międzynarodową zasadą „zabierz tylko zdjęcia, zostaw tylko odcisk stopy”. Zabierz wszystko, co przywoźłeś, w tym wszystkie śmieci. Jeśli biwakujesz, myj się co najmniej 600 m od rzeki, jeziora lub źródła wody. Pozbieraj śmieci, także po innych. Nie niszczy żadnych obiektów przyrodniczych, roślinnych i zwierzęcych. Miej świadomość, jakie lokalne gatunki są zagrożone wyginięciem i chronione i nie kupuj żadnych pamiątek z nich wykonanych (skór, piór, muszli, kości itp.) To jest nie tylko bardzo szkodliwe dla środowiska, ale także nielegalne. Przelot samolotem jest najprawdopodobniej najbardziej energochłonną częścią twojej podróży. Zaplanuj podróż tak by unikać przelotów samolotem lub częstych przejazdów. O ile to możliwe zostań dłużej w jednym miejscu, zamiast co chwilę przemieszczać się dalej. Korzystaj ze zbiorowego transportu publicznego lub niezmotoryzowanych środków transportu (rower, bryczka, łódź). Zapakuj do bagażu tylko to, co jest ci potrzebne – nie bierz nic, co może szybko stać się śmieciem. Opuszczając pokój wyłącz wszystkie urządzenia elektryczne (także te ze światłem „stand-by”) i światło. Oszczędzaj wodę i chemiczne środki czystości. Korzystaj z akumulatorów zamiast baterii jednorazowych.
7. **Wybór firmy turystycznej i przewodnika.** Przepytaj dokładnie swoją firmę turystyczną, przewodnika, obsługę miejsca zakwaterowania na temat tego, co robią by być „eko” i w jaki sposób jest to związane z lokalną społecznością i lokalnym rynkiem. Tzw. „greening” („zazielenianie”) w turystyce często jest fałszywym chwytem reklamowym, aby sprzedawać „eko” usługi. Im większa firma z bardziej luksusową ofertą, tym mniej prawdopodobne, że jest naprawdę ekoturystyczna. Bądź wytrwała w swych wymaganiach wobec wybranej / wybieranej firmy turystycznej, pensjonatu i przewodnika.

8. **Wspieraj lokalny biznes.** W jaki sposób twój pobyt bezpośrednio wspiera lokalny rynek lub samą społeczność? To właśnie jest integralny składnik ekoturystyki. Korzystaj z lokalnego transportu, zakwaterowania, gastronomii, produktów, przewodników, sklepów. Takie zachowania turystów wspierają tworzenie się strefy buforowej wokół obszarów cennych przyrodniczo, dając lokalnym społecznościom możliwość rozwoju alternatywnej działalności do tej, która mogłaby być szkodliwa dla środowiska. Ekoturystyka oparta o lokalny potencjał szybko daje zatrudnienie.
9. **Przekraczanie różnic kulturowych.** Skorzystaj z możliwości bycia ambasadorem kulturowym. Większość wyobrażeń o turystyce z wielkiego miasta bazuje na odstających od rzeczywistości przekazach telewizyjnych i prasowych. Szukaj okazji do wymiany doświadczeń kulturowych, a przez to prezentacja własnego stylu życia i punktu widzenia będzie obustronna. Poznanie osoby siedzącej po sąsiedzku w autobusie lub gotującej dla Ciebie posiłek jest pewnym wysiłkiem, ale często jest to odwzajemnione doświadczenie.
10. **Pozostań ekoturystą.** Ekoturystyka nie kończy się wraz z twoją podróżą powrotną do domu. Wypełniaj dalej swą deklarację ochrony środowiska w życiu codziennym. Podziel się swym doświadczeniem z innymi, co może ułatwić lepsze rozumienie świata. Wiele zobaczysz i wiele się nauczysz w swej podróży. Póki wspomnienia i doświadczenia są w twojej głowie i sercu niezatarte wpływającym czasem, włącz się do działania poprzez kontakt z różnymi agencjami, instytucjami w twojej okolicy.

## Źródła informacji:

<http://www.travelersphilanthropy.org>

<http://www.untamedpath.com>

<http://www.ecotourism.org>



Ekologiczny gospodarz powinien umieć wskazać ciekawe miejsca lub lepiej wybrać się z gośćmi na szlak

Porzekadło „podróże kształcą” zna każdy.

Turysta już na etapie przygotowywania się do podróży studiuje przewodniki i mapy miejsca, do którego się wybiera. Przyjeżdżając obserwuje nowe środowisko, czyta tablice informacyjne, słucha przewodnika, zaczepi li-stonosza, zagada do miejscowego w sklepie i swego gospodarza w miejscu zakwaterowania.

No właśnie. Jaką rolę pełni gospodarz przyjmujący na noc pod swój dach turystę?

Jeden turysta oczekuje jedynie wygodnego łóżka, ciepłego prysznica i smacznego posiłku. Inny zechce posiedzieć z gospodarzami przy piwie, pomóc w pracach polowych czy naprawie ciągnika, zechce pójść z nimi do kościoła lub podpatrzeć jak gospodyni piecze chleb lub pomóc pielic rabatki. Ten wspólny czas to wspaniała okazja i dla turysty i gospodarza do rozmów, wymiany poglądów, poznawania swego stylu życia i rozumienia swoich, czasem odmiennych, priorytetów.

Gospodarz ekoturystyczny nie tylko może, ale wręcz powinien, powiedzieć swoim gościom o co chodzi z tą ekoturystyką. Wytłumaczyć jak w domu oszczędza się wodę, energię, środki chemiczne, dlaczego segreguje się śmieci. Poprosić o zakupy w lokalnym sklepiku lub u sąsiada zamiast w odleglejszym hipermarkecie. Wytłumaczyć jak zachowywać się na szlaku i jakie przepisy obowiązują w pobliskim rezerwacie. Wskazać jakie miejsca w okolicy są szczególnie warte odwiedzenia ze względu na wyjątkowe walory turystyczne i lokalne tradycje np. rękodzieło. Wszystko to po to, by nasz gość był miłym gościem i będąc świadomym swojego potencjalnego oddziaływania na środowisko odwiedzanego miejsca, starał się być jak najmniej kłopotliwy, a wręcz wspierał lokalną społeczność i przyczyniał się do ochrony przyrody i tradycji. By był po prostu odpowiedzialnym turystą. Jeśli uda nam się zaszczepić w nim „eko” bakcyła – możemy być szczególnie dumni z misji jaką wypełniliśmy.

Może się jednak zdarzyć, że nie wszyscy nasi goście będą przekonani do naszej ekologicznej wizji kwatery agroturystycznej. Bądźmy jednak stanowczy i egzekwujemy obowiązujące w naszym domu i gospodarstwie zasady. Goście, którzy nie zechcą ich przestrzegać powinni opuścić nasze miejsce, bo to przede wszystkim nasz dom i nie pozwólmy by inni ludzie, zamknięci na odmienne, pozytywne podejście do świata, niszczyli równowagę, którą pielęgnowujemy u siebie w ogrodzie, domu i własnej głowie. Trzeba im to grzecznie, acz stanowczo wytłumaczyć. Nie obawiajmy się jednak, że większość turystów nas nie zrozumie. Praktyka pokazuje, że zdecydowanie więcej gości decydujących się na wypoczynek pod dachem gościnnego rolnika, jest otwartych na nową wiedzę, styl życia, wyzwania i bardzo chętnie podąży za naszą ekoturystyczną wizją. Turyści chętnie się uczą, poznają nowe poglądy, a wielu po prostu oczekuje, że agroturystyka będzie ekologiczna. Od takich turystów często i my możemy się wiele nauczyć.

Aby sprostać oczekiwaniom i zaspokoić ciekawość naszych gości musimy sami stale się uczyć, szkolić, być na bieżąco z lokalnymi sprawami. Warto zapisać się na kurs przewodnika turystycznego, pojechać na szkolenie do siedziby parku narodowego, na jakąś ekologiczną imprezę. Warto znać terminy imprez folklorystycznych, jarmarków, festynów, odpustów w okolicy. Należy znać najbliższe skanseny, izby regionalne czy pracownie rękodzielnicze, do których warto skierować naszych turystów. Podręczna biblioteczka przewodników, atlasów itp. powinna służyć nie tylko naszym gościom ale i nam, a także naszym domownikom.

Bycie ekoturystycznym gospodarzem zobowiązuje: do przekazywania wiedzy i jej zdobywania.

Jeśli planujemy jakieś działania promocyjne (stronę internetową, folder, tablicę informacyjną) pamiętajmy by napisać o ekologicznym profilu naszej kwatery agroturystycznej. Niech turyści mają świadomość, że jadą do odpowiedzialnych i świadomych ludzi. Jeśli mamy regulamin pobytu w naszym gospodarstwie napiszmy tam, co należy, a czego nie wolno robić, by być przyjaznym środowisku. Nasi turyści, sąsiedzi i okolica będą nam za to wdzięczni!



Bycie ekoturystycznym gospodarzem zobowiązuje: do przekazywania wiedzy i jej zdobywania



Ekologiczny płyn do mycia naczyń z oficjalnym unijnym certyfikatem

1. Oszczędzaj energię: ciepłą (o ile to możliwe zrezygnuj z ogrzewania węglem, ropą na rzecz odnawialnych źródeł energii) i elektryczną.
2. Redukuj ilość śmieci – unikaj niepotrzebnych śmieci (kupuj towary luzem, nigdy nie używaj jednorazówek), segreguj odpady, wykorzystuj повторно co się da, surowce wtórne oddaj do recyklingu, odpadki biologiczne złóż na kompost.
3. Korzystaj z lokalnych produktów i usług. Preferuj te z certyfikatem ekologicznym.
4. Oszczędzaj wodę, detergenty oraz inne środki chemiczne.
5. Promuj ekologiczny styl życia wśród turystów, sąsiadów i rodziny. Prowadź edukację ekologiczną wśród gości.
6. Oszczędzaj papier, kupuj artykuły papiernicze z makulatury.
7. Promuj zasady ekoturystyki.
8. Poznaj okolicę i miejsca, do których zapraszasz gości (w tym walory przyrodnicze, kulturowe, aspekty społeczne, zagrożone gatunki i zasady zwiedzania). Poinformuj turystów, jak należy się zachowywać, by nie szkodzić przyrodzie i nie urazić mieszkańców okolicy.
9. Zachowuj się szczególnie odpowiedzialnie na terenach objętych ochroną, nie niszczy roślin, nie płosz zwierząt, nie hałasuj, przestrzegaj wszystkich przepisów dot. turystyki na takim obszarze.

10. Prezentuj turystom lokalne tradycje i dziedzictwo kulturowe.
11. Dbaj o lokalną architekturę i krajobraz. Zachowaj tradycyjne budynki i inne elementy architektury i elementy krajobrazu w swoim gospodarstwie. Unikaj obcych inspiracji i elementów kontrastujących z otoczeniem. Preferuj lokalne materiały budowlane, z recyklingu i nadające się do recyklingu oraz przyjazne środowisku.
12. Zadbaj o bezpieczeństwo i podstawowe potrzeby (także edukacyjne i poznawcze) gości i pracowników.
13. Wysłuchaj i rozważ opinie gości.
14. Stosuj w domu i gospodarstwie praktyki sprzyjające zwiększaniu i ochronie różnorodności biologicznej.
15. Stosuj w domu i gospodarstwie praktyki umożliwiające ekologiczne korzystanie z zasobów środowiska naturalnego.
16. Produkuj żywność metodami ekologicznymi (najlepiej z certyfikatem, ale i sama metoda ekologicznej produkcji bez certyfikatu też jest godna pochwały),
17. Wspieraj proekologiczne działania i inicjatywy w okolicy.
18. Unikaj transportu motorowego, promuj transport publiczny, a jeśli to konieczne prowadź samochód w sposób ekonomiczny i weź tak wielu pasażerów jak to możliwe.
19. Bezwzględnie przestrzegaj obowiązujących przepisów ochrony środowiska i przyrody.



Zachęcajmy turystów by przesiedli się z samochodu na rower i tak zwiedzali okolicę

Poradnik powstał z myślą o rolnikach prowadzących gospodarstwa agroturystyczne, którym nie wystarcza samo położenie kwatery na obszarze cennym przyrodniczo, aby – często na wyrost – określać swoje usługi jako ekoturystyka. W Polsce raczkuje oficjalna certyfikacja ekologiczna oparta o unijne standardy i pojawiają się pierwsze inicjatywy w tym zakresie dotyczące turystyki wiejskiej. Poradnik przybliży tą tematykę, zwracając uwagę, że minęły już czasy, gdy wystarczyło segregować odpady, aby określać swoje działania „ekologicznymi”. W związku z coraz bardziej intensywną działalnością człowieka, pojawiają się nieznane wcześniej problemy środowiskowe. Coraz większym problemem stają się zmiany klimatu, czego dotkliwym skutkiem są gwałtowne wichury i ulewy. Rośnie chemizacja produkcji żywności, i coraz trudniej zjeść posiłek przygotowany z certyfikowanych ekologicznie surowców. Nawet usługodawcy turystyczni działający na obszarach chronionych, nierzadko bagatelizują negatywny wpływ ruchu turystycznego na przyrodę. Na szczęście równolegle powstają nowe technologie i wzorce zachowań proekologicznych.

Poradnik pokazuje jak sobie radzić ze współczesnymi zagrożeniami środowiskowymi na poziomie gospodarstwa agroturystycznego, tak aby być jak najbliżej standardów ekoturystycznych stosowanych w systemach certyfikacyjnych.

Autorzy publikacji są praktykami, na co dzień zajmującymi się zawodowo ekologią i turystyką: Małgorzata Górską – specjalista ds. ochrony ostoi ptaków w Ogólnopolskim Towarzystwie Ochrony Ptaków prowadząca kwaterę ekoturystyczną „Na Karczaku”, Małgorzata Wróblewska – koordynator Działu Ekologii i Ochrony Środowiska Podlaskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Szepietowie, Eugeniusz Wiśniewski – prezes Podlaskiego Stowarzyszenia Agroturystycznego prowadzący certyfikowane, ekologiczne gospodarstwo rolne oraz kwaterę agroturystyczną „Zielona Dolina”.

Niniejszy poradnik powstał w ramach projektu „Ekologizacja gospodarstw agroturystycznych Podlasia”.

*Piotr Znaniński*  
Koordynator projektu

BRAMA NA BAGNA



stąd świat wydaje się lepszy